

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

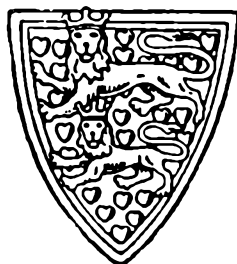

**SLÆGTSHISTORIE
I SØNDERJYLLAND
– en vejledning**

Hans H. Worsøe

Slægtshistorie i Sønderjylland

– en vejledning

Skrifter udgivne af
Historisk Samfund for Sønderjylland
Nr. 58
Åbenrå 1983

Udgivet med støtte af:

**Alfred Goods personalhistoriske Fond
Sønderhav og Omegns Mødehus' legat
Fabrikant Mads Clausens Fond
Sparekassen Sydjylland, Haderslev**

Omslag: Hanne Jørgensen

ISBN 87-7406-005-8

Winds Bogtrykkeri ApS, Haderslev

J. P. Møllers bogbinderi A/S, Haderslev

Indholdsfortegnelse

Indledning	5
Slægt og navn	9
Efternavn 9. Fornavn 12.	
De slægtshistoriske grundbegreber	14
Anetavlen 14. Efterslægtstavlen 17. Kombinerede fremstillinger 19.	
Slægtshistorie i Sønderjylland	21
Mundtlig overlevering 21. Billeder 23. Trykt og utrykt slægtshistorie 24.	
Slægtsforskningsorganisationer 27. Sønderjyske slægtshistorikere 28. Arkiverne 30.	
Kilder til persondata	33
Personregistre 33. Kirkebøger 36. Kongerigske kirkebøger 37.	
Slesvigske kirkebøger 42. De ældste kirkebøger 44. Arbejdet med kirkebøgerne 49.	
Andre kirkelige kilder 51. Folketællinger 52. Arkivalier vedr. flytninger 58.	
Militærpapirer 61.	
Kilder til ejendoms historie	70
Jordejendom 70. Skiftearkivalier 76. Bygningsbeskrivelser 83.	
Kildemateriale om enkelte befolkningsgrupper	85
Retsarkivalier 85. Privatarkiver 86. Centralforvaltningen 86.	
Hertug- og adelsslægter 87. Landbefolkningen 89. Bybefolkningen 97.	
Embedsmænd 102. Kunstnere og forfattere 106.	
Over grænserne	107
Tilæg:	
Supplerende litteraturliste	110
Arkivadresser	115
Kirkebogskontorer syd for grænsen	118
Ordliste	121
Fortegnelse over illustrationer	124
Sagregister	126
Kort:	
Sønderjyllands amtskommune 1970	7
Sønderjyllands opdeling efter 1581	87
Provstier i Sydslesvig	119

Indledning

Interesse for slægtshistorie kan opstå på mange måder. Hvis den går tilbage til ungdomstiden skyldes den som oftest samværet med ældre slægtsmedlemmer og deres fortællinger, eller den kan være blevet vakt i et hjem, hvis stuer har været præget af arveting. Og den, der er opvokset i en slægtsgård, hvor minderne fra de tidligere generationers virke ustandseligt møder en, vil naturligt blive sporet ind på interessen for slægtens fortid – hvis den kompakte påvirkning da ikke virker så overvældende, at interessen dræbes. Dette forhold er ofte årsag til bitter skuffelse hos slægtsforskere, der ikke kan forstå, at deres børn ikke er optaget af alt det stof, de har samlet om deres forfædre, og som de selv elsker at fortælle om. Man skal dog ikke fortvivle af den grund, om ikke andet dukker interessen op, når børnene bliver ældre, eller når børnebørnene begynder at spørge. Så er det vigtigt at stoffet er for hånden, at der er skrevet navn bag på de gamle billeder, og at de gamle papirer er bevaret, enten hjemme eller, godt beskyttet mod en pludselig oprydning, uoprettelige følger, på landsarkivet eller det lokalhistoriske arkiv.

Interessen for slægten, eller bedre udtrykt slægtsfølelsen, kan give sig mange udslag og interessen for forslægten, anerne, er kun én side af denne. I iveren for at søge tilbage, må

man ikke glemme de nulevende. Det kan godt forekomme lidt absurd, at en mand har rede på alle sine tipoldeforældre og deres gøren og laden, men ikke kender sine nulevende fætre og kusiner. Slægtshistorie kan udmærket være en kombination af fortid og nutid, og ved at kombinere disse elementer opnår den engagerede slægtsforsker at få et langt større perspektiv i sit arbejde. Eftersporing af den nulevende slægt kan ofte være vanskelig, da det nyere arkivmateriale ikke er tilgængeligt, men den kan give uventede glæder og oplevelser. Minder om fælles forfædre kan dukke op på de mest uventede steder, ofte gennem flere kvindeled, da piger tit synes at være bedre til at gemme minder fra deres hjem end drenge. Den fælles interesse kan undertiden føre til, at der dannes slægtsforeninger, som kan finansiere udgivelsen af slægtshistorien og arrangere møder for slægtsmedlemmer.

Inspirationen til arbejdet vil altid være slægtsfølelsen, men at definere, hvad slægtsfølelse er, er næppe muligt således at det dækker alle dens forskellige former. I indledningen til den første vejledning i slægtshistorisk arbejde i Sønderjylland, udarbejdet af den senere rigsarkivar Johan Hvidtfeldt og først trykt i Sønderjysk Månedsskrift 1948, skrev denne: »Beskæftigelsen med slægtshistorie er et udslag

af menneskets trang til at prøve at finde en indre sammenhæng i livets mangeartede foreteelser, den samme trang, som er forudsætningen for videnskab og kunst.« Det er store ord, men der er meget sandt i dem. Ved at arbejde med slægtshistorie kommer man på en ganske særlig måde i kontakt med det historiske kildestof, og ved at følge ens egne forfædre tilbage i tiden, opnår man et engagement i det historiske arbejde, som ingen selv nok så god formidler kan fremtrylle. Man skriver sin slægts historie og skaber dermed sit eget lille stykke af Danmarkshistorien eller Sønderjyllands historie. Det får betydning for én, hvad der skete, medens de personer, hvis spor man har fulgt, selv levede, og man føler trang til at sætte sig ind i deres livsvilkår og lære deres forudsætninger og muligheder at kende. Det er Johan Hvidtfeldts vejledning fra 1948, som via en bearbejdelse i 1965 danner grundlaget for denne bog.

Slægtshistorie kan ikke stå alene – den skal ses i sammenhæng med både socialhistorien og lokalhistorien, den økonomiske historie og historien om krigene. Det er ikke uvæsentligt, om en person har levet i et sogn og en periode med fred og stabile forhold, eller om han/hun boede tæt ved Hærvejen i urolige krigstider, hvor lejetropper drog hærgende forbi og pest og sygdom fulgte i deres spor. Her rækker den almindelige historie og den personlige slægts-historie hinanden hånden, og det er egentlig uden interesse at diskutere, hvem der er »hjælpevidenskab« for hvem. Men når nu slægts-historie og almindelig historie er så snært forbundet, så kræver det også, at man for at dyrke slægtshistorie må kende historikernes arbejdsredskaber, metoder og vilkår, ellers vil resultatet aldrig kunne blive tilfredsstillende, hver-

ken for en selv eller senere benyttet af ens arbejde. Det ville svare til at gå igang med at tømre et hus uden at kunne bruge sav og vinkel.

Vi lever i en periode, hvor slægtshistorien er ved at blive almindeligt anerkendt, hvor flere og flere er optaget af at søge egne rødder, for nu at bruge et modeudtryk fra den bog, der satte gang i slægtsforskningen blandt USA's farvede befolkning. Det har givet slægtsforskeren i dag langt bedre vilkår end før blot en eller to generationer siden, men det stiller også større krav til resultatet. Man kan ikke i dag imponere sine omgivelser ved at fortælle, at man nedstammer fra Gorm den Gamle – det er andre ting, der tæller, og det kan den seriøst arbejdende slægtsforsker kun være glad for.

Det kan være svært at beslutte sig til, hvor man vil sætte grænsen for sit slægthistoriske arbejde og hvor mange oplysninger man vil søge at finde om hver enkelt person. På den ene side kan man anføre, at det er så uhyre lidt, der er tilbage af arveanlæggene fra en bestemt forfader eller formoder, der levede for 200 år siden, at det næsten ikke burde være umagen værd at opspore vedkommende og finde oplysningerne frem. På den anden side bør man ikke give afkald på den glæde og spænding, der umiddelbart er forbundet med at søge tilbage og af-tvinge de undertiden modvillige arkivalier deres oplysninger gennem et sejt, koncentreret og systematisk arbejde. Man skal blot ikke i den grad lade sig besætte af tanken om at nå endnu et led længere tilbage – og der vil jo altid være endnu et ukendt led med dobbelt så mange personer for hvert nyt man finder – at man forsømmer at gå i bredden og indsamle kulturhistoriske oplysninger om de forfædre, man allerede har fundet. For, som hovedforfatteren til

1. Sønderjyllands amtskommune er dannet 1. april 1970 ved sammenlægning af de tidligere Haderslev, Tønder og Åbenrå-Sønderborg amter og består af 23 primærkommuner. Ved kommunalreformen overførtes Hviding, Roager og Spandet sogne til Ribe amtskommune, medens Hejls, Taps og Vejstrup sogne overførtes fra Vejle amt. De tre sidstnævnte udgør den sydøstlige del af de 8 sogne (se s. 47-48), der efter 1864 blev overført fra Sønderjylland til Vejle amt, hvor de senere kom til at danne Nr. Tyrstrup herred.

Landsarkivets område udgøres af de tidligere sønderjyske amter, samt, indtil 1864, de 8 sogne. Kortet viser de nye primærkommuner samt sognegrænserne.

Albert Fabritius og Harald Hatts Håndbog i Slægtsforskning – den fyldigske vejledning i emnet på dansk – dr. Albert Fabritius skrev med en let udvidelse af den tyske genealog dr. Otto-kar Lorenz' ord:

»Sit fulde indhold og sit egentlige præg opnår slægtsforskningen først ved at iagttage mennesket, således som dette erkendes i sit personlige avlings- og afstammingsforhold med hensyn til sine fysiske, psykiske og sociale egenskaber.«

Selv om det på den ene side er vigtigt ikke at drukne i teori, når man skal i gang med arbejdet med sin slægts historie, må man på den anden side huske en række elementære regler, der skal overholdes. Det er nødvendigt fra første færd at have orden i sine papirer og sørge for at nedskrive oplysningerne på ark af samme størrelse, gerne A5 eller A6, der kan anbringes i orden i chartequer eller kartoteker. På hver seddel bør kun noteres oplysninger fra én kilde og om én person eller én personkreds (ægtepar, husstand etc.), og kilden bør altid omhyggeligt opnoteres, således at man selv kan finde den igen og andre kan kontrollere den efter. Man tror ofte, at man kan huske en kildehenvisning, men efter nogen tids forløb er den alligevel glemt, og så skal man have ulejligheden med at gøre opfølgingsarbejdet en gang til. Og alle oplysninger fra en kilde bør tages med første gang, også selv om man ikke lige i øjeblikket kan se nytten af dem. Det viser sig måske senere, at netop en fadder eller forlover set i forbindelse med andre oplysninger, der først bliver fundet senere, kan bringe én det afgørende skridt videre.

Nøjagtighed og tålmodighed er gode egenskaber for en slægtsforsker – kombinationsevne og

fantasi også, blot må man ikke lade sidstnævnte få overtaget, således at man lægger mere i kilderne, end de kan bære. Man må heller ikke lade sine ønsker om, hvad man gerne vil finde, påvirke tolkningen af det man virkelig finder; og er det ikke bedre at tilhøre en slægt, som er ved at arbejde sig frem, end en slægt, som har kendt sin bedste tid? Sandhedskravet er ubetinget: man må tage sine forfædre, som de var, og i det lange løb viser det sig ikke sjældent, at man kommer til at føle sig mest knyttet til dem, der måtte kæmpe hårdt for eksistensen, eller som måske en gang i mellem lod følelserne løbe af med sig i stedet for at tænke sig om.

Det er målet med denne vejledning at give slægtsforskeren så fyldige oplysninger om det alsidige kildemateriale, at det bliver muligt ikke blot at opspore slægtens medlemmer, men især at se dem i deres egne omgivelser, nemlig den kultur- og socialhistoriske ramme, som deres samtid frembød. Hovedvægten er lagt på Landsarkivets materiale, og der vil her også blive forsøgt at pege på kilder, som hidtil kun i ringe omfang har været benyttet i denne sammenhæng.

Med hovedvægten lagt på Landsarkivets materiale er den geografiske afgrænsning også givet: landet mellem Kongeåen og den nuværende dansk-tyske grænse. Imidlertid er der i så vid udstrækning som muligt uden at sprænge fremstillingens ramme inddraget sydslesvigsk materiale i behandlingen, især når det drejer sig om trykt litteratur. Da enklaverne i Vestslesvig ikke var sønderjyske, men kongerigske i deres administration, vil man også under behandlingen af dem kunne finde oplysninger, der gælder for dansk arkivmateriale i almindelighed.

Slægt og navn

Der kan ikke være tvivl om, at interesse for navnet ofte har givet anledning til slægtshistoriske undersøgelser, idet man har ønsket at finde ud af, hvorfra et særpræget navn kunne have sin oprindelse. Også fornavnet kan give anledning hertil. Hvis man f.eks. havde fået at vide, at man var opkaldt efter en af bedsteforældrene, var det naturligt at undersøge, hvorfor vedkommende nu hed således, og derfra er der ikke langt til at blive engageret i en større slægtshistorisk undersøgelse.

Efternavn

Navngivningen i dag er reguleret af navneloven af 29. april 1981, som trådte i kraft 1. april 1982, hvor den afløste navneloven fra 1961. I forhold til denne betød den en vidtgående liberalisering, idet den især lagde vægt på ligestilling mellem mænd og kvinder og ligestilling mellem børn født i ægteskab og børn født uden for ægteskab. Begrebet slægtsnavn er i loven erstattet af ordet efternavn, og dette angiver, at medens man tidligere kunne regne med som normen, at mænds og ugifte kvinders efternavn angav deres faders slægt, medens gifte kvinder bar ægtemandens slægtsnavn, er det efter den nye navnelov således, at der kan vælges

mellem faderens og moderens efternavn ved navngivning af børn født i ægteskab. Hvis forældrene ikke bærer samme efternavn får barnet automatisk moderens. Ved ægteskabs indgåelse beholder hver sit navn, medmindre andet meddeles, og det er også tilladt, at manden ved ægteskabets indgåelse vælger sin hustrus efternavn. Det varer dog nok nogle år, måske nogle generationer, inden disse nye muligheder bliver udnyttet fuldt ud. Loven åbner også mulighed for ved anmeldelse til personregisterførelsen – uden for Sønderjylland kirkebogsføreren – at skifte navn og vælge en af sine oldeforældres efternavn, eller man kan ved navnebevis, som udstedes gennem statsamtet, få tillagt et andet navn, hvis dette ikke allerede er beskyttet eller i så fald, hvis man kan påvise en ganske særlig tilknytning til navnet. Også fornavne kan udskiftes, og her er ikke andre begrænsninger, end at det valgte navn skal stå på den af kirkeministeriet udfærdigede liste over godkendte fornavne. Selv om navnet således ikke længere med sikkerhed kan siges at angive faderens slægt, bør navneloven dog nok alligevel bedømmes positivt, idet den betyder flere variationsmuligheder og åbner adgang for, at gamle forsvundne slægtsnavne (uddøde ville man tidligere have sagt) kan tages frem til ære og vær-

sen af 1700-tallet, formentlig under påvirkning af tysk navneskik formidlet af højerestandspersoner og indvandrede håndværkere, i stadig videre udstrækning gik over til at lade faderens slægtsnavn følge børnene, også selv om det var et patronym. Slægtsnavnet Paulsen kan således følges i ubrudt række tilbage til rådmand i Sønderborg Peter Paulsens børn, og han døde 1666. Undertiden ser man også, at børnene vælger moderens slægtsnavn, især hvis hun tilhører en større slægt på egnen og faderen f.eks. er tilvandret. Hvis disse faste slægtsnavne ikke var patronymer kunne de enten være gamle tilnavne, i byerne undertiden tyske eller plattyske stillings- eller håndværksbetegnelser (Schröder: skrædder, Müller, Schultze: foged, Schmidt: smed, Weber: væver, Schütt (Schütz) eller Schumacher) medens præstefamilierne ofte latiniserede (Generanus var fra Genner, Fabricius af smedslægt og Pistorius af bageræt).

De vekslende patronymer kunne være vanskelige for myndighederne at håndtere, f.eks. ved udviklede arvesager, og det var da også netop en af de begrundelser, der blev anført, da de faste slægtsnavne blev påbudt ved en kgl. forordning af 8. nov. 1771 for de dele af Sønderjylland, der hørte under bispen i Slesvig. I 1790 blev forordningen udvidet til også at omfatte Tørninglen. Bestemmelserne blev i det store og hele efterkommet, selv om udførelsen var ret forskelligartet og man nogle steder vægrede sig. Undertiden forsøgte man sig med et kompromis, således at patronymet fastholdtes som en slags mellemnavn, hvorved de kendte sønderjyske dobbeltnavne som f.eks. Petersen Poulsen og Hansen Larsen opstod. Medens det nogle steder var gamle tilnavne, der blev benyt-

tet, udfoldede autoritære præster andre steder stor fantasi med at opfinde slægtsnavne, som de påtvang befolkningen i deres sogne mere eller mindre frivilligt. Eksempler er fremdraget af historikeren H.V. Gregersen, hentet fra Bevtøft kirkebog, hvor bl.a. navne som Lagoni, Rosenblad og Sommerlund dukker op ved denne lejlighed. For de alsiske sogne, der i kirkelig henseende hørte under Fyns stift, og for enklavesognene i Vestslesvig var det først med dåbsforordningen af 30. maj 1828 der blev stillet krav om faste slægtsnavne til afløsning af patronymerne, som da også her holdt sig længst. I 1856 blev det indskærpet, at de i 1828 valgte slægtsnavne skulle betragtes som uforanderlige. Hermed afskaffedes navngivningen med -datter endeligt, idet også de alsiske og de vestslesvigske piger nu måtte finde sig i at hedde -sen.

Den befolkningsdel, der længst tilbage har anvendt fast slægtsnavn, er adelen. Det kan være afledt af slægtens stambesiddelse (ligesom det tyske »von« før dette blev et kendetegn for højere embedsmænd og officerer) eller af våbenmærket. Undertiden ser man, at grene af samme slægt fører forskelligt navn, men tilkendegiver slægtskabet gennem våbenet. Den hurtigste identificering af et adelsvåben sker ved benyttelsen af Sven Tito Achen: Danske adelsvåben. En heraldisk nøgle (Politiken 1973), som også er forsynet med et navnerregister, således at man kan konstatere, hvilket våben en bestemt slægt har ført. Også borgerlige slægter har ført våbener, men som regel først ret sent, og de segl, der anvendes af borgerlige personer indeholder ofte vedkommendes sammenslyngede initialer, allegoriske figurer eller, i ældre tid evt. et bomærke. I Familienkundliches Jahrbuch Schleswig-Holstein 1/1962 har G.E.

3. Den 8. nov. 1771 udstedtes gennem Overretten og Overkonsistoriet på Gottorp Chr. VII.s forordning om faste slægtsnavne. Påtegningen viser, at den, som skik og brug var, skulle oplæses (publiceres) fra prædikestolen – dette eksemplar i Bedsted kirke.

Hoffmann skrevet om: Veröfientlichungen von Wappen von Schleswig-Holsteinischen bürgerlichen Familien. For bondeslægter kan forskellige varianter inden for samme grundtype af bomærket angive slægtskab. Bomærket kan imidlertid også være knyttet til en gård og overtages da af den næste ejer (eller bruger). Emnet er for Sønderjyllands vedkommende ikke udforsket i en sådan grad, at det med sikkerhed tør anvendes i slægtsforskningens tjeneste, men en del bomærker kan findes gengivet i den lokalhistoriske litteratur.

Fornavn

Med hensyn til valg af fornavn var man tidligere i langt højere grad bundet af traditioner og

opkaldeskikke end tilfældet er i dag, hvor man endog kan udskifte sine fornavne frit. Efter den ældre navnelovgivning var det meget vanskeligt at skifte fornavn, og fik man endelig tilladelsen, skulle man beholde et af de tidligere navne, men det forekom bogstavelig talt aldrig, at nogen ville skifte fornavn. Noget ganske andet er derimod, at man ikke følte sig bundet af den form navnet havde i kirkebogen før langt op i sidste århundrede. Tidligere kunne former som Asmus, Rasmus og Ras, eller Carsten, Christen (gerne skrevet X-sten) og Christian og af pigenavne f.eks. Sille, Zidse og Cecilie forekomme i flæng, hvorimod det nok hører til undtagelserne at mundtlige former som Kedde og Midde finder vej til papiret.

En del af forklaringen på de forskellige nav-

neformer kan undertiden være, at navnet er tilpasset sproget i dokumentets tekst, som f.eks. Frederik i en dansk tekst svarende til Friedrich i en tysk.

Fornavnet var jo oprindeligt det eneste navn, og det der blev brugt i daglig tale. Man tillagde det derfor den største betydning, og opkald var almindeligt, ofte ældste søn efter farfar, ældste datter efter mormor. Opkald brugtes også efter andre slægtninge, især hvis disse bar barnet ved dåben, hvis de lige var døde eller man stod i særlig taknemmelighedsgæld til dem, f.eks. ved at have overtaget deres gård. Afdøde ægtefæller opkaldtes gerne i første barn i det nye ægteskab og undertiden med både for- og efternavn. Opkald med både for- og efternavn kunne også forekomme i herskab-tjenestefolk forholdet, så der er al mulig grund til at være forsigtig med følgeslutninger ud fra dette. På den anden side kan det give nye arbejdsteorier og gode spor at gå efter, blot man husker, at man aldrig skal være bange for at opgive en teori, der viser sig ikke at svare til det billede kilderne tegner.

Da børnedødeligheden var stor hændte det

ikke sjældent at ældre søskende døde, og det blev i disse tilfælde anset for naturligt, at det barn, der blev født næstefter blev opkaldt efter den afdøde. Man må derfor sikre sig, at det er den rigtige, man har fundet, når man gennemblader kirkebogen. Svarede det nye barns køn ikke til det afdødes, klarede man sig – især i sidste århundrede – med de afledte former som Jørgine, Frederikke, Christiane, Noline o.s.v. Omvendt kan man også komme ud for, at der har været to bedsteforældre med samme fornavn som skulle opkaldes, og så bliver der to levende børn i samme søskendekuld med samme fornavn.

Om navnenes betydning skal der her blot henvises til Georg Søndergaard: Bogen om personnavne. Oprindelse. Historie. Brug (Politiken 1979) og til Max Rasch: Aus der alten Namenstruhe. Plaudereien über nordschleswigsche Familiennamen (1944). I Nudansk Ordbog kan man finde betydningen af de almindeligste for- og efternavne forklaret ganske kort.

De slægtshistoriske grundbegreber

Når man arbejder med slægtshistorie er det praktisk at sætte sig ind i fagsproget, da man derved lettere kan tilegne sig de foreliggende danske og udenlandske vejledninger, der ikke alle er skrevet i et lige letlæseligt sprog. Den fyldestgørende behandling på dansk er Albert Fabritius og Harald Hatt: Håndbog i slægtsforskning (1943, senest revideret i 1963), og den må stadig anbefales som den bedste vejledning, hvis man ønsker at gå i dybden med såvel de teoretiske som de praktiske problemer. En mere kortfattet redegørelse er Hans H. Worsøe: Slægtshistorie – en vejledning (3. reviderede udgave 1982) udgivet i Dansk historisk Fællesforenings håndbogsserie. Den kan anbefales begyndere som mere lettilgængelig. Ønsker man at følge med i udviklingen henvises til de teoretiske artikler, der løbende bringes i Personalhistorisk Tidsskrift, og specielt til jubilæumshæftet 1979 »Personalhistoriske Studier«.

Inden for genealogien (den faglige betegnelse for slægtsforskningen) skelner man skarpt mellem tre hovedtyper af arbejder: anetavle, efterslægtstavle og konsangvinitetstavle (også kaldet slægtskabstavle). Inden for de forskellige typer kan der være varianter, men hovedforskellen består i, at i en anetavle begynder man relativt langt fremme mod nutiden og klarlægger ved at

arbejde sig bagud i tiden en persons (probandens) afstamning. Ved en efterslægtstavle begynder man tilbage i tiden og klarlægger en persons (et ægtepars) efterslægt, og ved en konsangvinitetstavle kombinerer man disse to ting. Endelig findes der i dag en disciplin, der hedder befolkningsgenealogi. Lad os se nærmere på hver af disse hovedgenrer.

Anetavlen

Ved en anetavle begynder de fleste med sig selv som proband, men naturligvis kan en hvilken som helst anden person vælges – derimod ikke et ægtepar (men nok et ægtepars fælles børn). Anetavlen udmærker sig ved sin regelmæssighed, idet hver person har en far og en mor. Antallet af aner fordobles således for hver generation. Regelmæssigheden betyder, at en anetavle er let at opstille, let at overskue og let at lave et nummereringssystem til. Alligevel er det vigtigt, også ved arbejdet med en anetavle helt fra begyndelsen at have orden i sine notater og lave sig en oversigtstavle, da arbejdet hurtigt kommer til at omfatte mange personer. Større anetavleskemaer kan købes på arkiverne, men man kan sagtens til arbejdsbrug selv lave min-

16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
Tipoldeforældre															
8	9	10	11	12	13	14	15								
Oldeforældre															
4 Farfar				5 Farmor				6 Morfar				7 Mormor			
2 Far								3 Mor							
1 Proband															

4. Anetavleskema med anvendelse af det fortløbende nummereringssystem. Vielsesdato påføres under strengen, der adskiller de to ægtefællers rubrikker. Til angivelse af fødsel kan anvendes tegnet *, vielse ~ og død †.

dre tavler på almindeligt papir i format A4. Papiret deles i felter som vist på skemaet ovenfor. Nederst anbringes probanden, i de to felter ovenover forældrene med faderen til venstre, moderen til højre og således fortsætter man. På denne måde får man den lige mandslinie (bærerne af et bestemt slægtsnavn, hvis et sådant

forekommer) yderst til venstre, den lige kvindelinde yderst til højre på tavlen. Er alle felterne fyldt ud, begynder man på nye tavler med den øverste rad af personer som probander. Personerne på anetavlen nummeres, og her er der forskellige systemer at vælge imellem. Det lettest overskuelige system, som er vist på skemaet

s. 15, består i, at personerne nummereres fortløbende, således at probanden får nr. 1, dennes far nr. 2, moderen nr. 3, nr. 4-5 er bedsteforældrene på fædrenes side, nr. 6-7 bedsteforældrene på mødrene, medens oldeforældrene får nr. 8-15, tipoldeforældrene 16-31, tip'oldeforældrene 32-63 og så fremdeles. Når man laver nye suppleringsavler må man huske at overføre de nye probanders gamle numre, således at der aldrig er to personer, der får samme nummer. Er nr. 32 således proband på en ny tavle, får hans forældre stadig nr. 64 og 65, bedsteforældrene (den oprindelige probands tip'oldeforældre) nr. 128-131 etc. Systemet har den fordel, at man altid kan finde en persons far ved at fordoble hans nr., hans mor ved at fordoble og lægge en til. Omvendt kan man finde et ægtepars barn ved at halvere fædrens nummer.

Et andet system, der også er meget anvendt er den såkaldte anebrøk. Her har probanden intet nr., og i de følgende generationer består numrene af brøker, hvis øverste tal (tælleren) angiver antallet af aner i pågældende generation (2 i forældregenerationen, 4 i bedsteforældregenerationen osv.), medens de nederste tal (nævneren) er fortløbende i hver generation begyndende med 1 hver gang. Farfar hedder således $\frac{1}{1}$, hans far $\frac{1}{2}$. Mormor betegnes $\frac{1}{3}$, hendes mor $\frac{1}{6}$. Systemet har bl.a. den fordel, at det er lettere at overskue i hvilken generation en ane hører hjemme, især ved de høje tal $\frac{128}{30}$ svarer således til nr. 157 og er en af tip'oldeforældrene, nærmere betegnet farfars mormors morfars mor).

På selve anetavlen indføres ikke alt, hvad man ved om den pågældende, men kun navn, stilling og data for fødsel, vielse og død samt navnene på

evt. ægtefæller som ikke selv er aner. De øvrige oplysninger, som kan fremskaffes om hver enkelt person, opføres på et særligt stykke papir, et for hver person, evt. et for hvert ægtepar. Disse forsynes med anenumre og ordnes efter disse. Også de sedler, hvorpå man under arbejdet gør notater om de enkelte aner, bør forsynes med anenumre og ordnes efter disse.

En anetavle kan også opstilles i listeform, der bedre egner sig til trykning. Man begynder igen med probanden, derefter følger anerne i nummerorden og med angivelse af numrene. Af hensyn til overskueligheden må man altid gennem overskrifterne vise, hvor en ny anegeneration begynder, og en sådan anetavle i listeform bør altid forsynes med oversigtstavle og navne-register.

Som anført fordobles antallet af aner for hver generation, og da man regner med tre generationer på et århundrede, vil det sige, at et menneske født omkring 1930 vil have 8 aner født omkring 1830 (oldeforældrene), 64 omkring 1730 og 512 omkring 1630, men så langt kommer de færreste i mere end nogle få anelinger, hvis man endda er så heldig. Hvis vi imidlertid fortsætter tankeeksperimentet endnu nogle generationer tilbage, bliver tallene hurtigt så store, at de overstiger jordens befolkning. Omkring år 800 skulle vor ovenfor anførte proband således have ikke færre end 8589934590 aner. Tallet er teoretisk rigtigt, men fejlen ligger i, at det ikke drejer sig om lutter forskellige mennesker. De samme personer går igen flere gange på tavlen, der er tale om det såkaldte *anesammenfald*. Dette illustreres bedst ved en anetavle, hvor probandens forældre er fætter og kusine. Deres børn har som alle andre 2 forældre og 4 bedsteforældre, men i

stedet for 8 oldeforældre er der kun tale om 6 forskellige personer, idet det samme par oldeforældre f.eks. kan være både farfars og morfars forældre. Af tipoldeforældre vil der kun være 12 og så fremdeles. På oversigtstavlerne må man i sådanne tilfælde lave henvisninger til laveste nummer, men alle rubrikkerne skal stadig have hvert sit nummer, ellers bryder systemet sammen.

Anesammenfald forekommer hyppigst i befolkningsgrupper, der har levet isoleret enten på grund af geografiske forhold (små øer, afsides liggende sogne) eller sociale forhold, og det gælder begge ender af rangstigen, fra fyrsteslægter i den ene til bøddelslægter og rakkere i den anden. I alle tilfældene har der ikke været noget stort udvalg af ægteskabspartnere at vælge imellem. I særlige tilfælde kan anesammenfald være forbundet med *aneforskydning*, d.v.s. at samme ane optræder f.eks. både som oldemor og tipoldemor. Dette kan f.eks. ske hvis en mand gifter sig med sin kusines datter. I alle anetavler vil der før eller senere dukke anesammenfald op, men det er ikke sikkert, at man er i stand til at føre linjerne så langt tilbage, at man kan konstatere det.

Det praktiske arbejde med anetavlen kan lægges til rette på forskellig vis. Nogle foretrækker at arbejde sig langsomt tilbage og tage generation for generation, andre vil hellere følge bestemte linjer så langt tilbage, som det med en rimelig arbejdsindsats lader sig gøre og derefter gå over til næste linje. Da der ofte i en anetavle vil være en gruppering, således at anerne er opdelt i grupper hjemmehørende i forskellige sogne eller egne, kan der arbejdsmæssigt være noget at vinde ved den sidste fremgangsmåde. Men med en anetavle bliver man aldrig

færdig, og netop det forlener arbejdet med en særegen spænding, som stadig holder interessen ved lige.

Da kun helsøskende har identiske anetavler, findes der forholdsvis få trykte anetavler, lidt flere foreligger i duplikeret form og en del er i manuskriptform afleveret til landsarkivet eller andre samlinger. Som eksempler fra Landsarkivets samlinger kan nævnes Carsten Jessen: *Min fædrende slægt* (1958) og Chr. Maibøll: *Anna Marie Andresens anetavle*. H.P. Hanssens *mødrene slægt*. Dupl. 1950 med tillæg 1956. I øvrigt findes fra Chr. Maibølls hånd en lang række anetavler, især for personer, der stammer fra Als.

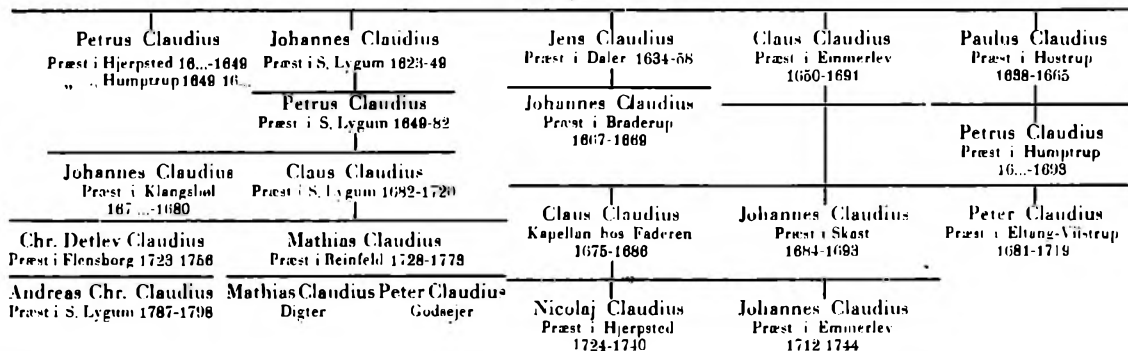
Efterslægtstavlen

Ved en efterslægtstavle begynder man som regel med et stort stykke papir, hvor man anbringer den ældst kendte stamfar øverst og under ham under en stor klamme alle hans børn på linje efter alder med det ældste barn længst til venstre. Under disse anbringes så deres børn på samme måde og så fremdeles. Hvis en sådan tavle ikke skal blive alt for stor og uhåndterlig, vil den som regel kun kunne rumme nogle få generationer, og den må derfor fortsættes på nye tavler. Selvfølgelig må man også i dette tilfælde have enkelte stykker papir, et til hvert familiemedlem, hvor mere udførlige oplysninger kan indføres.

Dette tavlesystem vil hurtigt blive uoverskueligt, og man vil derfor snart blive tvunget til at omforme tavlen til en fortløbende tekst, hvor der også kan blive plads til langt fyldigere oplys-

Claudius Pauli (Claus Povlsen)

Præst i Emmerlev 1597—1650

5. Uddrag af stamtavle over præsteslægten Claudius med angivelse af de enkelte slægtsmedlemmers embedsår som præster. Bemærk Mathias Claudius (1740—1815) forfatteren til »Sig månen langsomt hæver« (Der Mond ist aufgegangen).

ninger om de enkelte personer. Da en efter-slægtsstavle ikke har samme regelmæssighed som en anetavle, kan udformningen volde problemer, og der foreligger et utal af forskellige forslag til opstilling og ikke mindst nummerering. Af mange grunde synes dog den generationsvise opstilling at være at foretrække. Den har i den sidste menneskealder helt fortrængt det tidligere næsten enerådende indrykningssystem, der behandlede de enkelte stamrækker frem til nutiden hver for sig. I det generationsvise system behandles hver generation for sig, således at der først gives en redegørelse for stamparrets børn, i næste afsnit behandles børnebørnene kuld for kuld, i det følgende oldebørnene og så fremdeles. Foran hvert afsnit angives hvilken generation, der er tale om, og over redegørelsen for hvert kuld børn sættes en tydelig overskrift, der indeholder angivelse af forældrene. Oversigten lettes ved en passende nummerering af de enkelte personer, gerne fortløbende begyndende med nr. 1 inden for hvert slægtled, og af indbyrdes henvisninger,

ligesom det færdige værk bør forsynes med et udførligt personregister. Det er næppe muligt at lave et simpelt system, der samtidig tillader, at nyfundne slægtsmedlemmer kan føjes ind. Enten må man vente med at nummerere til arbejdet er afsluttet, eller også må man finde sig i, at nytilkomne personer kendetegnes ved et bogstav foruden deres løbenummer.

I modsætning til den fuldstændige efterslægtstavle, der omfatter samtlige efterkommere af en given person (ægtepar) omfatter den i ældre tid meget udbredte stamtavle kun efterkommere gennem mandsled, d.v.s. alle personer, der efter den gamle navnelov havde adgang til at bære samme slægtsnavn. Familiens piger nævnes og det anføres med hvem de evt. er gift, men deres efterkommere hører ikke med. Mange legatstamtavler er udformet på denne måde, idet kun de mandlige efterkommeres efterkommere havde adgang til legaterne. I så tilfælde har det et praktisk formål, men set fra et slægtshistorisk synspunkt er en stamtavle ikke tilfredsstillende, og da slet ikke nu, hvor også kvinder

har adgang til at føre navnet videre. Den giver ikke noget fuldstændigt billede af slægten, og direkte misvisende er det at betegne en slægt som uddød (som man gjorde i den ældre stamtavlelitteratur f.eks., i Danmarks Adels Årbog), selv om der levede adskillige efterkommere gennem kvindeled. Hvis man er bange for det store arbejde, der er forbundet med en fuldstændig efterslægtstavle, må man hellere nøjes med at lade den omfatte færre generationer end at udelade grene af slægten.

Som eksempler på efterslægtstavler kan nævnes Hans Holten Lützhøfts 2 bindsværk om slægten Lützhøft (1962-70), A. Grum-Schwensen: Slægten Schwensen fra Gl. Haderslev (1946), der ikke er helt konsekvent i, hvad der medtages, men meget omfattende og grundig, og som eksempel på en stamtavle Olav Christensen: Slægten Fangel fra Nordborg (Personalhistorisk Tidsskrift 1952), der viser et slægtsnavns udbredelse i 5 generationer. Til efterforskning af bærere af et bestemt navn er stamtavlen et fortræffeligt hjælpemiddel, og bibliografisk lader de sig jo lettere registrere fyldestgørende end en efterslægtstavle. Som eksempler på et forsøg på at registrere alle bærere af et navn, kan nævnes Oluf Madsen Kragh: Optegnelser om vore forfædre og deres familier, som prøver at indfange alle Krag'er i og uden for Sønderjylland, og Jørgen Winds samlinger om bærere af dette navn. Begge arbejder findes på Landsarkivet.

Kombinerede fremstillinger

Har man overskud af tid og energi, kan man endelig vælge at udarbejde en konsangvinitets-

6. Borgerlige våbenskjolde malet på pulpituret i Christkirken i Tønder omkring 1624. Fra venstre mod højre ses øverst våbenerne for Loebert Widow og Berend de Behr, nederst Thomas Andersen og Andr. Thomsen.

stavle (slægtskabstavle), der er en kombination af anetavlen og efterslægtstavlen, idet der udarbejdes fuldstændig efterslægtstavle for hvert enkelt anepar. Som nummerering kan med fordel benyttes en udbygning af anebrøken. Slægtskabstavlen er den mest fuldkomne form for en oversigt over en persons slægtskabsforhold, således som det latinske navn henviser til, at det er en tavle over dem, der har blodsfællesskab. Arbejdet med en slægtskabstavle kan med held udføres etapevis, men det kræver et endog meget stort arbejde, hvis man skal gå længere tilbage end til oldeforældrene.

Der foreligger ingen større sønderjyske slægtskabstavler, men der kan henvises til Albert Fabritius: Hans Majestæt Kong Chri-

stian X og hans Slægtninge (1937), hvis man ønsker at se systemet i sin smukkeste udfoldelse.

I de senere år har man ofte – især i forbindelse med de af de slægtshistoriske institutter udsendte bøger – set en ny kombination af anetavle og efterslægtstavle. Denne kombination betegnes ofte som »slægtsbog« og tager sit udgangspunkt i et ægtepar (gerne omkring år 1800), hvor der udarbejdes en anetavle for begge ægtefæller og opstilles en efterslægtstavle omfattende alle deres efterkommere. Som eksempler på bøger af denne type kan nævnes Chr. Maibøll: Skotøjsfabrikant Jørgen Andersen Petersen og hustru Meta Marie Frost, deres forfædre og efterkommere, 1946.

Afslutningsvis skal gives en kort præsentation af begrebet *befolkningsgenealogi* (demografi). En bredere fremstilling er givet af Kaj Albertsen i Personalhistorisk Tidsskrift 1969. Arbej-

det hermed forudsætter, at det grundlæggende kildemateriale for et større område registreres til bunds, gerne på EDB, således at den genealogiske sammenhæng mellem alle indbyggere f.eks. i et helt sogn gennem en bestemt periode udredes. En demografisk undersøgelse kan med held kombineres med et større lokalhistorisk arbejde, men næppe med privat slægtsforskning. Slægtsforskerne skal derimod være opmærksom på det registermateriale, der tilvebringes til en sådan undersøgelse, idet det evt. vil kunne lette deres arbejde væsentligt. Demografisk materiale foreligger endnu ikke, så det kan udnyttes af slægtsforskerne i Sønderjylland, men arbejdsmetoderne peger frem mod den dag, hvor en række slægtsforskere med fordel vil kunne gå sammen om at anskaffe en hjemmekomputer.

Slægtshistorie i Sønderjylland

Mundtlig overlevering

Det er de færreste slægtshistorikere, der må starte helt på bar bund med at indsamle oplysninger, for som regel har der været et familiedlem, som på et eller andet tidspunkt har interesseret sig for sagen, og selv om vedkommende måske ikke har noteret noget ned, kan den mundtlige tradition være en rig kilde at øse af. Man skal dog være forsigtig, for familietraditioner har det med at blive kønnere og kønnere jo ældre de bliver. To-tre generationer tilbage i slægten kan de gamle huske, det vil sige omkring et århundrede, i heldige tilfælde dog noget længere. Og har en familietradition været knyttet til en person, som ellers er glemt, kan man risikere at traditionen vandrer videre frem til et yngre slægtsmedlem, hvis eksistens er en realitet for fortælleren.

Den mest primitive form for historisk overlevering er selvfølgelig, at fortællingen om fortiden og dens mennesker går fra mund til mund. Den mundtlige tradition er usikker, så sandt som menneskets hukommelse er ufuldstændig, men for enhver, der beskæftiger sig med sin slægts historie, må det dog i første omgang blive de levende menneskers vidnesbyrd, han bygger sin viden på. Mangt og meget kan findes på biblioteker og arkiver, men det meste

af det, de gamle ved at fortælle om deres forfædre, vil man forgæves søge dér. De har kendt hinanden, og de kan som regel fortælle om deres gode og dårlige egenskaber, om deres særheder, deres glæder og sorger, og intet skriftligt vidnesbyrd vil nogensinde kunne få den værdi, som et levende menneskes fortælling om sin far eller bedstefar. Derfor må man, når man har besluttet sig til for alvor at ville søge oplysninger om slægten og dens fortid, først og fremmest besøge alle ældre familiemedlemmer – ikke blot forældre og bedsteforældre – og få dem til at fortælle. Også folk, der på arbejdspladsen, i foreningslivet eller andetsteds har haft nær kontakt med ens forfædre, vil ofte kunne give værdifulde oplysninger.

Det gælder især om at få de oplysninger frem, som man ikke kan vente at finde andre steder. Gennem den mundtlige udspørgen skulle det gerne lykkes at få samlet materiale til en lille biografi af de nærmeste forfædre, en levnedstegning, der ikke blot indeholder de nøgne biografiske data, men også fortæller noget om mennesket bag ved årstallene. Og man bør absolut ikke undlade at nedskrive meddelelser, som måske er usikre, og som fortælleren selv karakteriserer som tvivlsomme. Når man i sine optegnelser bemærker, at der er tale om en usikker tradition, vil man jo aldrig bygge

for meget på den slags kildestof, og man har dog alle de oplysninger, som kan skaffes frem. Det kan vise sig, at en sen og upålidelig tradition, hvoraf største delen er forkert, kan indeholde en kerne af sandhed, som kan blive af uvurderlig betydning under det fortsatte eftersøgningsarbejde. I øvrigt må man altid huske på, at det ikke er tilstrækkeligt at lade fortælleren snakke løs. Man må gennem stadige spørgsmål søge at finde frem til de oplysninger, man har brug for, og arbejde på at sætte den pågældendes tanker i sving. De fleste mennesker står meget usikre over for årstal og datoer, ja mange ved ikke engang, hvornår de selv er født eller blevet gift. Og spørger man en person, hvornår hans bedstefar er død, er det kun de færreste, der er i stand til at svare. Men er man ihærdig og bliver ved med at spørge, er det i mange tilfælde muligt at få oplysninger, der kan gøre det temmelig let at få det pågældende årstal fastslået ved kirkebøgernes hjælp. For selv om folk som regel ikke husker årstal, erindrer de ofte den indbyrdes rækkefølge af fortidens begivenheder, og måske kan den udspurgte, når han har tænkt sig lidt om, mindes at bedstefaderen døde året efter, at hans yngste barn blev født. Og så er det jo ikke så vanskeligt at få årstallet slået fast. Dog skal man passe på ikke at lægge fortælleren svaret i munden.

En god vejledning i, hvorledes man griber sagen an, er Carsten Bregenhøj: *Etnologisk interviewteknik* (Dansk Historisk Fællesforerings Håndbogsserie 1971).

Forstår man den kunst at spørge ud og få de gamle til at tale, vil man snart få samlet en mængde oplysninger. Man gør klogt i straks at skrive ned, hvis man ikke er så heldig at råde over en *båndoptager*, idet man ellers hurtigt vil

7. Anonymt portræt af et gårdmandspar fra Felstedsamlingen 1864 (se side 24). Typisk visitkortfoto af N. Schipper, der havde atelier på Storegade i Åbenrå.

glemme det meste. På den måde får man også bedre overblik over, hvad man ved. Optegnelserne skal selvfølgelig ordnes omhyggeligt og gennemgås, før man begynder at udspørge et nyt familiemedlem, så man fuldstændig er på det rene med, hvor man skal sætte ind med sine spørgsmål. Har man derimod en båndoptager, kan man bedre tillade sig at lade de udspurgte snakke løs, og så gennemgå hele historien og gøre notater, når man kommer hjem. De fleste bånd vil man vel af økonomiske grunde desværre atter slette, men man vil bitterligt fortryde, hvis man ikke gemmer blot et par små karakteristiske brudstykker med de kendte og elskede stemmer; for den opvoksende generation vil der blive helt nye muligheder for at få et

8. Silhouetklip fra 1838 af ejeren af Vestre Paulsgård i Løjt sogn Jep Claussen (1793–1876) med hustru Bodelf. Witzen (1805–45) og børnene Claus f. 1832, Botille f. 1833 og Peter f. 1837. Lille Marcus f. 1839 med hunden er tilføjet senere, hvilket viser, at man skal være forsigtig med dateringen.

personligt indtryk af deres afdøde bedste- eller oldeforældre, hvis forældrene i tide har sørget for at samle et lille båndarkiv. Offentlige båndsamlinger er under opbygning i Historiske Samlinger for Sønderjylland, ved Danmarks Radio og på forskellige lokalhistoriske arkiver i landsdelen.

Den tekniske udvikling går hurtigt, og der vil næppe gå mange år, før det for mange mennesker vil være økonomisk muligt at lade videooptagelser foretage, hvor man har kombinationen af stemme og udseende. Hvorledes disse optagelsers holdbarhed så er, er et andet spørgsmål.

Billeder

Selv om det strengt taget ikke falder ind under indsamling af mundtlig overlevering, bør her

nævnes *indsamlingen af gamle billeder*, da denne mest praktisk lader sig gennemføre sammen med den mundtlige udspørgen. De fleste ældre har endnu de karakteristiske gamle fotografialbums liggende, og hvis de ikke vil forære én billederne, kan man sandsynligvis låne dem til affotografering. Når man sammen gennemgår sådan et gammelt album, kommer tankerne rigtig i sving og tungen på gled, og da gælder det om at spørge og notere op. Samtidig bør man bag på de gamle billeder med en blød blyant notere navnet på den, det forestiller, og evt. hvornår billedet er taget. Men husk: brug aldrig kuglepen til det, da pastaen kan gå igennem papiret og ødelægge billedet.

I Historiske Samlinger for Sønderjylland, der har til huse på Landsarkivet i Åbenrå, findes landsdelens største samling af såvel portræt-

billeder som topografiske billeder, og langt de fleste er registreret, så man hurtigt kan konstatere, om der findes noget af det man søger. Historiske Samlinger har også overtaget flere gamle fotografers pladesamlinger, hvor der kan gøres fund af ukendte billeder. Blandt samlingsens perler er en komplet samling af billeder fra Felsted sogn omkr. 1864 – en gave fra beboerne til pastor Mørk Hansen, da han flyttede bort. Store lokale billedsamlinger er også opbygget på de enkelte lokalhistoriske arkiver, der efterhånden som et net dækker næsten hele Nordslesvig (se listen s. 115–17), og en tilsvarende samling med hovedvægt på Sydslesvig findes i Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig i Flensborg. Teknikken i et fotografi eller fotografens navn giver mulighed for nøje at tidsbestemme et fotografis alder, og ved hjælp af Bjørn Ochsner: *Fotografer i og fra Danmark indtil år 1900* (1969), kan man som regel se, hvor længe en fotograf har virket et bestemt sted.

Fra tiden før fotografiets gennembrud har vi de sjældne daguerreotypier fra 1840'erne og begyndelsen af 50'erne, forud for dem silhouetklippene og malerierne. Hvis der ikke er bevareret noget i familiens eje, kan man være heldig at finde dem på landsdelens museer. Når man læser Hanne Poulsens bog »Jes Jessen. Maleren fra Åbenrå«, 1971, forbavses man over, hvor mange borgere og embedsmænd der allerede dengang lod sig male. Bogen slutter med et katalog over hans portrætmalerier fra tiden 1783-1805.

Trykt og utrykt slægtshistorie

Ligeegyldigt om man arbejder med en anetavle eller en efterslægtstavle, vil man efterhånden

som man arbejder sig gennem generationerne komme i berøring med andre slægter, og man må derfor løbende holde sig orienteret, om der skulle være udarbejdet, evt. trykt, slægtshistoriske arbejder om disse. For Sønderjyllands vedkommende har man her et glimrende hjælpemiddel i Olav Christensens Bibliografi over sønderjysk slægtstavelitteratur (1959) forsynet med et tillæg af Peter Kr. Iversen om manuskripter vedr. sønderjysk personalhistorie i Landsarkivet i Åbenrå. En ajourført udgave af dette tillæg findes på Landsarkivets læsesal, og der er siden 1959 kommet adskillige værdifulde arbejder til. Landsarkivet udlåner ikke af manuskriptsamlingen, men såfremt det ikke strider mod de ophavsretlige regler kan udvalgte sider erhverves i kopi.

Selve bibliografien rummer knap 1200 henvisninger til litteratur udgivet før 1959 og omfatter ikke blot henvisninger til bøger på de danske biblioteker, men også på Landesbibliothek i Kiel, Landesarchiv i Slesvig og de store norske biblioteker. Både selvstændige værker og tidsskriftartikler er taget med. Bibliografien omfatter egentlig sønderjyske slægter, det vil sige slægter, der har deres rod i Sønderjylland, og hvoraf hovedparten af medlemmerne har levet deres liv her. Endvidere er medtaget slægter, hvis stamfader, eller i hvert tilfælde danske stamfader er født i Sønderjylland, men som i øvrigt kun har haft mindre tilknytning til landsdelen, samt slægter, hvoraf en enkelt eller enkelte grene har haft rod og virke her. Med Sønderjylland forstås i denne forbindelse Nord- og Sydslesvig, de otte sogne ved Kolding, Ærø og de nørrejyske enklaver i Vestslesvig. Bogen er meget let at orientere sig i, da de nævnte arbejder simpelthen er ordnet

alfabetisk efter den behandlede slægts navn. En løbende bibliografi over den sønderjyske og holstenske slægts- og personalhistoriske litteratur findes i *Bibliographie zur Schleswig-Holsteinische Geschichte und Landeskunde*, der siden 1928 hvert femte år er udsendt af *Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte*.

Med hensyn til den nyeste dansksprogede litteratur er man henvist til at benytte de fællesdanske bibliografier: Hans H. Worsøe: *Fortegnelse over slægtslitteratur 1948-72* (trykt i *Personalhistorisk Tidsskrift* 1974 med tilføjelser smsts.) og Dorthe Gissel: *Fortegnelse over slægtslitteratur 1973-79* (smsts. 1981 og i særtryk). Siden 1980 udgiver *Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger (SSF)* årligt dupliserede lister over lokal- og slægtshistorisk litteratur, men da disse ikke medtager tidsskriftsartikler, er man for sådannes vedkommende henvist til indholdsoversigterne for de lokalhistoriske årbøger i tidsskriftet *Fortid og Nutid*.

Tidsskriftartikler er som nævnt medtaget hos Olav Christensen, men de vigtigste personalhistoriske tidsskriftsrækker skal dog nævnes særskilt. Et meget omfattende stof findes i *Personalhistorisk Tidsskrift*, som er udkommet siden 1880. Der findes registre i hver årgang og disse er for årene 1880-1965 udgivet i reprotryk i tre bind 1976. Indholdsfortegnelser findes til de første 50 årgange (1930), 1930-45 (1946), 1946-65 (1966), 1966-72 (1974) og 1973-78 (1979). Et specielt sønderjysk slægtshistorisk tidsskrift blev forsøgt udgivet af Andreas Michaelsen med *Stambladet* i 1963, men det gik ind efter få år. Dets indhold er en blanding af teoretiske artikler, folkløse, lokal- og slægtshistorie.

9. Socialinspektør Olav Christensen, Haderslev, f. 1910, har både gennem sine bibliografiske arbejder og sine bidrag til sønderjysk slægtshistorie ydet en betydningsfuld indsats.

Af tysksprogede tidsskrifter, der kan indeholde sønderjysk slægtshistorisk stof, eller stof om slægter og personer, som har haft periodisk tilknytning til Sønderjylland findes flere. Af *Familiengeschichtliche Mitteilungen aus Nordschleswig* kom kun få hæfter, og det samme gælder *Die Sippe der Nordmark*, der begyndte at udkomme 1938 men gik ind under anden verdenskrig. Vigtigst er uden tvivl *Familienkundliches Jahrbuch Schleswig-Holstein*, hvis første hæfte kom i 1962, hvor det afløste *Mitteilungen der Schleswig-Holsteinischen Gesellschaft für Familienforschung und Wappenkunde*, der udsendtes i perioden 1949-62. Der findes to ti-års registre til *Familienkundliches Jahrbuch*, nemlig 1962-71 og 1972-81. Af an-

dre tyske tidsskrifter kan nævnes Zeitschrift für Niederdeutsche Familienkunde (udgivet fra 1919, oprindeligt under titlen Zeitschrift der Zentralstelle für niedersächsische Familiengeschichte, derefter udgivet af Genealogische Gesellschaft i Hamburg e.V. under ovennævnte titel), Norddeutsche Familienkunde (udsendt siden 1951 af Arbeitsgemeinschaft genealogischer Verbände in Niedersachsen) Familienkundliche Nachrichten (udgivet siden 1955 i Neustadt/Aisch) og Lübecker Beiträge zur Familien- und Wappenkunde (udgivet af Arbeitskreis für Familienforschung e.V. Lübeck, grundlagt 1966).

Foruden i de særlige genealogiske tidsskrifter kan man også finde et stort personalhistorisk stof i de mange sønderjyske tidsskrifter, der i årenes løb har eksisteret. Sønderjyske Årbøger er udkommet siden 1889, og til de første 50 år (1889-1940) foreligger et register (1942), til årgangene 1941-80 en indholdsfortegnelse (1981). Sønderjysk Månedsskrift begyndte at udkomme 1924, og her foreligger to indholdsfortegnelser, nemlig 1924-44 (1945) og 1945-74 (1977). Begge har et afsnit om personalhistoriske samlinger og artikler om enkelte personer og slægter. Nævnes skal også Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig, der siden 1960 har udsendt sine »Schriften« med to halvbind om året. Et register til Grænsevagten 1918-40 gør det muligt at finde de mange oplysninger om enkeltpersoner, der rummes i dette tidsskrift som gik ind 1970. Nekrologerne i Sprogforeningens Almanak 1894ff, Deutscher Volkskalender für Nordschleswig 1925 ff og Nordslesvigsk Landbrugs- og Mejeritidende 1894-1963 indgår i Landsarkivets store nekrologregister, der er omtalt s. 50.

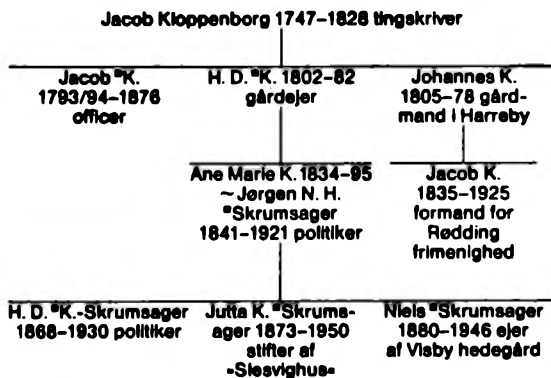
Det tyske historiske tidsskrift for Slesvig og Holsten, Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte, er udkommet siden 1870 og har forskellige periodiske registre, sidst for årgangene 1933-56 (årg. 61-80) fra 1965. Til Die Heimat, 1891 ff, der også efter 1920 indeholder meget nordslesvigsk stof, findes registre til årg. 1-53 (1891-1943) og årg. 54-69 (1947-62). Det nordslesvigiske stof er ofte koncentreret i dette tidsskrifts februarhæfter.

Ved siden af tidsskrifterne Sønderjyske Årbøger og Sønderjysk Månedsskrift udgiver Historisk Samfund for Sønderjylland sin skriftserie med adskillige vægtige personalhistoriske bøger, og sin »lille serie« med sønderjyske levnedsskildringer. På tilsvarende vis har det tyske »Gesellschaft« sin skriftrække, der bærer titlen Quellen und Forschungen.

Af mere almindelige opslagsværker må man ikke glemme de biografiske leksika. 3. udgave af Dansk biografisk Leksikon begyndte under redaktion af Svend Cedergreen Bech at udkomme i 1979 og afsluttes i 1984. Både denne og anden udgave, der udkom 1933-44, indeholder foruden biografierne oversigter over slægter, fra hvilke flere medlemmer er biograferede, ialt ca. 500 slægtsoversigter, som i 3. udgave er opstillet i oversigtstavler, i anden udgave i tekstform. Da udvalget af biograferede personer ikke er det samme, er også første udgave, redigeret af C.F. Bricka, og udsendt 1887-1905 af interesse. Det samme gælder Dansk biografisk Håndleksikon, der udkom 1920-26. Udgivelsen af et specielt sønderjysk biografisk leksikon blev påbegyndt af Grænseforeningen, men det var kun nået til Augustiny, da det måtte standses på grund af de særlige forhold under anden

Kloppenburg

Slægten K. indvandrede fra Meldorf i Ditmarsken med Jacob K. (1747–1828) som blev ting-skriver i Frøs og Kalvslund herreder.

Aug. F. Schmidt: Om J. H. Kloppenburg og hans slægt, Kolding folkeblad 9.5.1940.

10. *Typisk mindre slægtsoversigt fra Dansk biografisk Leksikon 3. udg. De med ■ mærkede personer er optaget i leksikonnet.*

verdenskrig. Fra tysk side påbegyndtes under redaktion af Olaf Klose i 1970 udgivelsen af Schleswig-Holsteinisches Biographisches Leksikon, som fra og med bind 6 (1982) også omfatter Lübeck. I modsætning til de danske leksika udgør det ikke en lang alfabetisk række, men hvert bind omfatter biografier fra hele alfabetet og samtidig med hvert nyt bind udsendes et nyt fælles register over det hidtil udkomne. Også dette leksikon er, omend i mere beskedent omfang, forsynet med slægtsoversigter.

Endelig skal det tilføjes, at Haandbog i det nordslesviske Spørgsmaals Historie (1901) rummer et biografisk leksikon over danske og tyske personligheder fra grænsekampen, bl.a. folk som det undertiden ellers kan være svært

at finde noget om, og Morten Kamphøveners Sydslesvig gennem tiderne 1946-48 bd. III et Sydslesvigsk biografisk leksikon ved J. Bogen-see.

Inden vi går over til at betragte slægtsforskningens forhold i dag, skal der erindres om, at også samlinger af stamtavler naturligvis kan rumme sønderjyske slægter. Det gælder både Th. Hauch-Fausbøll: Slægthaandbogen (1900), samt specielt bd. 91 og 162 af Deutsches Geschlechterbuch (1936) og (1973), der handler om Slesvig og Holsten med bl.a. slægterne Ahlmann og Bargum.

Slægtsforskningsorganisationer

Både på lokalt plan og på landsplan er slægtsforskere i dag organiseret i en række foreninger, der arbejder sammen om det fælles mål at skaffe bedre arbejdsvilkår for slægtsforskningen og fremme oplysningen om dens metoder og kilder gennem publikationer, foredrag og kursusvirksomhed. Slægtshistorisk forening for Sønderjylland blev oprettet 1981 og er tilsluttet landsorganisationen Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger (SSF), der er oprettet 1980 og som omfatter over 20 lokale foreninger. Sideløbende hermed findes den landsdækkende forening Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie, oprettet 1879, hvis væsentligste opgave har været at udgive medlemspublikationen Personalhistorisk Tidsskrift, og som markerede sit 100 års jubilæum med at udsende en samling vejledende og orienterende artikler under titlen »Personalhistoriske Studier«. De to landsorganisationer udgiver i samarbejde Hvem forsker Hvad, som blev startet 1969, og som udsendes med et hæfte år-

ligt. Her kan alle slægtsforskere fortælle om, hvad de arbejder med og indrykke spørgsmål om deres problemer og dermed have mulighed for at få kontakt med andre, der arbejder med samme slægter og lokaliteter. Hæfterne er forsynet med såvel slægtsnavne- som stednavneregister. Syd for grænsen er slægtsforskerne organiseret i Schleswig-Holsteinische Gesellschaft für Familienforschung und Wappenkunde e.V. Kiel, hvis opbygning for en væsentlig del må tilskrives statsadvokat Friedrich Schmidt-Sibeth samt redaktøren af foreningens tidsskrift Familienkundliches Jahrbuch Schleswig-Holsteins første 17 årgange overarkivar dr. Wilhelm Hahn (1898-1982). Samme selskab har i 1983 påbegyndt udsendelse af »Schleswig-Holsteinische Stamm- und Ahnenlisten«, hvor medlemmerne kan få deres forskningsresultater publiceret i et fordringsløst udstyr.

Sønderjyske slægtshistorikere

Af nulevende sønderjyske personalhistorikere af den ældre generation – den yngre er det for tidligt at vurdere – er fhv. socialinspektør Olav Christensen (f. 1910) fra Haderslev så udpræget den, der har ydet den mest alsidige indsats gennem sine bibliografier, adskillige mere lokalhistorisk prægede arbejder og en række rent slægtshistoriske artikler bl.a. i Personalhistorisk Tidsskrift. Med hensyn til udarbejdelse af stater over lærere har skoleinspektørerne L.S. Ravn (f.1894) og Børge L. Barløse (f. 1914) udført fornemme arbejder, medens kombinationen af gårdhistorie og slægtshistorie er fuldt behersket af førstelærer Jes M. Holdt (f. 1908) for Løjt sogns vedkommende, en disciplin, som blev sat i nationalpolitisk sammen-

hæng af afdøde sognepræst dr. theol. Hans Hejlsbjerg Paulsen (1905-78) i hans bog om besidderne af gårdene i Øster Løgum sogn »Sønderjyske Slægter« (1941-42). Nævnes må også bibliotekar Carl Langholz (f. 1921), hvis speciale er anetavlen. Fra den generation, hvis efterladte samlinger er kommet til Landsarkivet kan endvidere nævnes rigsarkivar dr. phil. Johan Hvidtfeldt (1908-79), der efterlod omfattende samlinger om nordslæviske embedsmænd og landsarkivar Frode Gribsvads (1890-1961) store samlinger af slægtshistoriske undersøgelser. Hovedgruppen her udgøres af flere hundrede anetavler ordnet alfabetisk efter proband. Amtsforvalter, tandlæge Jonathan Smith (1877-1969) har efterladt værdifulde oversigter over bl.a. amtsforvaltere og herredsfogder, medens lærer Chr. Maibøll (1883-1962) fortrinsvis beskæftigede sig med alsiske slægter koncentreret omkring Hørup sogn. Hans manuskripter findes i original eller kopi på Landsarkivet, på Sønderborg bibliotek og på Det kongelige Bibliotek – en oversigt er trykt i Sønderjysk Månedsskrift 1962. Af større samlere kan endvidere nævnes pastor Edv. Juhler (1885-1967), boghandler, museumsbestyrer Jens Frost (1879-1956) og redaktør Lorenz Christensen (1892-1965), der har afleveret en række slægtstavler til Landsarkivet i Åbenrå og et manuskript om de tyske indvandrere på de jyske heder til Landsarkivet i Viborg.

Medens der således kan registreres en lang række betydelige samlere fra tiden efter genforeningen, synes der ikke at have været så mange kræfter tilovers til slægtshistoriske arbejder af større omfang i den umiddelbart forudgående tid. Dette skyldes måske også de van-

11. *Hans Rudolf Hiort-Lorenzen (1832–1917) er det store navn i sønderjysk slægts- og personalhistorie omkring århundredeskiftet, selv om hans virke især faldt uden for landsdelen. Han var søn af stænderdeputeret P. Hiort Lorenzen og var 1868–77 redaktør af Dannevirke i Haderslev.*

skeligere arbejdsvilkår før Landsarkivets opførelse 1933. Dog skal nævnes to meget betydelige personalhistorikere, der begge også var virksomme før 1920: lærer Ludwig Andresen (1880-1940) fra Tønder, der skrev på tysk, og hvis »Nachlass« er på Landesarchiv Schleswig-Holstein på Gottorp slot, og dr. phil. Ths. O. Achelis (1887-1967) fra Haderslev, der skrev både dansk og tysk. Hverken dr. Achelis' eller den noget yngre hjemmetyske personalhistoriker dr. Max Raschs (1897-1981) papirer er kommet til Landsarkivet.

Et betydeligt indsamlingsarbejde af traditionsstof og oplysninger især fra Havnbjerg og Hørup sogne på Als blev udført af pastor Christian Knudsen (1828-1911), hvis samlinger i 34

bind findes i Det kongelige Biblioteks manuskriptsamling (Ny kgl. saml. 4to.2683-84) og i bearbejdelse af Chr. Maibøll delvis på Landsarkivet.

Den betydeligste sønderjyske slægtshistoriker i det 19. årh. var utvivlsomt redaktør H.R. Hiort-Lorenzen (1832-1917), der grundlagde Danmarks Adels Årbog og var medudgiver af talrige stamtavler. Bortset fra en slægtstavle for faderen (i Sønderjyske Årbøger 1901) og slægten Lorenzen fra Rinkenæs (1903, 3. udg. ved J. F. Gotschalk og Albert Fabritius 1942) beskæftigede han sig ikke udpræget med sønderjyske slægter. Til gengæld er den slesvigske og holstenske adel blevet indgående studeret af Louis Bobé (1867-1951), der ikke var sønderjyde, og af hvis værker især kan nævnes Slægten Ahlefeldts historie I-IV (1897-1912).

De fleste af ovennævnte er biograferet i Danske Historikere 1965 (1966), eller, hvis de er døde før jan. 1974, i Sønderjyske historikere efter 1864 (1976), enkelte i Dansk biografisk Leksikon

Går vi tilbage til det 19. århundredes første halvdel finder vi med historikeren Frederik Barfod (1811-96) og hans Prinsen af Augustenborgs to hundrede og fire og halvtredsindstyve aner for så vidt de kendes (1846) slægtsforskningen anvendt i politisk øjemed, men ellers ingen omfattende beskæftigelse med emnet. Derimod oplevede slægtsforskningen en blomstring i sidste halvdel af det 18. århundrede, hovedsagelig takket være rektor ved Flensborg latinskole Olaus Henricus Moller (1715-96) søn af rektor sammesteds Johannes Moller (1661-1725), hvis efterladte livsværk, det latinskprogede slesvig-holstenske forfatterleksikon Cimbria literata, han udgav 1744. Olaus Moller

udarbejdede omkring 1000 anetavler og stamtavler, hovedsagelig over førende slægter fra Flensborg og de andre slesvigske byer. En del blev trykt, andre findes kun i håndskrift, hvoraf de fleste sammen med et senere udarbejdet navnekartotek findes på Flensborg byarkiv. På Rigsarkivet findes mikrofilm af så godt som alle Mollers slægtstavler og Landsarkivet har kopifilm af samlingen i Flensborg. Slægtstavlerne er stadig af betydelig værdi og bygger ofte på kildemateriale, der senere er gået tabt.

Før Mollers tid var det kun adelsgenealogien, der tiltrak de lærde skribenter fra Slesvig og Holsten. Selv udgav Moller dog også adelsstamtavler som over slægterne Holstein (1761 og 1763) og Ahlefeldt (1771) og blandt andre arbejder fra samme tid kan nævnes A.H. Lachmanns stamtavle over slægten Blome (1755). Den lidt ældre præst Johann Friederich Noodts (1705-56) stamtavle over slægten Rantzau (Slesvig 1733) må betegnes som et af de første kritiske genealogiske arbejder byggende på arkivalsk kildemateriale. Inspirationen kom syd fra, hvor den lærde Hamborg-rector Johann Hübner (1668-1731) i 1708 havde udgivet det store stamtavleværk »Genealogische Tabellen«, hvis formål var at inddrage genealogien som en hjælpevidenskab til historien. Som en repræsentant for adelens interesse for slægtshistorie bør fra renaissance-tiden også Henrik Rantzau (1526-98) til Breitenburg nævnes, selv om vi er meget langt fra moderne slægtsforskning, idet det gjaldt om at prise forfædrenes dyder og vise, at man »var runden af det, som godt er«. Det er i samme tradition våbenanetavlerne på ligstenene og parentationerne (lovprisningerne af forfædrene) i ligprædikenerne hører hjemme.

12. Flensborg-rectoren Johannes Moller (1661-1725), fader til genealogen Olaus H. Moller, var selv en betydelig personalhistoriker og udarbejdede det store forfatterleksikon *Cimbria literata*, hvorfra kobberstikket af ham er hentet.

Arkiverne

Lad os efter denne oversigt over slægtsforskningens udvikling i Sønderjylland og påvirkningerne syd fra atter vende os til nutiden.

Når slægtsforskeren har sikret sig overblik over de muligheder, den foreliggende litteratur kan frembyde, og evt. har meldt sig ind i en eller flere af de eksisterende foreninger, kommer turen til det første arkivbesøg. Foruden ovennævnte litteratur vil der dog være en række både af topografiske specialværker (by- og sognehistorier) og stater (fortegnelser over

embedsmænd m.v.), som vil kunne inddrages med fordel i arbejdet, efterhånden som det skrider frem. De væsentligste af disse er omtalt i kapitlet om kildemateriale om de forskellige befolkningsgrupper.

Det danske arkivvæsen er således organiseret, at Rigsarkivet opbevarer centraladministrationens arkiver, først og fremmest ministeriernes og de gamle kollegiers papirer. Landsarkiverne rummer derimod de lokale embeders akter, fra biskoppers og amtmænds store og omfattende arkiver til præsternes mindre, men betydningsfulde arkiver. Akterne og protokollerne ordnes på den måde, at alt, hvad der er afleveret fra det enkelte embede, forbliver en enhed: det såkaldte proveniens- eller hjemmehørsprincip. I et bibliotek er det således, at bøger, der angår samme emne, f.eks. samme person eller slægt, er anbragt på samme hylde. Helt anderledes er det i arkiverne. Der kan man ikke finde alle papirer vedrørende samme mand i et omslag for sig. Man må ikke tro, at arkivaren kan gå hen og trække en skuffe ud med alle de oplysninger, man ønsker om sin tipoldefader. Og så er det lige meget, om han var gårdmand i Uge eller amtmand i Haderslev. Man må prøve at finde ud af, hvilken embedsmand, der kan tænkes at have beskæftiget sig med hans forhold, altså hvilken præst der kan have døbt, viet eller begravet ham, hvilken retsembedsmand der kan have protokolleret kontrakter og hæftelser vedrørende han gård, på hvilken amtstue han har betalt sine skatter, eller hvilken herremand han eventuelt har hørt under. Lad os tage et eksempel: Vi søger oplysning om en mand, der var gårdejer i Sode. Vi finder ud af, at denne by ligger i Halk sogn, der hørte under Haderslev herred og Haderslev øster-

amt. Vi ved så, at vi skal søge oplysninger om ham i Halk sogns kikebøger, i rets- og politimyndighedernes arkiv for Haderslev herred og i Haderslev amtsarkiv (østeramtstuen).

En god introduktion til arkivernes verden er den af rigsarkivar dr.phil. Vagn Dybdahl og arkivar Michael H. Gelting redigerede oversigt: Danmarks arkiver. Historie, funktioner, fremtid (1982). En oversigt over samlingerne på Landsarkivet i Åbenrå giver Frode Gribvad og Johan Hvidtfeldt: Landsarkivet for de sønderjyske landsdele. En oversigt. Vejledende arkivregistraturer bd. VI (1944) samt mere detaljeret en række dupliserede specialregistraturer over det mest benyttede af de ca. 12 km arkivalier, der findes på Landsarkivet. Langt vanskeligere er det at overskue arkivmasserne på Rigsarkivet, ialt over 90 km papirer, selv om der også her foreligger mange og gode specialvejledninger. Et overblik over Rigsarkivets første afdeling, som omfatter arkiverne ældre end 1849 foreligger med den af Wilhelm von Rosen redigerede: Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse (1983), hvor de enkelte arkivfonds gennemgås kort med henvisninger til de mere detaljerede registraturer, maskinskrevne, dupliserede eller trykt som led i serien Vejledende arkivregistraturer, som foreløbig består af 21 bind. Fra denne serie kan fremhæves af speciel sønderjysk interesse (foruden ovennævnte bind VI om Landsarkivet) bd VII: Tyske kancelli I (1946), bd. X: De sønderjyske fyrstearkiver (1959) og bd. XVIII: Lokalkarkiver til 1559 (1977) omfattende de gejstlige lokalkarkiver. For hvert af de tre øvrige landsarkiver foreligger der ligeledes både specialregistraturer og oversigter over deres indhold og hjælpemidlerne til dets benyt-

Abcdefghijklmnopqrstuvwxyz. P q r
A B C D E F G H I J K L M
N O P Q R P Z U V W X Y Z
A a i. C c i. H h i. L l. M m. N n

13. Gotisk
alfabet 1839.

telse (de såkaldte guider), nemlig Landsarkivet for Sjælland (2. udg. 1977), Fyn (1970) og Nørrejylland (1980-81). For Landesarchiv Schleswig-Holstein på Gottorp Slot benyttes Gottfried Ernst Hoffmann: Übersicht über die Bestände des Schleswig-Holsteinischen Landesarchivs in Schleswig (1953) og specialregistraturerne, de såkaldte Findbücher, f.eks. Die Herzöge von Schleswig-Holstein-Gottorf 1544-1713 (1977) og Deutsche Kanzlei zu Kopenhagen bis 1730 (1981). Som det vil fremgå heraf, er Tyske Kancellis (og andre centrale regeringskontorers) arkivalier delt mellem Rigsarkivet og Landesarchiv på Gottorp.

En oversigt over centraladministrationens forvaltning, herunder de slesvigske anliggender frem til 1848 findes i Frank Jørgensen og Morten Westrup: Dansk centraladministration i tiden indtil 1848 (1982). Lokaladministrationen i Sønderjylland er skildret hos Gribsvad og Hvidtfeldt: Vejledende arkivregistraturer VI, der er forsynet med en sognevis opstillet oversigt over jurisdiktionsforholdene.

Under arbejdet med arkivalierne vil man tit støde på ukendte begreber og institutioner, men mange af disse vil kunne findes forklaret i Johan Hvidtfeldt: Håndbog for danske lokalhistorikere (1952-56, optryk 1965 og senere). Også skriften kan volde besvær, idet man op til 1920 benyttede gotisk håndskrift, hvorimod denne i Kongeriget blev afskaffet gradvis efter

1875. H.V. Gregersen har i Gotiske skriftprøver fra sønderjyske arkivalier (1961, også trykt løbende i Sønderjysk Månedsskrift) givet en række eksempler på typiske tekster, og en vejledning i deres læsning (transskription). Illustrationsmaterialet i denne bog søger at opfylde samme formål sammen med det tilhørende teksthæfte.

Arkivernes adresser, herunder også de sønderjyske lokalhistoriske arkivers, findes s. 115-17. Benyttelse af arkiverne er i Danmark gratis, hvorimod man i Tyskland undertiden skal betale en daglig afgift, hvis man ikke arbejder på en videnskabelig opgave, da der i så fald kan søges om dispensation. De for øjeblikket gældende regler for benyttelse af kirkelige arkivalier syd for grænsen findes i Familienkundliches Jahrbuch Schleswig-Holstein årg. 19 (1980). Prisen er p.t. 6 DM daglig samt 5 DM for en attest. Som privat genealog har Johan Redlef Volquartsen (D2251 Tetenbüll) udarbejdet ca. 500 stamtavler, hvorfra oplysninger også kan erhverves. Besvarelse af skriftlige forespørgsler til de danske arkiver sker kun i begrænset omfang, men som regel kan man blive sat i forbindelse med en medarbejder, der mod betaling kan udføre det ønskede arbejde i sin fritid, hvis man selv er afskåret fra at komme på arkivet.

Lad os efter disse forberedende og indledende kapitler gå over til at se på selve kildematerialet og dets benyttelse.

Kilder til persondata

Ved persondata forstås i denne sammenhæng i første række de grundlæggende personalhistoriske oplysninger omfattende tidspunkt (dag, måned og år) samt sted (by, sogn evt. kommune) for fødsel, vielse og død. I en række tilfælde vil oplysning om fødsel og død ikke kunne skaffes, hvorfor oplysninger om dåb og begravelse træder i stedet. Mange slægtshistorikere ønsker at anføre såvel oplysning om fødsel og død som om dåb og begravelse, og oplysningerne bør under alle omstændigheder indsamles, da de senere under arbejdet kan vise sig at være til nytte. Stedsangivelsen bør være så omfattende, at den er entydig og uden besvær kan henlede til den myndighed, der har foretaget den pågældende registrering.

Personregistre

Til brug for den daglige identifikation anvendes i dag som oftest et sygesikringsbevis, evt. kørekort, eller hvis det skal være helt officielt CPR-kortet, men skal man have foretaget rettelser på disse skal en født sønderjyde fremvise fødsels- og navneattest udstedt af personregisterføreren, medens man i det øvrige Danmark skal fremvise en dåbs- eller navneattest udstedt

af sognepræsten. Dette forhold skyldes, at den borgerlige registrering af fødsler, vielser og dødsfald, som af den prøjsiske regering var blevet indført i 1874, fik lov at fortsætte i Nord-slesvig efter genforeningen med undtagelse af den tvungne borgerlige vielsesregistrering.

Når man arbejder med et historisk stof bør man altid benytte det originale kildemateriale, de primære kilder, og ikke andre kilder, der er afledt af disse, såkaldte sekundære kilder, hvor der kan have indsneget sig fejl og misforståelser. Af samme grund vil myndighederne ikke lade sig nøje med at se kørekort eller sygesikringsbevis, og det bør en slægtshistoriker heller ikke.

Registrering af fødsel og død finder sted hos personregisterføreren, som er en kommunal embedsmand og personregisterkontoret har da ofte lokalfællesskab med folkeregisterkontoret i kommunens administrationsbygning. Man skal her være opmærksom på, at registreringen siden 1978 finder sted i bopælskommunen, men før da i den kommune hvor begivenheden (fødsel eller død) fandt sted. Det vil sige, at de mange fødsler og dødsfald, der fandt sted på sygehusene, registreredes i den kommune, hvor sygehuset lå. De nuværende skemaer, der benyttes af personregisterførerne er indført

med virkning fra 1. jan. 1978, da de håndskrevne registre i hæfte eller bogform afløstes af et løbladesystem, der kan udfyldes på skrivemaskine. Ved fødsler anføres barnets og forældrenes fulde navne samt CPR-nummer, klokkeslet for fødslen, forældrenes stilling og adresse samt dato og registreringssted for forældrenes eventuelle vielse. I dødsregisteret anføres ligeledes personnummer, navn, civilstand (gift, ugift, enke, enkemand, fraskilt eller separeret), stilling, adresse, dødsdato med klokkeslet, dødssted og dato samt begravelsessted. Desuden anføres fødselsregistreringsstedet. Tilsvarende oplysninger anføres om den afdødes evt. ægtefælle.

Forud for disse regler har arten og omfanget af oplysninger i personregistre varieret noget, og det kan blive ret generende for fremtidens slægtsforskere, at man ved indførelsen af de nye skemaer i 1978 lod oplysningen om afdødes forældres navne og sidste opholdssted glide ud, især når man tænker på, hvor mange mennesker der i de senere år har skiftet navn. Straks fra indførelsen af Det Centrale Personregister (CPR) i 1968 blev CPR-numre tilføjet for hovedpersonernes vedkommende i personregistre, og de vil fremover være det sikreste identifikationsmiddel. Private personer kan få fuldstændig udskrift af CPR-oplysninger om sig selv, men derudover leveres kun oplysninger om dødsfald til private. For oplysningerne betales et særligt gebyr.

Den tyske betegnelse for personregistret er »Standesamt«, og de nærmere regler herfor blev foreskrevet ved den præjisiske lov om civilstand og ægteskab af 9. marts 1874 (Gesetz über die Beurkundung des Personenstandes und die Form der Eheschliessung), som trådte i kraft 1.

okt. 1874. I de ledsagende udførelsesbestemmelser er de nye personregisterdistrikter anført. De svarer i al væsentlighed til sogneinddelingen og følger altså ikke den præjisiske kommuneinddeling, hvor hvert kirkesogn kunne være opdelt i indtil en halv snes kommuner. I den omtalte lov foreskrives vedr. ægteskab, at et borgerligt ægteskab skal indgås i overværelse af personregisterføreren i et af de distrikter, hvor brudefolkene har bopæl, førend der kan finde en kirkelig højtidelighed sted. Bestemmelsen om det tvungne borgerlige ægteskab ophævedes ved bekendtgørelse af 2. jan. 1926 om førelse af de borgerlige personregistre i de sønderjyske landsdele. Herefter kunne man i Nordslesvig som i det øvrige Danmark vælge mellem at indgå borgerligt ægteskab eller kirkeligt ægteskab. Ved lov af 30. juni 1922 overgik retten til at stifte borgerligt ægteskab i byerne til borgmesteren, i landsognene til sognefogden eller en anden af amtmanden bemyndiget person. Efter kommunalreformen 1970 tilkommer denne myndighed overalt borgmesteren. Duplikaterne (genparterne) af alle borgerlige vielsesregistre fra tiden før 1970 er afleveret til landsarkivet. Tilgængelighedsfristen er 50 år.

Fra begyndelsen føres personregistre i to eksemplarer: et hovedregister og et biregister, hvoraf hovedregisteret forbliver hos personregisterføreren i 100 år, hvorefter det afleveres til Landsarkivet i Åbenrå. Efter de nugældende regler afleveres biregistre til statsamtet, som efter 30 års forløb afleverer disse til landsarkivet. Da biregistrene tidligere afleveredes hvert år til landsarkivet, findes der her en del registre op til ca. 1977. Af disse bliver fødselsregistre først tilgængelige efter 50 års forløb, mens dødsregistre er frit tilgængelige,

Norburg am 6. November 1874.

Norburg den 19. April 1875.

Vor dem unterzeichneten Standesbeamten erschien heute

der Person nach _____
 _____ be. kannt,

Der älternmännlichen Hans Petersen
 wohnhaft zu Holm _____

und zeigte an, daß sein künftiger leiblicher Christen
 Petersen 13 Jahre alt, evangelischer Religion,

wohnhaft zu Holm _____
 geboren zu Holm _____ verheiratet

_____ mit Ingeborg Petersen geb. _____
 Holm, Wwe des nach Johanne Peter Lauritzen im Jahre
 nach Johanne Christiane Lauritzen geb. Christensen im Holm
 zu Holm _____

am fünften _____ ten November
 des Jahres tausend acht hundert siebenzig und _____

Morgens _____ um _____ Uhr
 verstorben sei _____

Vorgelesen, genehmigt und _____

(gez.) Hans Petersen
 Der Standesbeamte.
 (gez.) Hedemann.

Oben dem unterzeichneten
 Standesbeamten erschien heute
 der Person nach bekannt der
 künftigen Peter Hansen nach
 Hof zu Holm, Sohn des Abwesenden
 mündlichen Hans Petersen, welcher
 durch Krankheit am fünften
 nachmittags nachmittags
 daß sein Vater der Abwesenden
 Hans Petersen die Leiche bei
 am fünften November 1874 von
 storblichen Landkapitans Christen
 Petersen selb. nach Hof zu

Königsberg, nachmittags im unterzeichneten
 gez. Peter Hansen
 Der Standesbeamte
 gez. Hedemann

Die Mahnungsinnung sind
 dem künftigen künftigen
 Norburg den 19. April 1875.
 Der Standesbeamte

14. I den første tid efter personregistrenes indførelse voldte arbejdet store vanskeligheder for de utrainede personregisterførere, der ofte fik besked om at indhente supplerende oplysninger eller skaffe beleg for det indførte. Her bevidnes, at Hans Petersen selv har set sin broders lig.

når de er 10 år gamle. Da hoved- og biregister ikke må opbevares nogen nat under samme tag, er de afleverede hovedregistre lagt i sikkerhedsdepot uden for landsdelen.

Hvis der konstateres forskel på oplysningerne i kirkebøgerne og de borgerlige registre, er det personregistrenes oplysninger, der er retsstiftende, og attester skal derfor udstedes efter disses hovedeksemplar.

Personregistre indeholder ret fyldige oplysninger, som på forskellige punkter supplerer kirkebøgernes. Efter reglerne fra 1874 var indholdet følgende:

Ved *fødsel* omfatter indførslen anmelderens fulde navn, stilling og bopæl, barnets fødselstidspunkt (dag og klokkeslæt) og fødested samt køn, barnets fornavne (anmeldefrist 2 måneder) samt forældrenes fulde navn, religion, stilling og bopæl. Ved børn født uden for ægteskab anføres faderen kun, hvis han personligt over for personregisterføreren har vedkendt sig barnet eller der foreligger en bekræftelse gennem retten eller en notar. Dødfødte anføres kun i dødsregisteret.

Vielsesregistre oplyser brudefolkens fulde navn, alder, stilling, fødested og bopæl samt deres forældres fulde navn, stilling og bopæl. Også forlovernes fulde navn og bopæl oplyses. De foreskrevne regler om, at senere skilsmisser skulle noteres synes ikke at være fulgt.

Dødsregistre anfører anmelderens fulde navn, stilling og bopæl. Dødstidspunkt (dag og time) og -sted, afdødes fulde navn, religion, alder, stilling, bopæl og fødested. Ægtefællens fulde navn eller angivelse af, at afdøde var ugift (ledig). Afdødes forældres fulde navn, stilling og bopæl. Begravelser må ikke foretages uden

attest fra personregisterføreren. Dødsfald til søs anmeldes gennem mønstringskontoret (Seemannsamt) i forstanløbne indenrigske havn til afdødes bopælskommune med angivelse af dødsårsag.

Kirkebøger

Indførelsen af borgerlig registrering betød ikke, at kirkebøgerne hørte op, men blot at kirkebogsføringen blev et anliggende mellem præsten og den enkelte. Om aflevering af kirkebøger gælder, at kontrabogen (genparten) normalt afleveres til Landsarkivet efter 10 år (landsogne) eller 30 år (bysogne), hovedbogen (præstens eksemplar) efter 100 år.

Også de afleverede hovedministerialbøger er lagt i sikkerhedsdepot uden for landsdelen, men da ikke alle slags indførsler findes i begge protokolrækker, har Landsarkivet inden afsendelsen taget xerokopi af de pågældende dele af hovedbøgerne. De kirkebøger, der stadig ligger hos præsterne eller kordegnene er i princippet ikke tilgængelige for publikum, men præsten kan give adgang. Det normale er, at kirkebøgerne skal benyttes på landsarkivet, hvor fødsels- og vielsesregistre bliver tilgængelige 50 år efter, at de er udskrevet, særskilte dødsregistre 10 år efter udskrivelsen. Attester før 1874 skal altid udfærdiges efter hovedministerialbogen, og kun hvor dette eksemplar ligger i sikkerhedsdepot anvendes kontraministerialbogen. Da kirkebøgerne ofte har været ført gennem årtier er de lettere at arbejde med end de tynde personregisterhæfter, der hver kun strækker sig over et år. Man skal dog være opmærksom på, at personregisterets oplysninger undertiden kan give nye spor, hvis man er kørt

Beerdigungsregister.

Jahrgang: 1946

Nr.	D a g		B e g e i d n u n g d e s G r a b e s	D e s B e e r d i g t e n N a m e , S t a n d , A l t e r u n d A u f e n t h a l t s o r t	A m t s - h a n d l u n g	D a t u m d e r s t a n d e s a m t l i c h e n B e s t e m m e l s e	B e m e r k u n g e n
	d e s D o d e s	d e r B e e r d i g u n g					
14.	1946	1946	F.				
	21.	26.	39.				
	Wassmiller	Wassmiller					
	Hundsborg	Hundsborg					

15. Overskriften til de fortrykte tyske kirkebøgers dødsregistre viser, at de samtidig skulle fungere som en slags kirkegårdsprotokoller. Mange steder fortsatte brugen, formentlig af besparelseshensyn, efter Genforeningen, således i dette alsiske sogn frem til 1946.

fast, f.eks. kan den slægting, der anmelder et dødsfald være af betydning, eller det kan give mistanke om en forbrydelse, hvis det er en politimyndighed, der anmelder det. Også på visse andre punkter er personregistrenes oplysninger fyldigere end kirkebøgernes, jvf. ovenfor om deres indhold.

Kirkebogsføringen har gennemgået mange forandringer i tidens løb. Efter genforeningen indførtes naturligvis de danske fortrykte kirkebogsskemaer, men mange steder fortsatte man med at bruge de tyske skemaer, indtil den i brug værende kirkebog var fuldkrevet. Brug af kirkebøger med fortrykte skemaer var blevet obligatorisk fra 1. jan. 1899, men de findes også i brug tidligere under tysk administration. Dansksprogede fortrykte skemaer var fortsat tilladte indtil bogen var udskrevet, men fra 1. febr. 1902 skulle kirkebøgerne føres på tysk. Når man arbejder med kirkebøger fra den præstiske tid, skal man være opmærksom på, at konfirmationsregistrene ofte savnes på Lands-

arkivet, idet det først fra 1905 blev påbudt, at disse blev ført i to eksemplarer. Imidlertid indeholder vielsesregistrene ofte oplysning om konfirmationen, idet konfirmationsbevis kunne erstatte fremvisning af dåbsattest ved vielsen. Endelig skal det bemærkes, at de hidtidige dødsregistre efter indførelsen af borgerlig registrering skulle føres videre som begravelsesregistre, jvf. det fortrykte skema.

Kirkebøgerne fra tiden før Sønderjyllands indlemmelse i Preussen kan deles i to grupper, nemlig sogne, der hørte under Slesvig stift og sogne under henholdsvis Ribe og Fyns stifter, hvor den kongerigske kirkelige lovgivning gjaldt.

Kongerigske kirkebøger

Under Ribe stift hørte Tørninglen (sognene Agerkov, Arrild, Bevtoft-Tislund, Brandrup, Fole, Gram, Hjerting-Lintrup, Hviding-Rejsby, Hygum, Højrup, Nustrup, Roager,

D o d e

No.	Dødsdagen.	Begravelsesdagen.	Den Dodes For- og Tilnavne.
1915 1.	19. Januar	22. Januar 31. a. 2.	Hans Johannes Johansen in Stevning
2.	11. Februar	16. Februar. 12. b. 1.	Nikolai Peter Mathiesen in Limmark.
3.	4. Marts	8. Marts 44. a. 1.	Svends Christen Clausen in Stevning.
4.	3. April	7. April 51. a. 4.	Holstedsmand Niis Nielsen in Hvingenberg.
5.	28. Marts	1. April 9. d. 3.	Glaus Skov in Hvingenberg.
6.	15. April	21. April 24. a. 7.	Løjtnant Mathias Mathiesen Jensen in Limmark

16. Selv om det var foreskrevet, at det tyske skema skulle benyttes fra 1899, skred man ikke ind mod anvendelse af de danske overallt. Svenstrup dødsregister med dansk fortryk er taget i brug 1857 og forblev i brug til 1927, skønt det anvendte skema også i Danmark var afløst af nye (i 1891). Skemaet fortsætter på modstående side.

Røding, Skrave, Skrydstrup, Skærbæk, Spandet, Toftlund, Vodder og Øster Lindet) samt enklavesognene (Ballum, Daler, Døstrup, Emmerlev, Mjolden-Randerup, Møgeltonder, Rømø og Visby). Als (med undtagelse af Sønderborg og Kegnæs) hørte oprindeligt under Fyns stift sammen med Ærø, men de to øer udgjorde 1819-64 et særligt bispedømme, hvor kirkebøgerne førtes efter kongerigske regler. For Als' vedkommende drejer det sig om sognene Asserballe, Augustenborg, Egen, Havnbjerg, Hørup, Ketting, Lysabild, Nordborg (i

ældre tid undertiden kaldet Tontoft sogn), Notmark, Svenstrup, Tandslet og Ulkebøl. For disse sogne gjaldt reskriptet af 11. dec. 1812, som påbød, at kirkebøgerne skulle føres i to eksemplarer – et af præsten (hovedministerialbogen) og et af degnen eller kirkebylæreren (kontraministerialbogen), at disse to eksemplarer ingen nat måtte opbevares under samme tag, og at præsten jævnligt skulle sammenligne (konferere) de to sæt kirkebøger for at sikre sig, at der var fuld overensstemmelse mellem dem. Ikke desto mindre kan man ofte konsta-

M a n d k j ø n.

Den Dødes Stand, Haandtering og Opholdstied, samt hans Bedstef, og hans Faders eller, hvis han er uægte født, hans Moders Navne, forsaavidt disse sidste Oplysninger kunne erhverves.	Alder.	Hvor anført i det almindelige Tjenforelses Register.	Anmærkninger.
<i>Tilfjældt Johannes Johannsen in Eroni Elisæ afob Jacobsen.</i>	<i>5 Mo. mahr.</i>	<i>Katol. in Hvor.</i>	<i>Belf. af Hant. Guderup. 20. Jan. 1915.</i>
<i>afob 24. Aug. 1833, aarf. 14. Novbr. 1861 mit Anna Margrethe afob. Petersen.</i>	<i>81 J.</i>	<i>Lairfarr. gandling.</i>	<i>u. u. u. Lunden. 12. Febr. 1915.</i>
<i>in aarf. 14. Septbr. 1897 afob. Hverbr. ill.</i>			
<i>Kofor Kat Konradsmund Rasmus Peter Blawen in Eroni Christene Marie afob Mathiesen in Stening.</i>	<i>11 Mo. mahr.</i>	<i>Katol. in Kat fjerde</i>	<i>u. u. u. Guderup. 5. Mærk. 1915.</i>
<i>afob 19. Jan. 1851, aarf. 24. Mærk. 1881 mit Maria Kristine afob. Jørgensen</i>	<i>64 J.</i>	<i>Lairfarr. gandling.</i>	<i>u. u. u. Lunden. 3. April 1915.</i>
<i>afob 24. Aug. 1914 in Hverbr. Kofor af Mærk. Kat Jørgen Christen Claus Moor</i>	<i>mahr.</i>	<i>Katol. in Kat fjerde</i>	<i>u. u. u. Guderup. 28. Mærk. 1915.</i>
<i>afob 14. Mærk. 1875 in Hverbr. aarf. 14. Novbr. 1905 mit Thore afob Bande.</i>	<i>40 J.</i>	<i>Lairfarr. gandling.</i>	<i>u. u. u. Lunden. 15. April. 1915.</i>

tere forskelle, især med hensyn til navnenes stamemåde, men p.g.a. deres forskellige opbevaringssteder i dag kan det desværre være vanskeligt at konstatere disse uregelmæssigheder, hvorfor benytteren må tage til takke med kontraministerialbogen. Til gengæld må man så glæde sig over, at degnen ofte skrev tydeligere end præsten.

Ved reformen 1812 indførtes fortrykte skemaer, som dog kunne afvige en smule fra stift til stift, men hovedopdelingen var fælles. Kirkebøgerne kom til at bestå af følgende afsnit opdelt i henholdsvis mand- og kvindekøn: døbte, konfirmerede og døde samt lister over copulerede d.v.s. viede samt blandet førte lister over kon-

fitenter (altergæster) samt tilgang og afgang i sognet. Om indholdet af de enkelte kategorier af indførsler er følgende at bemærke:

Ved *døbte* findes barnets og forældrenes fulde navne opgivet samt faderens profession og bopæl, og det er angivet, om der er tale om ægtebarn eller barn født uden for ægteskab (uægte). I sidstnævnte tilfælde nævnes af hensyn til fattigforsørgelse ofte, hvor moderen opholdt sig 10-månedersdagen før fødslen og undertiden moderens forklaring om faderskabet. I anmærkningsrubrikken var det længe skik at indføre moderens første kirkegang efter fødslen (introduktionen), en ære, der ikke blev de ugifte mødre til del. Moderens alder oplyses

17. Fortrykt titelblad til Skrave kirkebog taget i brug 1861. Afsnittet »Fødte børn uden for sognet« blev anvendt for at holde rede på børn født uden for ægteskab men forsørgelsesberettigede i sognet.

ofte, sjældnere antal svangerskaber. Oplysningerne om dåbsfadderne er naturligvis af den største interesse, og disse findes også i de slesvigske kirkebøger. Den, der bar barnet var oftest af familien og dennes og de andre fadderens hjemsted kan give værdifulde oplysninger om mandens eller konens herkomst.

Ved *konfirmationen* var det almindeligt at anføre, hvor konfirmanden opholdt sig (tjente)

og ved udensogns fødte kan fødestedet være angivet, ligesom det evt. kan være anført at vedkommende er stedbarn. Personer, der er flyttet fra fødesognet som helt små husker ofte ikke dette og opgiver fejlagtigt i stedet det sogn, hvor de er konfirmeret som fødesogn. Det kan derfor som regel betale sig at efterse konfirmationsindførelsen, når der er mulighed for det. Desuden kan man i heldige tilfælde her få oplysning om læse- og skrivefærdighed, og om »sædelige« forhold. Skulle man konfirmeres inden det fyldte 14. år, skulle der indhentes dispensation fra biskoppen.

Vielsesregistrenes oplysninger er ikke særligt fyldige, og det er ikke almindeligt, at brudefolkens fødested eller forældre anføres men kun deres civilstand (ungkarl, enkemand 2. gang, ugift pige etc., evt. fruentimmer, hvilket indicerer, at vedkommende kan have førægteskabelige børn), evt. alder. Af værdi for identifikation af personer med almindelige navne er oplysninger om vaccination (som også kan findes ved konfirmation), i reglen dato og vaccinator, som er en læge (distrikts- eller stiftsfysikus) eller i tiden kort efter 1800 evt. også en præst.

Dødslisternes oplysninger er ret kortfattede, og kun for børns vedkommende er det normalt at angive forældrenes navne foruden den afdødes alder og civilstand. Fra 1833 blev det af hensyn til lægdsrullerne fastsat, at de værnepligtige afdøde mænds fædre skulle anføres, og det blev derefter mere almindeligt at anføre faderens navn, undertiden også ved afdøde kvinder. Her er igen anmærkningsrubrikken væsentlig, da præsten her kan anføre dødsårsag eller oplysninger om tjenesteforhold, om vedkommende var fattiglem eller

Schema,

Wle nach Königl. allenhöchsten Befehl, in den Herzogthümern Schleswig, Holstein, wie auch der Herrschaft Pinneberg, Stadt Altona und Graffschaft Ranzau vollständig und ordentlich zu führende

Tauf-, Confirmations-, Confitenten-, Verlobungs-, Copulations-, Todten- und Deprecanten-Register
an jedem Orte einzurichten seyn.

1763			
Numerus baptizatorum.	Dies nativitat.	Dies accepti baptismi.	
64.	31. May	Junius 1.	1. Claus, des Halbbüfeners Johann Schacht und Margaretha, geborne Butenschn, zu M. ehelichtlicher Sohn. Gewattern: 1. Paul Lange, 2. Marx Kölln, beide aus N. 3. Henrich Vogelgang zu W.
65.	30.	2.	Johanna Elisabeth, des verstorbenen Küfeners Ditlef Wammen und seiner nachgeliebenen Witwe Dorothea, geborne Klüggen, in M. ehelichtliche Tochter, im Hause. Gewattern: 1. Dorothea Lohmanns, 2. Gesche Witten, 3. Catharina Heidorn, sämtlich aus M.
66.	2. Junius	2.	Peter K. von der Hebamme Köfster getauft. Gewattern ic. Eingefaget den 12 Junii.
67.	4.	4.	Ulma, des Hufeners Jacob Friderichs in S. Tochter, von der Hebamme Köfster getauft. Gewattern ic. Vor der Einfegung gestorben. NB. Bey einem unehelichen Kinde wird, aufer dem Tage der Gebart und Taufe, und dem Namen des Kindes und der Gewattern, der Name und Wohnungs-Ort der Mutter, nebst dem Namen, Stande und Wohnungs-Ort ihres Vaters, und, wenn sie eine Wittve ist, zugleich dem Namen, Stande und gewissen Wohnungs-Orte ihres verstorbenen Mannes, sohan der Name des angeheereten Vaters, war und woher er sey, auch nach weffen Anschlag er es sey, angeschrieben.

I. Das Tauf-Register.

II. Das Confirmations-Register.

1763.

Sonntags, den 24ten Aprill.

1. Hans Hintich, des Kirchspielvoigts Otto Raben aus P. Sohn, 16 Jahr und 2 Monate alt.
2. Rebecca, der vermittelten Kirchspielvoigtin Bultrop aus P. Tochter, 15 Jahr und 3 Wochen alt.

III. Das

18. Det fortrykte skema som blev udsendt til præsterne i forbindelse med den slesvigske kirkebogsreform 1763 viser, hvorledes myndighederne havde forestillet sig, at de enkelte rubrikker skulle udfyldes for sødslers, dåbs og konfirmationers vedkommende.

havde særlige handicaps (blind, halt, døvstum etc.). Dødfødte kan være indført på særlige ark, men man kan ikke altid være sikker på, at de overhovedet er indført.

Særlig vigtige i de kongerigsk førte kirkebøger efter 1812 er af- og tilgangslisterne, som gør det muligt at konstatere flytninger og se, hvor vedkommende har tjent. I anmærkningsrubrikken kan oplysninger om skudsmål også undertiden være indført. Om flytninger se mere udførligt s. 58 ff.

De påbudte *jævnførelsesregistre*, hvor præsten skulle samle oplysningerne om hver enkelt

persons dåb, konfirmation, vielse og død er som regel så slet førte, at de er uden værdi, men naturligvis bør man se efter, om den kirkebog man skal benytte måske netop er en af de få, der er ført som de alle burde være, for så er jævnførelsesregisteret en stor lettelse.

De her kort beskrevne skemaer udvikledes i Danmark, således at der efterhånden kom flere oplysninger med, især ved vielse og død, medens blandt andet konfitentlister, af- og tilgangslister og jævnførelsesregister gled ud. Af betydning er især kirkebogsreformen 1891, som danner grundlaget for de skemaer den

danske folkekirke kom til at benytte i Nordslesvig efter genforeningen.

Slesvigske kirkebøger

Kirkebøgerne fra de slesvigske sogne er på mange områder anderledes end de kongerigske. Især giver vielses- og dødsindførslerne så fyldige oplysninger, at det ofte kan betale sig at starte undersøgelserne i disse fremfor dåbs- og konfirmationslisterne. Grundlaget for kirkebogsføringen i sidste halvdel af 1700-tallet og i næsten hele 1800-tallet var forordningen af 9. april 1763, som var i kraft indtil forordningen fra det evangelisk-lutherske konsistorium i Kiel af 28. okt. 1898 afløste såvel den som de tidligere omtalte kongerigske regler og dermed for første gang tilvejebragte ensartede regler for hele Sønderjylland. Skemaerne fra 1763 var udarbejdet af generalsuperintendenten (bispens) i Slesvig i samarbejde med provsterne i Pinneberg og Rantzau, og efter generalsuperintendentens forslag bestemtes det i en ny forordning af 17. okt. 1775, at kirkebøgerne for så vidt angik dåb, vielse og begravelse skulle føres i to eksemplarer. Samtidig skulle præsterne sørge for, at kirkebøgerne fra og med 1763 blev afskrevet, således at de fra og med dette år skulle foreligge i to eksemplarer og dermed være sikret mod brand og anden tilintetgørelse. Ved et sært uheld brændte dog Løjt præstegård i 1867 netop medens de i brug værende kontraminiestrialbøger lå til gennemsyn hos præsten, hvorved de gik tabt sammen med alle ældre hovedministerialbøger, hvorfor man måtte nøjes med at søge at rekonstruere disse. Et lille supplement udgør dog Lengnicks kirkebogsuddrag fra Løjt sogn 1673-1854, som findes på Det kgl.

Bibliotek og i mikrofilm på Landsarkivet. I øvrigt kan man regne med, at kirkebøgerne er bevaret tilbage til 1763 – om ikke længere – i alle slesvigske sogne i Nordslesvig, dog med undtagelse af de lyksborgske kirker på Sundevad, hvor ordningen først trådte i kraft 1779 eller 1780 (Broager, Nybøl, Sottrup og Ullerup) samt Adsbøl (1775) og Gråsten (1776). I Sommersted og Kegnæs er kirkebøgerne brændt til henh. 1809 og 1774 men begge steder erstattes de delvis af indbyggerfortegnelser udarbejdet efter branden.

De enkelte kirkebogsafsnits indhold skulle være som følger:

Dåbsregisteret: fødselsdag, dåbsdag, barnets fornavne, faderens stilling og navne, moderens fornavne og pigenavn, forældrenes bopæl og angivelse af, om der er tale om ægte eller uægte barn. Faddere anføres med navn og bopæl. Ved uægteskabeligt fødte børn anføres foruden oplysninger om moderen angivelse af barnefaderens navn og bopæl samt om hvem, der har givet oplysningen om, at det var ham, der var fader til barnet. Det fremgår ofte af kirkebøgerne, at jordemoderen under fødslen har udspurgt moderen herom. Ikke destomindre skal disse oplysninger om barnefædre ofte tages med det største forbehold, da de af mange forskellige grunde og på mange forskellige måder kan være forvanskede.

De kan måske undre, at der kun stilles krav om barnets fornavn, men dette hænger sammen med, at identifikationen var tilstrækkelig sikker, når faderens fulde navn var anført, og at myndighederne i øvrigt ikke blandede sig i, om man brugte patronym, vekslende eller stabilt tilnavn eller professionsbetegnelse i stedet for fast slægtsnavn. Det kom først med forordnin-

Visnes
gula
bram
1. 26 Jan

Anno 1782

Jørgen Thomesen Ernst Ingen og Holm Jøse
Inn i Frørup. Gaardmands Thomas
Jørgensens i Sommerbye ind. Sjælland
i Inceum Dogn og Kald. Gærvid og
Kæsten for Ollofs Dattus og for
Don. Lulu mand, med Lulu Louise
Kæsten Hans Jøse af Frørup, Gaard-
mands Niels Nistens i Faustriepsbyen
Tyrstriejs Dogn og Magdaleene for
Søren Dattus og for Dattus

Novemb
23

2.

Antoni Pedersen af Aller i en Karl, Landbonde
mand Peder Franssens i Aller og Agnes for
Antoni Dattus og for Don med Niels-
sen Thomas for Lulu af viden Thomas Lalle
sen med Lulu i Frørup, for viden Lalle
Christensens i Dons i Sjælland og Anna
for Simons Dattus og for Dattus

Den Dyrligheit sin for Dupliat Populations Re-
gisteret ind. Prinsippialt Frørup 1782
naar den for sig tilgænger den Dagnig
Søren Mygind P. N.

Anno 1783

19. Vielsesprotokol for Frørup sogn 1763-1852. Opslaget viser de 2 vielser, der fandt sted i året 1782 og pastor Niels Myginds påtegning, at duplikatet er i overensstemmelse med hovedregisteret. Det er dog ingen garanti for bogstavret overensstemmelse.

gen 8. nov. 1771 jvf. s. 12, og fra den tid blev børnenes fulde navne indskrevet i kirkebøgerne i Slesvig stift.

Konfirmationsregisteret: konfirmandens fornavn, alder med indtil en uges nøjagtighed, faderens stilling og bopæl, evt. moderens hvis hun var forsørger. Senere, da vaccination efter år 1800 var blevet obligatorisk, indførte en del præster vaccinationsdato ved konfirmationen, hvilket kan være en hjælp til identificering af personer med almindeligt navn og en hjælp ved eftersøgning af fødestedet.

Konfidentregister: navn og dato for altergang. For tilflyttere kan der evt. være anført dato for altergangsbevis fra tidligere sognepræst.

Forlovelsesregister: Foruden oplysninger om de forlovede anføres her navnene for de to forlovere, og da disse ofte er af familien kan de give betydningsfulde oplysninger. Ophører senest 1799.

Copulationsregister: Foruden brudefolkens navne anføres disses forældre, særlige dispensationer (ægteskab i forbudte led) eller tilladelser (hjemmevielse) samt evt. vidnesbyrd og senere vaccinationsdato og vaccinator.

Dødsregister: Den afdødes navn, stilling, civilstand, forældre samt – hvad der er af afgørende betydning: efterladte arvinger d.v.s. levende børn samt afdøde børns levende efterkommere. Også den afdødes ægtefælles navn, forældre og eventuelle død anføres. Dette afsnit er ofte udbygget af præsterne med aldersangivelse for børnene, angivelse af svigerbørn og levende børns børn. Som et af de mest slående eksempler kan nævnes Hjordkær dødsregister 1783, hvor samtlige Adelheit Rønnows 118 efterkommere opregnes i en indførsel, der i kir-

kebogen fylder over 3 sider. Også oplysning om ligprædiken kan anføres her.

Deprekantregisteret indeholder fortrinsvis oplysninger om skriftemål for overtrædelse af sædelighedsbestemmelserne og kan således lede på sporet af forældrene til børn født uden for ægteskab, som i det slesvigske er vanskeligere at efterspore, da man i modsætning til Kongeriget ikke havde alimentationsbestemmelser i det 18. århundrede, men henviste børn født uden for ægteskab til forsørgelse under fattiggasserne.

Til slut bestemmes det i forordningen, at de enkelte registre skal føres separat, hvilket ikke forhindrer, at de er indeholdt i samme bind, blot adskilt og hver for sig kronologisk.

De ældste kirkebøger

Kirkebøgerne fra tiden før 1763- og 1812-forordningerne er meget forskelligartede, både hvad angår format og indhold. Det var således ikke ualmindeligt, at bøgerne førtes rent kronologisk, d.v.s. i den rækkefølge præsten fik bestillingerne ind på de kirkelige handlinger, altså dåb, vielse og begravelser imellem hinanden. Undertiden ser man også, at børn født uden for ægteskab er ført i et særligt afsnit for sig selv. Havde præsten to sogne at varetage, hovedsogn og anneks, kunne indførslerne være blandet sammen, de kunne føres i samme protokol henholdsvis forfra og bagfra, eller der kunne føres en protokol for hvert sogn for sig. Konfirmation indførtes officielt 1739 men tidligere kan man blandt altergæsterne, evt. opført særskilt, finde de såkaldte katekumeni, d.v.s. unge mennesker gerne i 15-19 års alderen, der efter overhøring i deres kristendom

1848.		511.
16.	7.	10.
		<p>1848. 511.</p> <p>16. 7. 10. Kriegers Hanses, en Datter af + Jense mand i Gulds Jernmands Jernskov og Jern- Løse Jernmands Skov. Den Udførte var i rigt Bredt. Den Udførte Alder 68 Aar 4 Mån.</p>
17	10.	14.
		<p>Jens Jacobsen Aistrup, Indfører i København, en Søn af udførte Landmand Jacob Clementsen i Aistrup, Søn af udførte Løse Jernmand, Aalborg Skov og Skov, og Jernmand Anna Margarethe Jernskov Alder 68 - Aar 1822 med Kriegers Jernskov for af Jense mands Jernmands Skov. 1. Jernskov Jernskov 23 Aar og rigt. 2. Anna Margarethe Jernskov 23 Aar og rigt. 3. Anna Maria Jernskov 21 Aar og rigt. 4. Mathias Maria Jernskov 18 Aar og rigt. 5. Jernskov Jernskov 13 Aar og rigt. Den Udførte Alder 55 Aar. Den blev funden død i en Margarethe Jernskov København og afledt derved og afledt Jernskov af Jernskov og Jernskovs Jernskov Alder 68 Aar. Liget blev funden i den Jernskovs Jernskov Jernskovs Jernskov og Jernskovs Jernskov København, funden var udførte med Jernskov Løse, og blev funden Kriegers og Jernskovs Jernskovs Jernskov i den Jernskovs Jernskov af København.</p>

20. Dødsregisteret for Halk fortæller den sørgelige historie om en selvmorder i 1848, der ikke kunne blive synet af den verdslige øvrighed (medico-legalt ligsyn), fordi militæret havde afspærret Haderslev. Han begravedes som andre selvmordere uden klokkeringning og jordpåkastelse i et hjørne af kirkegården.

bis Michael 1717.	Linnafme Bloeten - ^{Land} - Gelder wegen wyrtabnuken.	Quantum	
		Rij	Sch
1716. 22. octobr.	Niels Gartner for sin ald faders labou 3 gluden 1/2 Dinde	36	16
25. octobr.	Niels for sin ald faders labou 1 gluden 1/2 Dinde	16	16
4. febr.	Niels for sin ald faders labou 1 gluden 1/2 Dinde	3	16
4. febr.	Niels for sin ald faders labou 1 gluden 1/2 Dinde	24	16
4. febr.	Niels for sin ald faders labou 1 gluden 1/2 Dinde	24	16
31. dno	Niels for sin ald faders labou 1 gluden 1/2 Dinde	24	16

21. Købstædernes kirkeregnskabers oplysninger om betaling for klokkeringning og lys på alteret etc. siger lidt om de afdødes sociale placering, som når der ringes med 3 klokker for Niels Gartner's kone men kun med en for den fattige Niels Jørgensen i Haderslev 1716.

første gang var til alters. I Vonsild kirkebog f.eks. finder man dem helt tilbage til 1680'erne.

Det er forskelligt fra sogn til sogn og afhængigt af de ydre omstændigheder, hvor langt tilbage kirkebøgerne er bevaret. I de kongelige dele – som ikke må forveksles med de områder, der hørte under bisperne i Ribe og Odense – foreskrev Christian IV ved forordning af 13. sept. 1646, at der skulle føres registre over viede, fødte og døde i lighed med det han havde ladet gennemføre i Kongeriget 1645 ff – medens en tilsvarende forordning for de hertugelige

dele allerede var udstedt 6. marts 1612 af hertug Johan Adolf, ja allerede 21. febr. 1587 var det blevet pålagt de hertugelige provster ved deres visitatser at efterse, om der blev ført kirkebøger. Og faktisk kan man konstatere, at der allerede før 1587 har været præster, der førte kirkebøger, idet Danmarks ældste kirkebog, kirkebogen for Hjordkær sogn ført af Andreas Paulsen Generanus er bevaret fra 1573 og Åstrup kirkebog fra 1574. Endnu to kirkebøger fra før år 1600 fra Nordslesvig er bevaret, nemlig Højst 1590 og Starup 1593. Fra tiden før

de regulære kirkebøger kendes optegnelsesbøger, der kan betragtes som en slags forløbere for kirkebøgerne, nemlig Johannes Generanus og Georg Hübschmanns *Annales rerum Apenradæ et in vicinia gestarum ecclesiastici* (Kirkelige årbøger for Åbenrå og omegn) 1524, 1584-1694 som under titlen *Åbenrå annaler* er udgivet af Niels Black Hansen i 1954 og organisten Johannes Reinhusens *Annales Flensburgenses* 1558-ca. 1608 udgivet af Fr. Gundlach i *Quellen und Forschungen zur Familiengeschichte Schleswig-Holsteins I*, 1926.

Oplysninger om, hvor langt kirkebøgerne går tilbage fra de enkelte nordslesvigske sogne kan findes, sammen med oplysninger om andre kilder i præstearkiverne, i *Nordslesvigske præstearkiver I-V*, Foreløbige arkivregistraturer udgivet af Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele 1974-76, for hele Slesvig, Holsten m.v. i W. Jensen: *Die Kirchenbücher Schleswig-Holsteins, der Landeskirche Eutin und der Hansestädte*, 2. opl. Neumünster 1958. En samlet oversigt over alle Danmarks kirkebøger findes i S. Nygård: *Danmarks kirkebøger*, Vejledende arkivregistraturer bd. V, udgivet af Rigsarkivet, 1933.

Det kan bemærkes, at kirkebøgerne for garnisonen i Åbenrå 1864-88 og for garnisonen i Augustenborg 1866-76 findes ved Landeskirchenamt der Ev.-luth. Landeskirche von Schleswig-Holstein, Dänische Strasse 21/35, D 2300 Kiel, medens de tilsvarende kirkebøger for Sønderborg garnisonsmenighed 1867-1919 og marinemenigheden 1908-1919 er afleveret til Landsarkivet. Kirkebøger fra danske feltpræster gående tilbage til 1758 findes på Landsarkivet for Sjælland (fortegnelse i *København-ske kirkebøger II* (dupl. 1974))

Sproget i de ældre slesvigske kirkebøger er syd for en linje Løjt-Ravsted-Hostrup i store træk tysk, nord for denne, og i sognene under Ribe og Odense stifter, dansk, men overalt isprængt latinske fagudtryk og betegnelser, hvoraf de vigtigste er samlede i en alfabetisk liste s. 121 ff. I de ældre kirkebøger fra de sydlige sogne findes også en del plattysk. Datoangivelserne følger frem til kirkebogsreformerne gerne den kirkelige dateringsmåde.

Efter denne har de fleste søndage før pinse særlige navne, som f.eks. *Septuagesima*, *Sexagesima*, *Oculi*, *Lætare* og *Misericordia*. Året slutter med en række søndage efter Trinitatis. Det betyder, at det nye kirkeår begynder med advent-søndag i december, således at f.eks. advent søndag 1710 svarer til 1. dec. 1709 efter vor nuværende dateringsmåde. Den bedste nøgle til opløsning af den kirkelige datering er R.W. Bauer: *Calender for Aarene fra 601 til 2200 efter Christi Fødsel*, 1868, men genudgivet 1964 med flere senere optryk. Ved benyttelsen af Bauer skal man være opmærksom på, at der i året 1700 fandt en kalenderreform sted, som rykkede kalenderen 10 dage, således at den blev bragt i overensstemmelse med naturen.

I flere af de ældre kirkebøger har præsten indført forskellige iagttagelser, som idag er af stor kulturhistorisk interesse, det gælder f.eks. Ø. Højst og Oksenvad. En særstilling indtager pastor Hans Rüdes kirkebøger med 261 udførlige nekrologer og levnedbeskrivelser fra Vonsild 1685-1708, der sammen med uddrag af de øvrige indførsler 1659-1708 er udgivet af Landbohistorisk Selskab 1982. Nekrologerne er bygget op som de såkaldte parentationer (ligprædikener) som udviklede deres egen stil og indhold i 1600- og 1700-tallet, og til hvis

216. Dets fader var den Søn Lænde
mand, May. Petrus Fabricius en
kyndig, velkendt og Berømt
Mand: Linnelund Løb, foruden
Jens Friedrichs søn, der Lødd Man
ge Haar Almanarker udgav i
Lijst.

Jensens Søns
Jens forældre Jønsen og Dragen til
Kjendskjeld og Arbedjens tilghed
vare indvilligst Jønsen i Jøns
Saligheds Forstand. Der Jøns
omfidev No. 67. var 19. aar, da om
Jøns Jøns i Jøns, og Lijnt om
Jøns i Lijnt Jøns Bæstel Jønsen,
derfor kom Jøns at Jøns i
Hans Lijnt Jøns Bæstel Jøns
der Lijnt Jøns Lijnt i Jøns part
ning 5. Aar, Lijnt Jøns
den velbærende Kirke Jøns

217.
Vun Bæstel wald, Jøns Jøns Lijnt
Jøns Jøns at Lijnt, Lijnt
Jøns Jøns om Jøns Lijnt 5. Aar
Lijnt i Jøns, og med Jøns
til Lijnt Jøns, Jøns er med om
Lijnt General Lijnt Jøns Lijnt
Lijnt Jøns, Lijnt Jøns, og var i Lijnt
ning om Jøns Jøns.

Jøns Jøns Jøns Jøns Jøns Jøns
Lijnt, og Lijnt Jøns Jøns Jøns,
Lijnt Jøns Jøns,
Lijnt Jøns Jøns Jøns Lijnt
til Lijnt, og Jøns Jøns Jøns
ning at Lijnt den Lijnt og
Lijnt Jøns Jøns Jøns Jøns
Lijnt Jøns, den Lijnt, Lijnt
og Lijnt Jøns Jøns Jøns Jøns
Lijnt Jøns Jøns Jøns Jøns

22. Udsnit af Hans Rüdes nekrolog over den sal. afgangne dannemand Jess Rasmussen, født i Bovrup Sct. Hansdag 1648. Han blev begravet i Vonsild 27. jan. 1706. Hele nekrologen strækker sig over godt 6 sider.

indhold hører omtale af forældre, søskende og børn. Desuden findes enkelte trykte uddrag af andre sønderjyske kirkebøger, således Åstrup 1574-1617 i Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte 2. rk. VII, 1918-25, Nordborg 1621-1776 i Danske Samlinger V-VI, 1869-71, Haderslev Vor Frue 1737-1808 og Gl. Haderslev 1666-1809 i

Th. Hauch-Fausbøll: Slesvigske kirkebogsuddrag, 1908-12. Ikke udgivet er begravelsestallerne med biografier fra Lysabild 1835-1908 og »Personalia mortuorum« fra Tandslet 1834-43 og 1850-71.

Medens kirkebøgerne fra Nordslesvig idag er samlet i Landsarkivet i Åbenrå, beror de sydslesvigske (og holstenske) endnu dels hos

præsterne, dels i særlige provstikirkebogs-kontorer (Propsteikirchenbuchämter), hvorover fortegnelse findes s. 118–20. Der skal betales afgift for at benytte materialet dér, inclusive eventuelle udarbejdede registre, og man gør klogt i på forhånd at melde sin ankomst, da der ikke overalt er faste åbningstider.

Den moderne kopieringsteknik muliggør udveksling af kirkebogskopier. Således forefindes kirkebøgerne fra »de otte sogne« syd for Kolding (Stenderup, Bjert, Vejstrup, Dalby, Hejls, Vonsild, Taps og Ødis) i dag på både landsarkivet i Viborg og i Åbenrå. Også kopier fra andre »grænsesogne« langs Kongeåen er blevet eller vil blive udvekslet mellem de to arkiver. Af sydslesvigske kirkebøger har Landsarkivet foreløbig kun kopi af Hanved sogns dåbsregister 1676-1920. Mikrofilm af nordslesvigske kirkebøger ældre end 1860 kan benyttes på Rigsarkivets film læsesal og på læsesalen i Genealogical Library, Salt Lake City, USA. Adskillige lokalhistoriske arkiver har i de senere år erhvervet kopier af sognene inden for kommunens område, men efter gældende regler må kirkebøgerne først kopieres, når de er 100 år gamle, så det kan undertiden være svært at finde indgangen til dette materiale uden først at skulle aflægge besøg på Landsarkivet, eller hos den lokale præst. På Landsarkivet i Åbenrå kan de ældste kirkebøger kun benyttes i xerokopier, som er stillet frem til selvekspedition på læsesalen, medens de yngste stadig skal hentes fra magasinerne af personalet. Der er udarbejdet alfabetiske navneregistre til adskillige sogne frem til 1874, herunder alle flækker og købstæder med undtagelse af Haderslev Vor Frue efter 1789, hvorefter originale registre findes i kirkebøgerne. Registerne bør aldrig betragtes som

andet end en midlertidig hjælp, idet de altid vil have fejl og mangler. En oplysning fra et register bør kontrolleres i kirkebogen, og selv om et navn ikke kan findes i registeret behøver det ikke at betyde, at det også mangler i originalen. For eks. omfatter de af Chr. Maibøll udarbejdede registre til Sønderborgs kirkebøger ikke alle navne.

Arbejdet med kirkebøgerne

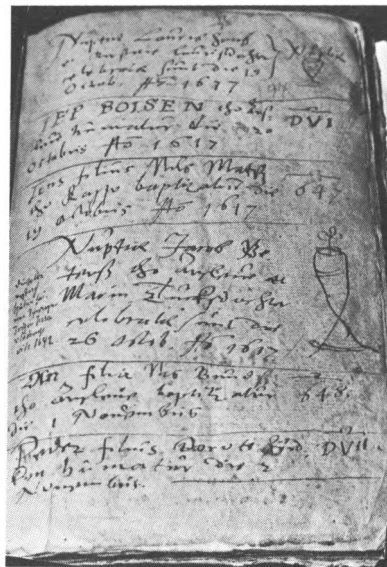
Men hvordan griber man så selve kirkebogsundersøgelserne an? Lad os tænke os, at man ved, hvor og hvornår ens oldefader er født. Vi slår først denne indførelse efter og konstaterer forældrenes navne, helst også faddernes. I vielsesregistret prøver man så at finde forældrenes vielse. Det er mest sandsynligt, at de er blevet gift i det sogn, hvor barnet er født, idet den almindelige regel var, at man blev viet, hvor man skulle bo. I Tørninglen og enklaverne skulle vielsen dog finde sted i det sogn, hvor bruden var fra. Ved hjælp af vielsesindførelsen får man fastslået, hvor forældrene stammer fra, i nyere tid også hvem de var børn af. Man er således allerede kommet et godt stykke tilbage.

Men da ægteskabsregistre ikke indeholder oplysning om, hvornår brudefolkene er født, må man, inden man søger længere tilbage, se at finde de pågældendes død i kirkebogen. Da dødsindførelserne indeholder aldersangivelser, volder det derefter sjældent større vanskeligheder at finde fødslen, selv om der kan være unøjagtige aldersangivelser ved dødsfald. Den første generation er klaret, og man fortsætter med at søge tilbage, indtil man på en eller anden måde kører fast. Ofte kan man komme ud for,

at man ikke kan finde vielsestillførslen. Man må så prøve, om man ikke gennem dødsindførslernes oplysninger kan komme på sporet af, hvor de eftersøgte stammer fra. Måske kan disse heller ikke klare vanskelighederne. Det må nemlig erindres, at begravelsesregistre som regel ikke fortæller, hvor den pågældende er født, men hvor hans forældre sidst har boet. De kan imidlertid være flyttet meget rundt, siden han blev født, og i ældre kirkebøger mangler disse oplysninger ganske. Også fadderne ved børnenes dåb giver i mange tilfælde gode spor at gå efter. Fadderne var nemlig i mange tilfælde, ikke mindst ved de første børns dåb, hentet fra den nærmeste slægt. Glipper også denne udvej, har man den mulighed tilbage at prøve en gennemgang af alle kirkebøgerne fra de omliggende sogne. For ikke at skulle gennemgå alt for mange år, bør man altid søge at finde ud af, hvornår de første børn er blevet født. Skulle de ældre børn ikke være født i samme sogn som de yngre, kan man ofte gennem oplysningerne i konfirmationsregistret komme på sporet af familiens tidligere opholdssted.

Gælder det børn født uden for ægteskab kan man måske i listerne over offentlig skriftemål eller i byernes eller amternes bøderegistre finde oplysninger, der kan hjælpe med til at identificere forældrene.

Specielt med henblik på at konstatere dødsdata i nyere tid findes andet kildemateriale, som undertiden kan benyttes med fordel, selv om det indeholder andenhandsoplysninger i forhold til kirkebøgerne. Man bør således udnytte dødsannoncer og nekrologer i aviser og fagblade. På Landsarkivet findes et register over nekrologer over først og fremmest personer, der har deltaget i det nationale arbejde, på såvel

23. Kirkebogen fra Hjordkær er Danmarks ældste, påbegyndt i 1573 og i brug indtil 1742. Den er ført på en blanding af latin og plattysk og ved vielser (nuptia) har præsten undertiden smykket den i marginen med en vase med en blomst. Andre steder er slægten Arnkiels våben tegnet (en ørnekle).

tysk som dansk side, og dette register bliver stadig ført ajour. Fra nyeste tid findes i Sundhedsstyrelsen på mikrokort et kartotek over dødsfald i Danmark siden 1956. For at få oplysninger skal man kunne opgive vedkommendes fødselsdag og efter 1968 personnummer. Oplysninger om folk, der på lokalt plan har deltaget i forenings- og organisationsarbejde kan som regel skaffes gennem det lokalhistoriske arkiv, og folk i mere fremtrædende stillinger kan findes i de årlige dødsfaldslistes i Personalhistorisk Tidsskrift 1881-1923 og 1944-72.

Ved hjælp af kirkebøgerne kan man som regel med flid, energi og tålmodighed komme tilbage til omkring midten af 1700-tallet i de fleste

grene, undertiden kortere undertiden længere, men man letter arbejdet for sig selv, og finder undervejs flere interessante oplysninger, hvis man allerede på et tidligt tidspunkt inddrager andet materiale i sine undersøgelser.

Som en art supplement til kirkebøgerne kan Jonathan Smiths uddrag af patenter og amtsregnskaber 1683-1774 vedr. hjemmevielser og hans uddrag 1648-1774 vedr. dispensationer til ægteskab i forbudte led (manuskripter på Landsarkivet) betragtes. Det samme gælder hans Hochzeitgelder des Gottorfer Hofes 1592-1643, trykt i Familienkundliches Jahrbuch Schleswig-Holstein 16-18 (1977-79), som oplyser til hvilke bryllupper hertugen blev indbudt og derfor sendte gaver.

Andre kirkelige kilder

Når det gælder kirkeligt kildemateriale må man ikke glemme selve kirkerne og kirkegårdene. Bevarede gravsten kan give mange værdifulde oplysninger og bør naturligvis også affotografes. Drejer det sig om mere fremtrædende personer kan der være mindetavler (epitafier) i selve kirken eller de kan have skænket inventar til kirken forsynet med årstal og navnetræk. Den bedste indgang til dette materiale er Albert Fabritius' navnerregister til de 4 bind om Sønderjylland i Nationalmuseets storværk »Danmarks kirker«, som ofte giver oplysninger, der går langt bag om kirkebøgenes. Det samme gælder, hvis man er så heldig at finde bryllups- og begravelsesdigte eller ligprædikener. Både Det kongelige Bibliotek, Statsbiblioteket i Århus og Universitetsbiblioteket i Kiel råder over betydelige samlinger af håndskrevne og trykte lejlighedsvers og taler. Me-

24. En af de berømte Rømhø-gravsten sat over søfarende fra øen, denne over »velacht Ungkarl S. Jens Pedersen af Taastum«, som døde 18. okt. 1707 i en alder af 23 år. Senere er også (broderen?) Anders Pedersen, død 1746, 56 år gl. føjet på. Rømhø kirkebog er p.g.a. brand først bevaret fra 1827.

dens bryllups- og begravelsesdigte især er fra det 18. århundrede, går ligprædikenerne tilbage til omkring 1600, og i dem finder man de ovenfor omtalte parentationer med lovprisning af de afdødes liv, levned og slægt, et stof der naturligvis skal tages med et vist forbehold. Den bedste indgang til den trykte del af dette mate-

riale er det særlige tillægsbind til Bibliotheca Danica (1948, genudgivet 1961-63), der omfatter et afsnit vedr. bøger trykt i Slesvig og Holsten før 1840.

Går vi uden for det kirkelige område vil der være tre grupper af arkivalier, som i de fleste tilfælde ikke er begrænset til specielle befolkningsgrupper, og som på et tidligt tidspunkt bør inddrages i undersøgelserne. Det drejer sig om folketællingerne, arkivalier, der belyser flytninger og, for mændenes vedkommende: militærpapirer især fra tiden efter den almindelige værnepligts indførelse, hvilket for Sønderjyllands vedkommende vil sige 1850. Før da var det kun det »bondefødte mandkøn«, der blev udskrevet til hæren, og søvante folk fra by og land til flåden.

Folketællinger

Folketællingerne har den fordel, at de ikke blot giver oplysning om den enkelte person, men om hele familien eller rettere hele husstanden, som i ældre tid kunne omfatte både tjenestefolk eller lærlinge og svende samt evt. aftægtsfolk, således som de boede sammen på det tidspunkt, folketællingen fandt sted.

Kort efter genforeningen, den 1. febr. 1921, afholdtes en folketælling i hele Danmark, men da folketællingslisterne først bliver tilgængelige efter 80 år, vil hverken denne eller de senere indtil 1970 regelmæssigt afholdte tællinger foreløbig kunne inddrages i slægtshistorikerens arbejde, og de vil derfor ikke blive omtalt nærmere.

I den preussiske tid afholdtes folketællinger 1919, 1917 og 1916 og i tiden bagud stort set hvert 5. år til 1875. De to første afholdtes 1867

og 1871, men fælles for dem alle er, at grundmaterialet efter udnyttelsen på det kgl. preussiske statistiske bureau i Berlin og publikation af hovedtallene, blev kasseret. Bevaret er kun spredte eksemplarer, gerne i landrådsarkiverne eller kommunearkiverne på Landsarkivet, af de såkaldte kontrollister F, der kun oplyser husfaderens navn og antallet af personer i husstanden. En undtagelse danner folketællingen 1885, hvorfra personkortene for de danske undersætter er bevaret og afleveret til Rigsarkivet i København. Nærmere oplysninger om de preussiske folketællinger i Sønderjylland findes i artiklen »Folketællinger i Nordslesvig 1864-1919« i Sønderjyske Årbøger 1964.

Noget anderledes forholder det sig heldigvis med de befolkningstællinger, som især i købstæderne og flækkerne gennemførtes på kommunal foranledning bl.a. af skattetekniske årsager. Disse lister indeholder som regel samtlige indbyggers fødselsdato og -sted og findes på Landsarkivet fra Åbenrå 1910, 1905, 1900, 1895, 1890 og 1885, fra Christiansfeld samme år og 1916, fra vestsiden af Vojens 1917-19 og fra Højer flække 1905 og 1895, førstnævnte desværre uden angivelse af fødested. På folke-registeret i Haderslev findes tilsvarende mandtalslister (m. fødselsdato og -sted) 1917, 1915, 1912 og 1910. Fra Tønder synes intet sådant bevaret, ej heller fra Sønderborg men her erstattes tabet tildels af et siden 1910 ført meldekortek, jvf. nedenfor s. 59.

Det kan her indskydes, at der i landrådsarkiverne er bevaret en lang række vælgerlister til rigsdags- og landdagsvalgene fra så godt som hele perioden under fremmedherredømmet. Listerne oplyser navne og erhverv på vælgerne, som kun var mændene, men det kræver

Name der Straßen und Nummern der Häuser.	Kasse der Familien in jedem Hause nach ihrer Zahl.	Namen sämtlicher Personen in jedem Hause und jeder Familie.	Hilfflicher Person, z. B. Amme, Subr. bei Gütern einhergeh.	Ob verheiratet oder unverheiratet, Wittner oder Wittwe.	Geburtsort.	Titel, Amt, Geschäft, Handwerk, Nahrungszweig der Personen und ihre Stellung in der Familie, sowie ob sie ganz oder zum Theil von Almosen leben.	Von diesen waren bei Verheirathung bedürftig oder wohnungslos.	
							Nr.	Dauer der Ehe.
Kaufstr. No. 12	1.	1. Andreas Sjöfö	57.	verheiratet	Sjöfö	Leinwandweber		
		2. Maria Throna Kauf	42.	verheiratet	Sjöfö	Leinwandweberin		
		3. Diele Andreas Sjöfö	21.	verheiratet	Sjöfö	Leinwandweber		
		4. Engelburg Catharina Sjöfö	22.	verheiratet	Sjöfö	Leinwandweberin		
Kaufstr. No. 1.	1.	1. Johan Wanzel	73.	verheiratet	Wanzel	Leinwandweber		
		2. Maria Wanzel	71.	verheiratet	Wanzel	Leinwandweberin		
		3. Thomas Maria Wanzel	15.	verheiratet	Wanzel	Leinwandweber		
		4. Maria Wanzel	51.	verheiratet	Wanzel	Leinwandweberin		
		5. Andreas Wanzel	51.	verheiratet	Wanzel	Leinwandweber		
		6. Maria Wanzel	27.	verheiratet	Wanzel	Leinwandweberin		
		7. Edel Maria Wanzel	33.	verheiratet	Wanzel	Leinwandweber		
Kaufstr. No. 1.	1.	1. Maria Wanzel	73.	verheiratet	Wanzel	Leinwandweberin		
		2. Anna Wanzel	71.	verheiratet	Wanzel	Leinwandweberin		
		3. Maria Wanzel	29.	verheiratet	Wanzel	Leinwandweberin		
		4. Catharina Wanzel	38.	verheiratet	Wanzel	Leinwandweberin		
		5. Edel Wanzel	19.	verheiratet	Wanzel	Leinwandweberin		
Kaufstr. No. 1.	1.	1. Mathias Thon Wanzel	45.	verheiratet	Wanzel	Leinwandweber		
		2. Peter Thon Wanzel	19.	verheiratet	Wanzel	Leinwandweber		
		3. Anna Thon Wanzel	20.	verheiratet	Wanzel	Leinwandweberin		
Gasse Sjöfö Kaufstr. No. 1.	1.	1. Hans Thon Wanzel	41.	verheiratet	Wanzel	Leinwandweber		
		2. Mathias Thon Wanzel	35.	verheiratet	Wanzel	Leinwandweber		
		3. Carl Thon Wanzel	9.	verheiratet	Wanzel	Leinwandweber		
		4. Mathias Thon Wanzel	6.	verheiratet	Wanzel	Leinwandweber		
		5. Christian Thon Wanzel	4.	verheiratet	Wanzel	Leinwandweber		

25. Folketelling Tønder 1845. Den viser, at der boede betydende folk i Vestergade som digegreve Andreas Nissen og senator (rådmænd) og købmand Johann Hanquist med deres husstande. Af de 11 personer, der tilhører disse to husstande, er kun 4 født i byen.

et studium af valgreglerne for at fastslå, hvilke befolkningsgrupper, der var optaget på listerne. Benyttet på den rigtige måde kan de dog erstatte en del af det folketællingsmateriale, der er gået tabt. Listerne synes at være dårligst bevaret fra Åbenrå kreds. Også i de land- og bykommunale arkiver vil der kunne findes gode personalhistoriske oplysninger i det bevarede valgmateriale, ligesom skattelisterne kan være af stor værdi.

Det var meningen, at der skulle have været afholdt folketælling i hele det danske monarki 1865, men p.g.a. krigen 1864 blev den ikke planmæssigt gennemført, heller ikke i de besatte dele, selvom occupationsmyndighederne bestemte, at den skulle afholdes 3. dec. 1864. Bevaret er fra Sønderjylland kun enkelte lister fra Flensborg by, hvorimod hele tællingen fra Holsten og Lauenborg er bevaret, alt på Landesarchiv Schleswig-Holstein på Gottorp slot.

De to sidste tællinger, der gennemførtes i den danske tid frembyder et fortræffeligt kildemateriale om de personer, der boede i hertugdømmerne 1. febr. 1860 og 1. febr. 1855, da tællingerne fandt sted. 1860-tællingen er bedst bevaret, idet hele Nordslesvig findes og fra Sydslesvig mangler kun byerne Ekernførde, Frederiksstad og Slesvig samt Frederiksort plus Fehmern med byen Burg.

1855-tællingen mangler store dele af Nordslesvig, nemlig Haderslev købstad samt Åbenrå, Løgumkloster og Tønder amter. Fra Sydslesvig mangler, foruden Sydtønder amt, Frederiksstad og Kappel samt Husum amt og landskabet Ejdersted. Begge disse folketællinger indeholder foruden oplysninger om personernes navne, civilstand, alder og beskæftigelse angivelse af fødested d.v.s. sogn og amt. Denne sid-

ste oplysning kom med for første gang i folketællingen 1845.

1845-tællingen mangler kun Haderslev herred samt Frøs og Kalslund herreder.

1840-tællingen er bevaret i sin helhed med undtagelse af Strandelhjørn distrikt, men har ligesom de ældre folketællinger ikke oplysning om personernes fødested.

1835-tællingen mangler fra Christiansfeld, Gram, Hviding og Haderslev herreder i det eksemplar, der blev sendt til centraladministrationen, men for enkelte sogne findes kladder (kopier) på landsarkivet, se nedenfor.

Af alle de ovennævnte tællinger findes det til rentekammeret indsendte originaleksemplar på Rigsarkivet, hvor publikum har adgang til at benytte dem i xerokopier på kopilæsesalen. 1855, 1845 og 1840 findes ligeledes som xerokopi til selvekspedition på landsarkivets læsesal medens 1860 og 1835 her kan benyttes i mikrofilm (mormonfilm).

Forholdene omkring folketællingen 13. febr. 1803 (de øvrige fandt alle sted 1. febr.) er mere komplicerede, idet originalmaterialet er delt mellem Rigsarkivet og Landesarchiv Schleswig-Holstein. Der er dog udvekslet mikrofilmkopier, således at det bevarede materiale i sin helhed skulle kunne benyttes begge steder. Landsarkivet i Åbenrå har imidlertid kun modtaget mikrofilm af de dele, der findes i original på Rigsarkivet, nemlig Åbenrå og Flensborg købstæder samt følgende herreder: Tyrstrup, Gram, Hviding og Lundtoft samt Skodborg sogn i Skodborg herred og Helgoland. De øvrige nordslesvigske købstæder samt forskellige andre områder findes dog i kladder i landsarkivets egen folketællingssamling, jvf. nedenfor s. 56–58. Folketællingen 1803 indeholder

Volkstælling-Register der Stadt Haderslev den 13 Febr. 1803.

Stætte, Nummer der Hæuser, und Zahl der Familien.	Vællers Name eines jeden in der Familie.	Wad ein jeder in der Familie ist.	Alter eines jeden, das laufende Jahr des Alters sêr voll geredet.	Verheiratet eller unverheiratet, und wie oft jeder verheiratet eller verheiratet gewesen ist.	Eines jeden Titel, Amt, Gernæbe, Handwert, oder wovon er sonst lebt.
N:o 9. 13 ^e familie Haderslev Kølle	1. August Georg Müller	Jæmædet	26.	gæm. 1 ^{te} Hæst. rejsje	Burgm. med Læstmann
	2. Anna Margrethe Sidel	sk. Fru	33.	2 ^{de} Hæst. rejsje	
	3. Anna Maria Kæthe Gusting	Coiffeur Hæst.	7.		
	4. Dalma Konge	Mittels. jæm. Hæst.	68.	Mittels. jæm. Hæst.	
	5. Anna Anders Coiffeur Lauring	sk. Fru Hæst.	75.	Mittels. jæm. Hæst.	ledt i mædige Hæst.
N:o 10. 14 ^e familie	1. Franz Hagen	Kiøpm. med sæccat.	34.	sk. Hæst. i	Postillon Køllemand
	2. Sophia Magdalena Haldsen	sk. Fru	30.	sk. Hæst. Hæst.	
	3. Johan Peter Hagen	Hæst.	4.		
	4. Heinrich Hagen	Læst.	2.		
	5. Dorothea Chri- stina Heymann	sk. Fru	11.	inverjet	
N:o 11 15 ^e familie	1. Niels Wilhelm Johansen	Jæmædet	52.	sk. Hæst. i	Burgm. med Køllemand
	2. Anna Elisabeth Brønsen	sk. Fru	25.	sk. Hæst.	
	3. Niels Wilhelm	sk. Fru	1.		
	4. Anna Margrethe Kølles Coiffeur	sk. Fru Hæst.	63.	Mittels. jæm. Hæst.	
N:o 12. 16 ^e familie	1. Carl Laur. Møller	Jæmædet	64.	sk. Hæst. i	Burgm. med Køllemand
	2. Helena Hedewig Wiltschütz	sk. Fru	46.	sk. Hæst. Hæst.	

26. Udsnit fra Slotsgade i Haderslev fra folketællingen 1803 viser et mere jævnt miljø end Tønderlisten s. 53, men her bor dog en købmand, en postillon og en skoflicker og længere nede af gaden kirurg Møller.

følgende rubrikker: familiens nr., hvert familiemedlems fulde navn, stilling i familien, alder, ægteskabelige stilling (antal ægteskaber) titel eller erhverv. Alderen er som altid ved folketællingerne regnet som det løbende år, altså et mere end det fyldte, og ingen opføres som værende 0 år! Oplysninger om antal ægteskaber faldt bort ved de senere folketællinger.

Beboerne under enklaverne hørte til kongeriget og blev derfor talt efter de dér gældende regler. De skal følgelig søges under Ribe amt, hvor der fandt folketællinger sted 1860, 1855, 1850, 1845, 1840, 1834, 1801 og 1787. Folketællingen 1801 medtog dog hele befolkningen i Tørninglen. Landsarkivet har modtaget xerokopi af de dele af tællingerne fra Ribe amt, der vedkommer dets område frem til 1855 og disse er ligesom de øvrige kopier opstillet på læsesalen.

Folketællingerne i Slesvig foregik jurisdiktionsvis, det vil sige for hvert retsligt område for sig, således at også de adelige godser udgjorde særlige områder. Dette betyder, at et sogns beboere kan findes spredt forskellige steder i listerne. For at råde bod herpå har Rigsarkivet ladet udarbejde en to binds vejledning i benyttelse af de slesvigske folketællinger, hvori der også gøres udførligt rede for bevaringsforholdene. Redegørelsen er ikke trykt, men et eksemplar findes ved skranken på læsesalen i Åbenrå. Bind to er en alfabetisk opstilling af samtlige sogne med angivelse af, hvad der er bevaret og hvor det er registreret og udgør således en god indfaldsvej til selve listerne. Købstæderne er holdt samlet i særlige bind, men man må her huske på, at områder, der i dag hører med til byerne (f.eks. Slotsgade i Åbenrå og Haderslev samt Slots- og Frigrunden i Tønder)

oprindeligt hørte under et landdistrikt. Købstadsbindene er foran forsynet med fortegnelse over de forskellige gader, men ved man ikke ad anden vej, hvor en eftersøgt person har boet, må man gå hele listen igennem indtil man finder vedkommende. Til folketællingen 1845 fra Åbenrå by er udarbejdet alfabetisk personregister, som findes på Landsarkivet, medens der på byarkivet i Flensborg er udarbejdet alfabetiske registre til samtlige folketællinger fra denne by frem til og med 1855.

Som nævnt ovenfor har Landsarkivet i Åbenrå en lille samling af samtidige folketællingslister, enten kopier eller kladder (koncepter) udtaget af byarkiver eller præstearkiver. Hertil er udarbejdet en særlig registratur med sogneregister. Af væsentlige supplementter til Rigsarkivets materiale kan nævnes:

1855-tællingen: Løjt sogn.

1845-tællingen: Åstrup sogn i Haderslev herred.

1835-tællingen: Fra Haderslev herred: Øsby, Hoptrup, Vonsbæk og Åstrup sogne. Fra Gram herred: Øster Lindet og Gram gods' undersætter.

1803-tællingen: Haderslev, Sønderborg og Tønder købstæder. Rise herred, Sundeved fogderi samt Adsbøl og Gråsten. Desuden Slogs herred og dele af Tønder og Højer herreder.

Det første forsøg på at gennemføre en regulær folketælling fandt sted 1769, og denne tælling er bevaret langt bedre i Sønderjylland end i Kongeriget. For landdistrikternes vedkommende indeholder 1769-listerne kun husfaderens navn og alder, samt for de øvrige husstandsmedlemmers vedkommende en summarisk angivelse af antal, køn og alder. Når det alligevel er vigtigt at kende disse lister er årsagen,

Register

Der Iwan seckl. Taxofører, auf den Giffarn
 Cravenskein, Fischbeck, Rieding, Huenbüttgaard
 Karup, und Kielstopp wilsa dat 12te Jahu
 i sine Aftand wriist sabau, als nach Königl.
 Allersächstau Verordnung. Die allernädigst
 aufgeschriebene ansprachdankliche Steuern zu
 bezahlen pfuldig sind.

Tro October: 1762.

	<small> Tilskud % med sin Aarsen bet. i Aarsen </small>	<small> Tilskud % med sin Aarsen bet. i Aarsen </small>	<small> guld i Aarsen </small>
Cravenskein			
Hof. Paff Vogt	X	1	
In Dan Swan			
Hänßlingen Anna Maria Seblen			
Pfunden Peter Henningten			
Sinnu Rachel Peterßen			
Rüchsen Johann Sürgerßen			
Röfien Maria Hansen			
Mädgen Gunder Jacobs			
Botilla Hansen	X		8.
Hans Henningten	X	1.	
In Dan Swan Ingeborg			
Kinden Nicolaj & Hans			
item Catharina & Mergretha			
Mädgenl. Maren, Maria			
Sophia & Anna	X		8.
Ex. Dan Johann Löwe	X	1.	
In Dan Swan Catharina			
Mädgen Christina	X		2.

27. Første side af ekstraskattemandtallet 1762 fra Gråsten fortæller, at alle over 12 år var skattepligtige. De falder i tre grupper: de, der også bidrager for de fattige, de, der bidrager for sig selv, og de fattige. Til de årlige lister hører kvartalsvise til- og afgangslister.

at de ligger så langt tilbage i tiden, at mange andre kildegrupper forlængst er fortiet. For byernes vedkommende medtages alle navne undtagen i Tønder.

Fra 1769-tællingen findes følgende lister i original på Landsarkivet (med læsesalskopi): Haderslev, Åbenrå og Tønder købstæder, Åbenrå og Løgumkloster amter samt Hørup sogn på Als. Desuden findes xerokopi af Flensborg og Eckernførde byer. Fra Sydslesvig findes i øvrigt bevaret (opbevaringssted anført i parentes): Husum by (Stadtarchiv, Husum), Garding sogn og Lindeved gods (Landesarchiv Gottorp). Listerne fra Tønning har eksisteret, men synes at være gået tabt under 2. verdenskrig.

Fra tiden før 1769 kan man ikke tale om egentlige folketællinger, idet de lister over befolkningen, eller dele af denne, som findes længere tilbage, ikke er optaget af statistiske hensyn, men udelukkende af skattemæssige, militære eller andre praktiske hensyn. De vil derfor som hovedregel blive omtalt andetsteds under de specielle befolkningsgrupper, som de omfatter. Af særlig betydning er mandtalslisterne til kopskatten, som for tiden 1762-1845 findes på Rigsarkivet under betegnelsen »Rendsburg Steuerkasse«. Medtaget er alle over 12 år bosat på godserne.

Det skal til slut nævnes, at folketællingsmaterialet fra Ærø følger de slesvigske regler til 1860, men at kopierne er udstationeret på Landsarkivet i Odense ligesom hovedparten af det øvrige kildemateriale til øens historie. For »de 8-sogne« er skellet skarpt ved 1864: alle ældre tællinger er slesvigske og findes såvidt de er bevaret, i kopi i Åbenrå (Tyrstup herred), alle yngre er kongerigske, hvilket betyder, at der på Rigsarkivet er bevaret tilgængelige lister

fra 1901, 1890, 1880 og 1870, og at der kan gives adgang til oplysninger fra 1906 og 1911.

Ved benyttelse af folketællingsmaterialet skal man være opmærksom på, at det lige så lidt som andet kildemateriale er fejlfrit. Statistiske undersøgelser har vist, at hele familier undertiden kan være glemt eller anbragt i et forkert distrikt. Folk, der er døde kort før tællingerne kan alligevel være medtaget på listerne, til gengæld kan nyfødte være glemt. Midlertidigt fraværende skulle føres under den faste bopæl, men glemmes undertiden. En oplysning om en søfarende (eller en manglende oplysning) siger altså ingenting om hans rejser på daværende tidspunkt. Med hensyn til aldersangivelserne skal man være meget forsigtig, idet en sådan kan være forvansket ved fejlskrivning eller fejlhuskning – i sidste tilfælde måske endda bevidst. Det samme gælder angivelse af fødested, som man måske ønsker at skjule, f.eks. hvis der er tale om fødsel uden for ægteskab.

Men trods alt giver folketællingerne i de fleste tilfælde væsentlige og sande oplysninger og kan være med til at tegne det helhedsbillede af et kvarter eller en gade i en by, evt. en gruppe gårde eller huse i en landsby, som er så væsentligt til forståelse af forfædrenes livsvilkår, og som måske kan være med til at forklare et valg af ægteskabspartner eller livsstilling.

Arkivalier vedr. flytninger

Det er en udbredt opfattelse, at befolkningen på landet for blot 100 år siden var meget bofast, men nyere befolkningsgenealogiske (demografiske) undersøgelser har godtgjort, at dette ikke var tilfældet. Mobiliteten var langt større end hidtil antaget, for at udtrykke sig i fagsprog.

Det er beklageligt set fra et slægtshistorisk synspunkt, for flytninger volder ofte store vanskeligheder og åbner for fejlmuligheder. Iagttagelsen af det større antal flytninger maner derfor til forsigtighed: man kan ikke regne med, at en person med samme navn og nogenlunde rigtig alder behøver at være identisk med den person, man søger, selv om han er født i det sogn, hvor forfaderen tilbragte sine sidste år. Bevisbyrden for identifikationen påhviler slægtsforskeren her som i alle andre tilfælde.

Flytninger meldes i dag til folkeregisteret og registreres på EDB. Disse oplysninger er naturligvis ikke umiddelbart tilgængelige for andre personer, men enkeltoplysninger om navngivne personers adresser kan mod betaling også rekvireres af private.

I 1978 blev der fastsat nye regler for folkeregistrene. Fra november 1924 og indtil da førte hver kommune folkeregisterkort på hver enkelt voksen person, idet børnene påførtes faderens kort indtil de fyldte 15 år. I små kommuner kunne bogføringen dog ske i protokolform, men en form for register har i så tilfælde været nødvendigt. På kortet registreres foruden angivelse af fødested og -dag til og fraflytninger fra kommunen samt flytninger inden for dennes grænser. Disse kort er i stort omfang afleveret til landsarkivet, men endnu ikke tilgængelige for publikum. Enkeltoplysninger vil dog under særlige omstændigheder kunne meddeles, men drejer det sig blot om at konstatere en givet persons bopæl på et bestemt tidspunkt, vil man normalt blive henvist til at slå dette op i de trykte adressebøger, skattelister eller telefonbøger på bibliotekerne eller de lokalhistoriske arkiver.

Ved siden af folkeregisterkortene findes fra

adskillige kommuner flytteprotokoller – også kaldet af- og tilgangslister – der for kommunens administration dannede grundlaget for de foreskrevne kvartalsvise indberetninger om flytninger til Statistisk Departement.

Indtil loven af 14. marts 1924 om folkeregistre blev gennemført fortsatte man ved de enkelte kommuner med at føre de preussiske melderregistre. En generel anmeldelsespligt for flytninger, både til- og afgang, var blevet indført ved den preussiske politiforordning af 20. nov. 1867. Anmeldelsesmyndigheden var i byerne politiforvaltningen, på landet kommuneformstanderen, men af praktiske grunde er de afleverede meldeprotokoller på Landsarkivet blevet taget ud af de arkiver, hvor de proveniensmæssigt hørte hjemme, og overført til en særlig gruppe kaldet melderregistre. Der forekommer stadig nye afleveringer og en fortegnelse fra 1974 udarbejdet af Landsarkivet til internt brug er således ikke længere dækkende. Op imod 80% af sognene har nu afleveret melderregistre, og disse stammer fra ca. 200 af de små preussiske kommuner, fra Gråsten f.eks. findes af- og tilgang fra 1874. De fleste af registrene er fra dette århundrede. For købstædernes vedkommende kan det oplyses, at Sønderborg har afleveret et intakt melderregister 1910-24, Åbenrå et tilsvarende 1918-22 samt de foregående protokoller og registre tilbage til 1888, hvorimod det bevarede materiale fra Tønder og Haderslev stadig findes lokalt. Med hensyn til landkommunerne må man nok regne med, at langt det meste af det, der ikke allerede er afleveret til Landsarkivet er gået tabt.

I 1904 indskærpedes reglerne, og der blev givet nøje anvisning på, hvorledes listerne skulle føres med angivelse af navn, stilling, fødested,

-år og -dag, statsborgerskab samt til- og fraflytningsoplysninger (dato, kommune, arbejdsgiver). For familier, der flytter samlet, oplyses kun faderens data samt antallet af de personer, der flytter. Trods de detaljerede foreskrifter findes melderegistrene i forskellig udførelse, enten ført alfabetisk eller kronologisk og forsynet med registre, evt. ført for hver enkelt arbejdsgiver for sig. Når melderegistrene blev ført af kommuneforstanderen, skyldes det, at han havde visse politifunktioner, men også at de skulle benyttes til ajourføring af kommunernes klasseskattelister. Undertiden kan derfor af- og tilgangslisterne til klasseskat supplere de bevarede melderegistre fra den ældste periode 1868 ff.

En særlig mulighed for at følge en person, eller i det mindste konstatere vedkommendes opholdssted frembyder listerne over kvitteringskort for invalide- og aldersforsikring til Landesversicherungsanstalt Schleswig-Holstein, idet den tyske lovgivning foreskriver, at man for at opnå alders- eller invaliderente skal kunne dokumentere, at man selv har købt og indklæbet forsikringsmærker på sådanne kort. Da hovedkontorets arkiv er gået tabt under 2. verdenskrig, er de på Landsarkivet bevarede lister ofte eneste mulighed for at konstatere dette. Listerne har oprindeligt ligget hos amtsforstanderne, som var de lokale politimyndigheder, men er nu udtaget til en særlig samling, hvorover der findes en maskinskreven liste på læsesalen. En fortegnelse over amtsforstanderdistrikterne findes i Amtsblatt der königlichen Regierung zu Schleswig (1889 s. 339) og i de såkaldte Provinzialhandbücher, der udkom med uregelmæssige mellemrum, f.eks. 1891 og 1897. Listerne er bevaret meget for-

28. Ingeborg Hansens skudsmålsbog udstedt af Rødding amtsforstanderskab 5. nov. 1902 var i brug, indtil den blev afløst af en opholdsbog udstedt af birkefogden i Nysted på Lolland i 1910. Titelbladet giver bl.a. oplysning om statur, øjensfarve og hår.

skelligt – de ældste går tilbage til 1889, de nyeste er fra 1920.

Melderegistrene supplerede de tidligere tyendeprotokoller, hvoraf enkelte (Bevtoft, Jægerup og Sottrup) er bevaret fra 1841, d.v.s. umiddelbart efter, at de var blevet indført ved den slesvigske tyendeforordning af 25. febr. 1840. De blev ført kronologisk og oplyser foruden navn, fødselsdag og -år samt flytteoplysningerne skudsmålsbogens nummer og datering samt udstedende myndighed, hvilket kan give en værdifuld oplysning at arbejde videre med. I nogle kommuner blev tyendeprotokollerne ført sideløbende med meldeprotokollerne helt frem til skudsmålsbøgenes afskaffelse ved

lov af 6. maj 1921, andre steder ophørte de tidligere eller er forsvundet. Parallelt med tyendets skudsmålsbøger havde håndværkssvendene deres vandrebøger, der skulle påtegnes (vise-res) af politimyndighederne og derfor afsatte sig spor i disse protokoller, hvoraf mange findes i byarkiverne.

I de kongerigske områder går meldepligten for flytninger længere tilbage. Allerede i 1682 var det blevet foreskrevet, at tjenestefolk skulle medbringe skudsmål fra deres sognepræst, når de flyttede til et andet sogn, og notat herom kan undertiden findes ved vielse (trolovelse) eller altergang. Ved kirkebogsreformen 1814 (se s. 39–41) indførtes i sognene under kongerigske bisper skematiske kirkebøger med særlige afsnit kaldet af- og tilgangslistes, som i Kongeriget for landdistrikternes vedkommende først blev afskaffet i 1875, men naturligvis ophørte denne anmeldelsespligt til sognepræsten ved Sønderjyllands afståelse efter 1864. Listerne er ikke altid omhyggeligt ført og som regel omfatter de kun tyende, husmænd og daglejere. Problemerne omkring deres pålidelighed er behandlet af Anna Thestrup i artiklen Kirkebørgernes til- og afgangslister i Fortid og Nutid bd 24, 1971. Skudsmålsbøger indførtes i Kongeriget, og dermed i enklaverne 1822, og med disse forholder det sig på samme måde som med de slesvigske. Landsarkivet har en samling på et par hundrede skudsmålsbøger i samlingen »Forskelligt«, men langt flere er bevaret i de lokalhistoriske arkiver og i privateje. Også museerne har foretaget indsamling af skudsmålsbøger, bl.a. Nationalmuseets afdeling i Brede. Skudsmålsbørgernes oplysninger supplerer, hvad man kan finde andetsteds, og sammenfatter det for den enkelte person, og det er derfor

væsentligt at forsøge at opspore sådanne som endnu måtte befinde sig i familieje og lade dem kopiere, hvis ejermanden ikke vil af med dem til familiearkivet. Specielt i de ældre skudsmålsbøger kan man være heldig at finde fyldige skudsmål indført, hvorimod man i de yngre kongerigske ofte må nøjes med flytteoplysningerne, idet præsten i henhold til tyendeloven af 10. maj 1854 ikke længere skulle indføre skudsmålet.

Flytninger i tiden forud for tyendeforordningerne er meget vanskelige at få rede på, men undertiden kan altergangslisterne i præstearkivet hjælpe til med at fastslå, hvorlænge en person opholdt sig i et sogn, idet det var sædvanen at gå til alters en eller måske to gange årligt. Af- og tilgangslistes til kopskat er omtalt i forbindelse med folketællingslistesne s. 57–58.

Militærpapirer

Udskrivningen af værnepligtigt mandskab er i dag en statsopgave. Af hensyn hertil er landet inddelt i en række udskrivningskredse, som indtil 1970 bestod af et antal lægder, der som regel omfattede et sogn eller dele af et sådant. Nordslesvig udgør siden 1970 sammen med Fyn én udskrivningskreds, men var fra 1921 til 1970 en del af 7. udskrivningskreds, som desuden bestod af Ribe amt samt Kolding med omliggende landdistrikt. De nordslesvigske sogne udgjorde lægd nr. 109-226 (fra 1928 nr. 106-227). 7. udskrivningskreds, der havde kontor i Sønderborg, afleverer til Landsarkivet i Åbenrå, og da tilgængelighedsfristerne for lægdsrullerne er 80 år regnet fra den værnepligtiges fødselsår, er det ældste materiale fra tiden efter genforeningen nu begyndt at blive tilgængeligt.

7. udskrivningskreds blev oprettet ved kgl.

anordning af 13. okt. 1920 omfattende de genforenede distrikter og udvidedes 19. okt. 1921 med de ovenfor omtalte områder fra kongeriget. Efter dansk lovgivning gælder den almindelige værnepligt for alle drenge. Disse optages i lægdsrullen i det år, de fylder 18 i den kommune (tidligere det lægd), hvor de er bosiddende. De bliver stående i rullen til de er fyldt 36, og man vil således efterhånden som rullerne bliver tilgængelige kunne følge deres flytninger med mindre de slettes af rullen (kasseres) p.g.a. fysiske (psykiske) handicaps eller vanærende straf.

Hver lægdsrulleårgang har et kendetegn i form af et bogstav, og hver værnepligtig et nummer. Lægdsrullen for 1921, som var den første regulære lægdsrulle, der blev optaget efter genforeningen har således bogstavbetegnelsen T, og omfatter fødselsårgang 1903, samt ældre værnepligtige, der er flyttet i 1921, rullen for 1922 (fødselsårgang 1904) har bogstav U o.s.v. – den sidst afleverede rulle er fra 1956 (fødselsårgang 1938) har bogstav D og bliver tilgængelig i år 2018. Oplysningerne om den enkelte værnepligtige i lægdsrullen er: løbenr., fulde navn, faders eller moders stilling og navn, den værnepligtiges fødested, -år og -dato, militærfdeling, mødedato og hjemsendelsesdato. Desuden er der plads til at anføre tjenstlige oplysninger, gerne i stærkt forkortet form samt oplysninger om til- og fraflytninger. Årstal for tilflytning fremgår af, hvilken rulle optagelsen sker i, dato og årstal for fraflytning anføres ved fraflytning. Ved begge lejligheder anføres desuden en firdelt nummerbetegnelse, f.eks. 7-109-X-75, som betegner hvortil eller hvorfra vedkommende flytter, og i hvilken rulle optagelse er sket, i dette tilfælde 7. udskrivnings-

kreds, lægd nr. 109 (Haderslev), rullen fra 1924, løbe nr. 75. I pågældende rulle vil man derefter kunne fortsætte undersøgelsen. Medens dette materiale først efterhånden bliver tilgængeligt, er de grundlister, der blev optaget i 1920 nu fuldt tilgængelige. Det drejer sig om 15 bind betegnet med litra S (rullebetegnelsen for 1920) og årstallene fra 1888-1902 omfattende det mandskab, der var bosiddende i Nordslesvig, og som ved genforeningen blev værnepligtigt. Foruden de sædvanlige oplysninger anføres om dem, der havde været i tysk krigstjeneste soldatertidens varighed, evt. krigsfangenskab, uddannelse og militær grad. Fødselsårgang 1888 blev slettet af den danske rulle 1921, årgang 1889 i 1922 og så fremdeles.

Mange sønderjyske familier har haft medlemmer, som faldt under 1. verdenskrig. En trykt fortegnelse over navnene på dem, der er optaget på Mindemuren i Marselisborg Mindepark ved Århus med angivelse af fødested og dato samt dødssted og -dato er udgivet 1932 (med supplement i samlingen »Forskelligt« på Landsarkivet). En fortegnelse over faldne sønderjyder begravet på kirkegården i Braine i Frankrig findes på Landsarkivets læsesal.

Også under preussisk lovgivning kendtes til almindelig værnepligt. Funktionerne som udskrivningschef var tillagt landråden, og der er i disses arkiver bevaret et stort og fuldt tilgængeligt materiale, som også kan bruges til at konstatere, hvornår værnepligtige personer er udvandret og hvorhen. Lettest tilgængeligt er her de såkaldte »Alfabetiske lister«, som på de væsentligste punkter ligner de ovenfor omtalte danske lægdsruller fra tiden efter 1920, men som har noget fyldigere oplysninger om den værnepligtiges forældre, idet både faderens og

1	2	3	4	5	6	7	8
Ge- meinde	Nr.	Zuname und Vorname	Datum und Ort (Kreis, Regierungs- Bezirk, Bundesstaat) der Geburt	a. Name und Vorname der Eltern, b. ob solche leben oder nicht, c. Gewerbe oder Stand des Vaters	a. Wohnsitz der Eltern oder des Vormundes, b. Aufenthaltsort des Militärpflichtigen	Religion	Stand oder Gewerbe
Hooke	70	Andresen	1. 9. 64	a. Jamb und Juliana Maria v. b. Christianien	Amerika		
rup	794	Jamb	Hockerup	b. ju c. Albristen	b. rup		
Bemærkninger <i>Kyld mit sinu fædren 1881 naar Amerika uindvanderet ind fell død i en Dommur 1889 yst for en sein. Kupvisse vinkelat 20/9. 86.</i>							

29. Den preussiske lægdsrulle, fødselsårgang 1864, oplyser, at Hans Andresen med forældre var udvanderet til Amerika 1881, hvor han døde 1883. For en sikkerheds skyld indledtes i 1886 en eftersøgnings sag (Recherche). På den udeladte højre side opførtes resultatet af sessionen for dem, der mødte frem.

moderens navne opgives, om disse lever samt evt. bopæl. Om den værnepligtige anføres desuden årsag til en evt. udeblivelse, f.eks. udvandet til Danmark eller Amerika med sine forældre, eller dansk statsborger. Hvis der ikke foreligger gyldig grund til fravær opføres vedkommendes navn i restantlisten eller der foretages en eftersøgning (Recherche – forkortes Rech. i listen). De alfabetiske lister anlagdes årgangsvis i det år, den værnepligtige fyldte 20. Listerne betegnes enten ved fødselsårgang eller udskrivningsårgang forskelligt fra kreds til kreds, men her anvendes for overskuelighedens

skyld kun betegnelsen for fødselsårgang. Listerne indeholder alfabetisk opstillede afsnit for hvert sogn med alfabetisk førte lister over alle 20-årige mænd i distriktet. Den værnepligtige blev i modsætning til det danske system stående i samme liste også selv om han flyttede efter optagelsen, hvis det blot var inden for samme udskrivningskreds. Ved flytning til en anden kreds (amt) overførtes han også efter det præussiske system til den nye liste men stadig under fødselsårgangen. Fra Haderslev kreds, der også omfattede Hviding herred, findes listerne 1847-99, Åbenrå 1842-44, 1848-99, Sønder-

borg 1851-98 (indtil 1874 i kronologisk ordnede aktpakker sammen med andre militærsager) plus Sønderborg by 1899. Desuden rekrutteringsstamruller, d.v.s. uddrag af de alfabetiske lister, 1847-69 i amtsarkivet, hvorfra de ved dettes endelige ordning vil blive flyttet. Tønder kreds 1845-1900 med følgende mangler: 1846-47, 1853, 1874 og 1880, hvoraf de sidste dog kan erstattes af de kommunevis ordnede stamruller fra årene 1867-86. Tønder kreds omfatter også de dele, der i dag ligger syd for grænsen, d.v.s. amtsdistrikterne Nykirke, Emmelsbøl, Niebøl, Lindholm, Fårtoft, Dagebølkog, Sdr. Løgum, Klægsbøl, Ladelund, Medelby, Læk, Enge, Sild, Øster- og Vesterland Før. Årgangene 1899-1901 kan undertiden findes i de såkaldte landstormslister, f.eks. fra Åbenrå kreds, men de indeholder færre oplysninger end de alfabetiske lister.

I henhold til § 66 i »Militär-Ersatz-Instruction des Norddeutschen Bundes« af 26. marts 1868 skulle myndighederne have rede på de værnepligtiges opholdssted tilbage til årgang 1842, og der ligger derfor i samtlige landrådsarkiver restancelister og sager gående tilbage til 1842, idet man dog må være forberedt på, at enkelte årgange kan mangle. Da landrådsarkiverne er ordnet efter forskellige systemer, er det vanskeligt at henvise i detaljer til det store og ret vanskeligt tilgængelige materiale, som befinder sig dér ud over det allerede nævnte. I Åbenrå og Tønder landrådsarkiver er militærsagerne samlet under aktplanens saggruppe Z. Her kan dels være tale om eftersøgningssager, dels om indkaldelse af frivillige, eller det kan være ansøgninger om udsættelse (Zurückstellung) eller lister over personer med fremmed statsborgerskab. Af helt specielle ting kan næv-

nes, at der i Sønderborg landrådsarkiv findes 3 alfabetisk ordnede pakker anlagt 1907-08 om veteraner fra 1848-50 og 1864, og i Tønder landrådsarkiv nogle sager, der ligeledes er ordnet alfabetisk, vedr. understøttelser til krigsinvalid. Invalidenævnets sager vedr. krigsinvalider fra første verdenskrig er derimod utilgængelige indtil 100 år efter pågældendes død.

Mindemedaljer for deltagelse i krigene 1848-50 og 1864 uddeltes fra dansk side efter ansøgning. Disse ansøgninger findes bevaret i Forsvarets arkiver, Rigsarkivets tredje afdl., og er ordnede efter bopæl ved medaljernes uddeling i 1876. I ansøgningerne oplyses fødested samt deltagelse i slag etc. Lister over de faldne på dansk side er udgivet af A.D. Cohen: *Krigen 1848, 1849 og 1850 og de faldnes minde* (2. udg. 1853) med oplysning om dato og sted for død og begravelse, og af Vilhelm Cohen: *Krigen 1864 og de faldnes minde* (1865).

Almindelig værnepligt indførtes i Danmark med værnepligtsloven 12. febr. 1849 og dermed i enklavesognene. I loven blev det bestemt, at alle mandspersoner født 1826 eller senere skulle optages i rullerne, hvor hidtil kun »det bondefødte mandkøn« var blevet optaget (siden 1788, da staten overtog ansvaret for udskrivningen). Medens optagelsen tidligere skete ved fødslen, blev lægdsrullealderen nu 15 år (eller efter konfirmationen) og man blev stående i rullen indtil det 38. år. Lægdsrullerne fra enklaverne findes under daværende 8. udskrivningsdistrikt (Vejele og Ribe amter) spredt i lægd nr. 1-9 og 86-101. Lægdsrullerne består af en hovedrulle hvert tredje år omfattende det værnepligtige mandskab og afgang- og tilgangslister for de mellemliggende år. Original-

92 Lægd Oksenvad Nyv.

Gl. Nr.	Nyt Nr.	N a v n.	Alder 1853.	Fødested.	Bemærkninger.
	71.	Mads Christensen. S. Christen — " — — 53.	16. f. $\frac{21}{8}$ 37.	Saurvrae	S 1860. ^{63$\frac{3}{4}$} Sept. 1862. f. m. m. m. w. (j. m. f.)
	72.	Mads Christensen Christen Madsen M. 1856.	37.	fra Ringkøbing Holmen.	A. 101 8, f. d. d. 1353 og f. m. m. 1933. S 1840 - f. m. f. (f. m. d. 1840 - f. m. f. 1843)

30. En lægdsrulle efter det slesvigske system: Haderslev amts lægd nr. 92 Oksenvad sogn, nyoptagne i rullen (gl. nr. mangler). Nr. 72 er overført (tilflyttet) fra Ringkøbing amt lægd 101 (Harboør) og udsløttet 1856. De værnepligtiges højde er undertiden angivet i tommer under »Bemærkninger«.

materialet er på Rigsarkivet, mikrofilm frem til 1860 på landsarkivet i Viborg, tilgangsliste 1861 og hovedrulle 1862 for såvidt angår mandskabet til marinen dog på landsarkivet i Åbenrå. Ruller for enklaverne 1863-70 findes på landsarkivet i Åbenrå i Tønder amtsarkiv.

De kongerigske lægdsruller er bevaret intakt tilbage til 1788 og udgør et meget væsentligt og meget benyttet materiale til opsporing og identificering af omkringflyttende bønderkarle, hvoraf en del jo også kom til Sønderjylland. For enklavernes vedkommende skal det bemærkes, at de i tiden før amtsreformen i Kongeriget,

altså 1789-93, har lægdsbetegnelsen Riberhus amt nr. 1-4, 13, 18 og 24. Også for tiden 1788-1850 er originalmaterialet på Rigsarkivet, mikrofilmene på landsarkivet i Viborg.

Den almindelige værnepligt indførtes i Slesvig i 1850, ved lov af 26. august, når man vælger at se bort fra den provisoriske regerings dekret af 8. juli 1848 som foreskrev at »alle Slesvigholstenere fra deres 21.-40. år incl.« var værnepligtige. Hvis denne forordning har resulteret i arkivalisk materiale findes det på Gottorp.

Loven 1850 lå tæt op ad den danske værnepligtslov fra 1849 og foreskrev, at alle mænd

født 1826 eller senere var værnepligtige uanset tidligere privilegier. Kun ordinerede gejstlige og lærere, der var fast ansat ved købstads- og distriktsskoler blev undtaget. Oplysningerne i disse ruller er i alt væsentligt de samme som i de ovennævnte danske ruller. Omfattet af forordningen var ikke det mandskab, der skulle udskrives til marinen, hvis forhold var blevet nyordnet ved søindrulleringsforordningen af 17. april 1838. De særlige søruller vil blive omtalt s. 68–69.

På landsarkivet i Åbenrå skal hovedparten af det, der er bevaret fra tiden 1850-64, søges i amtsarkiverne, hvor det findes registreret på sedler og summarisk i Gribsvad og Hvidtfeldt: Vejledende arkivregistraturer VI. Uden at gå i detaljer kan det siges, at denne periode er dækket ind uden alt for store huller, således at man altså kan følge det værnepligtige mandskab både fra købstæderne og landdistrikterne. Også i byarkiverne ligger der materiale, der dels svarer til amtsarkivernes dels supplerer dette. Som et kuriosum kan nævnes, at lodtrækningslisterne fra det ved sessionerne i nogle af årene i 1850'erne tjenestdygtigt befundne mandskab (som det hedder i tidens lidt knudrede sprog) fra Haderslev by og amt foreligger trykt med angivelse af, hvortil den enkelte blev indkaldt, hans navn og hans højde. De fleste var mellem 61 og 67 tommer (160-175 cm) enkelte op til 69 tommer (180 cm).

Den næste milepæl i udskrivningens historie er forordningen af 1. aug. 1800, hvor man forlod det gamle princip at et vist antal skatteydere, udregnet efter det såkaldte antal plove, som var en skatteberegningssenhed, skulle stille en soldat. I stedet indførtes udskrivning efter folketal, men kun omfattende landbefolkningen. Undta-

get fra militærtjenesten var desuden på landet boende adelige, gejstlige og verdslige embedsmænd, degne og skolelærere. Gifte værnepligtige over 24 år og enestesønner blev så vidt muligt fritaget for udskrivning, men stod i rullen. Det udskrevne mandskab skulle være mellem 18 og 36 år, tjenestetiden var 8 år, men det var langt fra alle værnepligtige, der blev udskrevet, når der da ikke var krig. Optagelse i rullen skete ved fødslen.

Lægdsrullerne fra tiden 1800-50 er mere tilfældigt og spredt bevaret. De findes i amtsarkiverne, idet amtmanden havde tilsyn med udskrivningsvæsenet. Fra Tyrstrup herred findes en protokol anlagt 1824 og ajourført til 1842 indeholdende oplysninger om familiefædre og sønner. Bag i protokollen findes en forkortesliste, der gengiver de almindeligst anvendte forkortelser for regimenter, udygtighedspas m.v. Fra Haderslev herred begynder listerne 1839, fra den øvrige del af Haderslev amt 1842. Fra Åbenrå amt findes lægdsruller 1804-08, og derefter sammen med Løgumkloster amt 1817-25, 1832-34 og 1838-43. Løgumkloster amts ruller 1847ff findes i Tønder amtsarkiv. Fra Sønderborg og Nordborg amter, incl. det augustenburgske distrikt, begynder de bevarede ruller 1842/43. Materialet fra Tønder amt synes at være bedst bevaret men dårligst ordnet. For store dele af amtet findes lægdsruller tilbage til år 1800, ja i mange tilfælde endnu længere tilbage, som det vil fremgå af omtalen af de ældste ruller nedenfor. Ovennævnte materiale kan i visse tilfælde suppleres af militær- og udskrivningssager i amtstuearkiverne, således findes i Tønder amtstuearkiv bl.a. lægdsrulle for Geestherrederne 1807 og landmilitærsessionsprotokoller 1810-63.

Madmen Chr Vogtøien	Madman Chr Vorster	Madmen Chr Hans, Wirtse	Inløign for Rind jærlig penn	indform med penn penn 22 204 = 27 8 6/4	Dør Dør penn penn	RESERV Chr Fungen Mandskaff	Vol 72
Chr Kirke Serrubett	Astrup	Farsø, græ				Madmen	Altne
	Gonbagg	22:24				Niels Rind	16
	Udskuff	7				Peter Elv	17
	Arrett	11				Jacob Jacob	14
	Kirkeby	27				Niels Rind	15
	Astrup	7				Jacob Rind	20
	Giebing	11:28					
				204 = 28			

31. Lægdsrulle Løgumkloster amt 1738, hvor hver lægd udgjordes af det antal bønder, der var ansat til 204 rdl. 28 sk, eller helt nøjagtigt 204 rdl. 27 sk. 8 22/67 penning. En række udfyldte rubrikker er udeladt, yderst til højre findes mandskabets navne.

Kun ganske få sønderjyske udskrivningsarkivalier findes på Rigsarkivet, og de supplerer ikke på væsentlige punkter det ovenfor omtalte materiale, bortset fra Gottorp amt og 1. adelige angler godsdistrikt 1845-46 (mikrofilm på Landsarkivet). Rigsarkivets ruller findes registreret i Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse bd. I, 2 s. 585f.

Materialet fra før år 1800 har en anden ka-

rakter, idet det i sin opstilling kan minde om jordebøger (se s. 95), hvor hver jordbruger er opført med antal plove, skattebeløb samt (navn og) alder på de mandlige familiemedlemmer. En række lister er desuden anlagt på den måde, at bestemte distrikter skulle stille et bestemt antal soldater til et bestemt regiment. F.eks. viser lægdsregisteret for 1740 fra Løgumkloster amt, at dette skulle stille 45 mand til

Slesvigske nationale infanteriregiment, og da antallet af plove var ansat til 168, skulle der stilles en mand af hver 3³/₄ plov. Disse blev så udvalgt blandt de mange muligheder, der var opført i listen. Af lister ældre end 1800 kan følgende nævnes fra amtsarkiverne:

Haderslev amt: 1782 Hviding, Nr. Rangstrup, Frøs og Kalslund herreder, St. Marie kirkes og hospitalets fæstere (herfra også 1756).

Åbenrå amt: 1789-95.

Løgumkloster amt: 1737-44, 1765, 1775, 1789-92, 1797-1800.

Sønderborg og Nordborg amter: 1740 Ulkebøl, Hørup, Kegnæs, Lysabild og Tandslet sogne, 1753 Sønderborg amt.

Tønder amt: 1785 ekstrakt af rullen for Tønder, Lundtoft, Slogs og Kær herreder. 1770-1809 Tønder herred. 1775-1805 Slogs herred og Solvig kommune. 1768-1807 (div. år) Lundtoft herred. 1790-1809 Hestholm, Rudbølkog og Hajstrupgård. (Om søruller se nedenfor).

Det tidligere Hærens Arkiv, nu Rigsarkivets 3. afdl. Forsvarets arkiver, opbevarer de enkelte militære enheders arkiver, og disse går ofte tilbage til 1700-tallet. I disses stambøger findes de personlige data for personellet, og i deres justitsprotokoller findes indført de tilladelser, regimentschefen skulle give, hvis en soldat ønskede at indgå ægteskab. Kan man fastslå, at et medlem af slægten har tjent i et bestemt regiment kan det betale sig at undersøge materialet i Forsvarets arkiver. Kender man ikke regimentet, vil det være nødvendigt at man kan opgive lægdsrullebetegnelser, før man kan finde frem til oplysningerne i Forsvarets arkiver.

Også i godsarkiverne kan man undertiden med held søge efter lægdsruller m.v. Således

findes fra Gram og Nybøl godser lægdsruller 1761, 1768, 1774-82 og 1800-69 (div. år) med af og tilgangslister 1809-64. Fra Trøjborg findes lægdsruller 1746 ff. (div. år) samt søruller (se nedenfor). Materialet i de øvrige godsarkiver er hovedsagelig fra tiden efter 1800 og supplerer ikke på væsentlige punkter amtsarkivernes ruller.

Søindrulleringsforordningen af 17. april 1838 var gældende indtil værnepligten til det nordtyske forbund trådte i kraft. Værnepligtig til marinen var alle byboer, der ernærede sig af søfart, lodseri eller fiskeri på åbent vand, alle beboere af en række nærmere angivne sogne og byer langs østkysten samt beboerne af vesterhavsøerne og langs vestkysten. Beboerne af enklaverne tilhørte for en dels vedkommende de kongerigske sølimitdistrikter, hvorfra ruller findes på Rigsarkivet fra ca. 1790. En sølimit var den officielle betegnelse for en beboer af et af de distrikter, der grænsede til havet og hvorfra mandskab blev udskrevet til flåden. De grupper, der i 1838 nævnes som værnepligtige sølimitter, var stort set de samme, som allerede ved søindrulleringsforordningen af 4. aug. 1741 og tidligere bestemmelser var blevet udskrevet. Værnepligtsalderen strakte sig fra konfirmationen til det fyldte 50. år.

I amtsarkiverne findes følgende søruller: Haderslev amt 1843 og 1864. Åbenrå amt 1839 og 1864. Løgumkloster amt 1839, Sønderborg amt 1843, samt Als og Nybøl herreder 1851. Nordborg amt 1843, 1850-51. Tønder amt 1813-67. Ribe amts enklavesogne tilgangsrulle 1861, hovedrulle 1862. I Nordborg herredsfogedarkiv findes 1859-68 søruller for Nørre og Egen herreder.

Fra Trøjborg gods findes følgende søruller:

1746, 1783, 1788 samt 1802 ff, og en liste over det udskrevne mandskab 1796.

Da også søfarende bosat i købstæderne var værnepligtige til marinen vil materiale om disse kunne findes i nogle byarkiver. Især er Åbenrå-arkivalierne godt bevaret med søruller 1716-1865 (ganske vist ikke i ubrudt række) og søindrulleringssager 1676-1865. Sønderborgs søruller går tilbage til 1827, men fra Tønder og Haderslev er ingen søruller afleveret til Landsarkivet.

Certif.	Num.	Navn
siks	57.	Esper Thomsen, 45. Jagru alt, i sin Tid i Maast Galliothe, i sin Tid i 60. København.
1750.	58.	Alexer Tasmussen, 42 Jagru alt, i sin Tid i Maast Galliothe, i sin Tid i 27 København.
	59.	Christopher Fogelius, 28 Jagru alt, i sin Tid i i sin Tid i 10. København.
1748.	60.	Cornelius Cornelssen, 32. Jagru alt, i sin Tid i Galliothe i sin Tid i Christina, 62 København
siks	61.	Jürgen Arons, 43 Jagru alt, i sin Tid i i sin Tid i 3 1/2 København
	62.	Hans Martensen, 43 Jagru alt, i sin Tid i i sin Tid i København.

32. I Åbenrå byarkiv findes adskillige lister over skipperne, styrmænd og andre navigationskyndige, som kunne udskrives til flåden. Listen 1751 angiver årstal for skipperens certifikat og navn og størrelse på skibet. Man ser, at Hans Martensen slettes, fordi han har mistet sit skib.

Kilder til ejendoms historie

Baggrunden for at behandle emnet ejendoms historie i et særligt kapitel i en vejledning for slægtsforskere er dobbelt. For det første kan ejendoms historien virke som en slags hjælpevidenskab, idet man gennem arbejdet med de specielle ejendoms historiske kilder kan finde personhistoriske oplysninger, som man ikke andre veje havde fundet frem til, hvorved man bliver sat i stand til at føre stamrækkerne længere tilbage eller spore flere efterkommere. For det andet er det ikke uvæsentligt til det helhedsbillede, som det er slægtsforskerens mål at tegne af de personer, der er omfattet af hans interesser, hvor og hvordan vedkommende har boet, om han har ejet sin bopæl og sine produktionsmidler, og i givet fald, hvornår han er kommet i besiddelse af dem og hvordan (evt. ved arv, ved at gifte sig ind på gården eller med mesters datter o.s.v.) Og her hører naturligvis ikke blot fast ejendom, men også løsøre med til beskrivelsen – hvad kan f.eks. ikke gammelt sølvtøj fortælle?

Den følgende kildegennemgang vil derfor naturligt falde i tre afsnit: 1) jordejendommenes historie, 2) skiftearkivalier, herunder løsøre registrering og 3) bygningshistorie, idet en gennemgang af kildematerialet vedr. dette emne, herunder beskrivelser af bygningerne,

også opfylder de to kriterier, der er nævnt ovenfor for at slægts- og personalhistorikere bør beskæftige sig med emnerne.

Til belysning af emnerne jordejendom og bygningshistorie udkom i forbindelse med Landsarkivets 50-års jubilæum i 1983 en af Lars N. Henningsen udarbejdet kildevejledning »Ejendoms historie i Nordslesvig«, som må siges på udtømmende vis at behandle disse to emner og naturligvis langt fyldigere end de kan behandles her. Vil man gå dybere ned i emnerne må Lars Henningsens bog altså benyttes.

Jordejendom

Til identifikation af en jordejendom eller dele af denne anvendes matrikelnummer, i Nordslesvig indtil 1970 artikelnummer. Dette nummer er altid anført på skøder og behæftelser (gælds dokumenter, vejrettigheder etc.) vedr. en ejendom. Betegnelsen består af et løbenummer samt angivelse af ejerlav (evt. sogn). Ved henvendelse til det stedlige tinglysningskontor, som er en afdeling under dommerkontoret, kan man ved at opgive matrikelnummeret forlange at få lov at se tingbogsbladet for enhver ejendom. Tingbogsbladet indeholder alle aktuelle oplysninger om ejer og behæftelser. Også det gældende skøde findes på tingbogskontoret, men afleve-

res til Landsarkivet 3 år efter at det er aflyst i forbindelse med tinglysning af nyt skøde. Også de aflyste skøder er frit tilgængelige. Aflyste gældsbreve kasseres derimod, men et uddrag af deres indhold vil være anført på tingbogsbladet. Når et tingbogsblad er udskrevet, og de stadig gældende tilførsler overført til et nyt blad afleveres det gamle til Landsarkivet, men sådanne afleveringer har endnu kun fundet sted i ringe omfang. Langt de fleste, og alle gældende, tingbogsblade beror således på dommerkontorerne, som findes i Haderslev, Rødding med afdeling i Toftlund, Åbenrå, Gråsten, Sønderborg og Tønder med sager fra det tidligere Løgumkloster-kontor.

Det nuværende system er foreskrevet i tinglysningsloven af 31. marts 1926, som trådte i kraft 1. apr. 1927, men da omlægningerne fra det indtil da fungerende preussiske system med grundbøger og grundakter krævede et meget stort arbejde, var omskrivningerne til de nye tingbogsblade først afsluttet omkring 1955, idet der blev truffet særlige overgangsbestemmelser for Sønderjylland. Enkelte grundbøger kan endnu ligge på dommerkontorerne.

Fra omkring 1881 og indtil overgangsperioden var afviklet anvendtes i Sønderjylland det preussiske grundbogssystem, hvor hver enkelt ejendom havde en betegnelse bestående af bind og blad nr. Ordningen bygger på loven af 27. maj 1873 »Gesetz über das Grundbuchwesen« og som grundbogskontorer fungerede amtsretterne. Grundbøgerne er på Landsarkivet opstillet efter følgende amtsretter: Haderslev, Rødding, Toftlund, Åbenrå, Gråsten, Broager, Augustenborg, Sønderborg, Nordborg, Tønder og Løgumkloster. Sognene Adsbøl, Gråsten, Rinkeæs, Holbøl og Bov hørte un-

der Flensborg amtsret, hvorfra de pågældende arkivalier er overført til det efter genforeningen oprettede dommerkontor i Gråsten, som har afleveret dem til Landsarkivet, hvor de er anbragt under den lidt misvisende betegnelse Gråsten amtsret, idet den oprindelige amtsret i Gråsten blev nedlagt 1873. Både herom og om de øvrige amtsretters distrikter kan findes yderligere oplysninger hos Gribsvad og Hvidtfeldt: Vejledende arkivregistraturer VI. Indenfor hvert sogn opdeltet igen i ejerlav ofte svarende til de preussiske småkommuner. For at finde tilbage til bind og blad nummer må man enten se et skøde fra overgangstiden eller få artikelnummeret »oversat« på dommerkontoret, hvor der findes nøgler hertil. I de fleste tilfælde kan Landsarkivet også klare spørgsmålet ved hjælp af sine interne hjælpemidler.

Grundbogen består af tre afsnit for hver ejendom, hvoraf første afdeling oplyser ejendommens størrelse, dens ejer og hans adkomster, anden og tredje afdeling oplyser om servitutter, behæftelser og gæld tinglyst på ejendommen. De originale dokumenter findes for hver ejendom syet sammen til en grundakt bestående af skøder, attester, skifter, delinger, arveudlæg, aftægter samt evt. korrespondance om ejendommens omfang. Til grundbøgerne er der udarbejdet alfabetiske registre over ejere, så kender man navnet på en ejer mellem 1881 og ca. 1950 kan dette benyttes som indgang. Selv om grundbøgerne er meget store og uhåndterlige protokoller, er systemet let at arbejde med.

Fra grundakten er der normalt en henvisning til det ældre system af skyld- og panteprotokoller, som fik lov at fungere videre indtil den skattereform var gennemført, som dannede grundlaget for indførelsen af grundbogssystemet.

met. Fra 1867 administrerede amtsretterne skyld- og panteprotokolsystemet, men tidligere sorterede de under herredsfogderne, og man havde ét system i de slesvigske områder (skyld- og panteprotokoller) og ét i enklaverne (skøde- og panteprotokoller).

Det slesvigske system var blevet lagt i faste rammer ved forordningen af 10. sept. 1734, men var ældre. Selve skyld- og panteprotokollen var indrettet således, at hver skyldner (debitor) fik sin side (folium) i protokollen, hvorpå korte uddrag af adkomster og behæftelser indførtes. Dokumenterne i deres helhed blev i afskrift indført i bibøgerne, der blev ført kronologisk, og hvortil der henvistes med et sidetal og gerne en forkortelse, ofte »vide NB«, d.v.s. »se bibogen« (NebenBuch). Originaldokumenterne leveredes efter protokolleringen tilbage til ejerne. Til en række af skyld- og panteprotokollerne findes registre, hvoraf xerokopier er stillet op på Landsarkivets læsesal (grønne rygge). Protokollerne udviklede sig efterhånden således, at hver ejendom (og ikke som oprindelig tilsigtet hver person) havde sit folium, hvor ejerskifter og behæftelser blev indført. Det er således relativt let at følge en ejendom, men vanskeligere at konstatere en enkelt persons ejendoms- og gældsforhold.

Forordningen fra 1734 gjaldt både købstæder og landdistrikter, men ikke på de adelige godser. Den var en videreførelse af ældre bestemmelser, således findes en forordning om skyldprotokoller for Haderslev by 1698 (og protokoller fra samme tid) og en fælles forordning for de fyrstelige dele fra 1704. Fra en del herreder rækker protokollerne også tilbage til tiden før år 1700, hvilket fremgår af den dupliserede registratur Nordslesvigske retsbetjent-

arkiver, 1976. Disse ældste protokoller afviger fra det ovenfor beskrevne system og er som regel rent kronologisk ført, men forsynet med registre. Af særlig betydning er det for slægtsforskerne, når overdragelse er sket ved arveudlægsskøde eller ejendommen på anden vis bliver i familiens eje, f.eks. via en datter eller en enkes nye giftermål. I sidste tilfælde kan det forekomme, at der tages forbehold, således at sønnen af første ægteskab senere kan overtage gården. Aftægtskontrakter kan give interessante oplysninger om de økonomiske vilkår og om skik og brug (begravelse, udstyr til ugifte døtre etc.) og sletningen (deleringen) af kontrakten kan give et fingerpeg om, hvornår vedkommende er død. Kontrakter af denne karakter er i mange tilfælde protokolleret på ejendommen som en hæftelse og findes indført i bibøgerne, i andre tilfælde kan de, ligesom ofte aftægtskontrakter, findes i de særlige kontraktprotokoller, og endelig kan der være tilfælde, hvor man klarede sig helt uformelt uden at protokollere kontrakten. I så tilfælde kan kontrakten være kommet i Landsarkivets besiddelse i forbindelse med aflevering af privatarkiver eller gårdarkiver, og sådanne kontrakter findes i samlingen »Topografica«.

De adelige godser fik først pålagt at føre skyld- og panteprotokoller ved forordningen af 23. dec. 1796, men på dette tidspunkt havde

33. Den i 1749 anlagte skyld- og panteprotokol for Hviding og Nr. Rangstrup herreder er her slået op på Niels Hansen Oksens folium med bl.a. aftægtskontrakten til faderen Hans Nielsen Oksen. Også broderen Peder Hansen nævnes, idet hans arv blev stående i gården.

Debitor Niels Hansen Ochsens i Giesing.

Sag: 68.
Vide Nilsen
Nyggen.

den 16de Dec: 1779. nr. protocolle, 474, nr. Debitoris (Nyggen).

A Contract, d.d. den 20de Junii 1779, som indseledes,
at Debitor Niels Hansen Ochsens, søn, for med sig
Hans Ochsens, søn, og afstaaet til Hans Ochsens,
af 2de 4de 11de og 12de hestene, som indseledes, og
deres faste Indtægt, cum omnibus pertinentiis, og som
derimod tilføjet, som for sig, sin tilkommande hustru
og børn, og andre hestene, og de som indseledes, og
hustru, samt al sit over sig havende og fangende, værende og
værende Indtægt, for mig, og alle dem, at være, a dato
Contractus, til alle ynderkommande Batten og Giesing.

Man er dog at forstaa og forvege sig herved for alle dem, som
efter forrestning vil have paa Mand og 1/2 Maal for sig, som
med alt hvidt og brunt, følgende last druum med det
lige og det i alt, som som sig faar det. Druum
at den, som med sig til det: Michels - Dag, med resten
den 15. Maanedag, som hvede maanedag, som hvede
for alle dem, til mig, efter hans Død, at last druum
for sig, som til den, som hvede, og hvidt, som de sig
de efter druum, deres efter, som, imellem Debitori og
sine Børn. Man skal forstaa, forinden sig, som,
al dem, som til mig, at være for sig, som,
druum, efter sig, som, som, som, som,
som, og det, som, som, som, som,
som, som, som, som, som, som,
som, som, som, som, som, som.

Som i det overige Debitoris Indtægt, Seder Hans Ochsens
søn, og andre dem indseledes, som indseledes, da bli
der som i det tilføjet, som, som, som, som,
efter sig, og som, som, som, som, som, som,
som, som, som, som, som, som.

Sag: 68.
Vide Nilsen
Nyggen.
N° II.
Sag: 68.

Den 16de Dec: 1779.
nr. protocolle, 474, nr. Debitoris (Nyggen).
Sag: 68.
Vide Nilsen
Nyggen.

man de fleste steder indført dem frivilligt (Søgård og Årtoft godser f.eks. 1791, Gram og Nybøl 1794). En række ejendomme, de såkaldte kancelligodser, hørte direkte under Overretten i Slesvig, men også deres folier er afleveret til Landsarkivet, medens de tilhørende bibøger er forblevet i Slesvig – en fortegnelse over disse ejendomme findes i den kronologiske forordningssamling under 2. jan. 1785. Skyld- og panteprotokollerne fra Sydslesvig findes på Landesarchiv på Gottorp, hvorimod grundbøgerne stadig findes ved amtsretterne. Dog danner Flensborg en undtagelse, idet skyld- og panteprotokollerne findes på byarkivet der.

Systemet i de kongerigske distrikter, »Skøde- og panteprotokollerne«, fungerede bedst fra tiden efter 1844, da den nye matrikulering af Kongeriget var gennemført og hver ejendom forsynet med et matrikelnummer (præstegården nr. 1 o.s.v.), således at der kunne anlægges realregistre på matrikelnummer med henvisning til protokollerne, som er ført rent kronologisk efter tinglysningens dato. Ved senere udstykninger dannedes nye matrikelnumre ved tilføjelse af bogstaver til det oprindelige nr., således at man af et kongerigsk matrikelnr. altid kan se nummeret på den stamparcel, hvorfra udstykningen er sket. Der er derimod ingen forbindelse mellem matrikelnumrene 1844 og matriklen 1688. Begge matrikler findes for enklavernes vedkommende på Landsarkivet i Åbenrå i Ribe stiftamtsarkiv. For de ældre skøde- og panteprotokollers vedkommende er arbejdet kun lettet noget der, hvor der er udarbejdet navneregistre, ellers må man arbejde sig tilbage i tiden ved hjælp af henvisningerne til sælgerens adkomst, som kan være nævnt i det nye skøde. Her løber man

imidlertid ofte ind i det problem, at tinglysningen evt. først finder sted flere måneder efter at skødet er skrevet og dateret. Skøde- og panteprotokollerne bygger på bestemmelser i Danske Lov 1683, indskærpet ved en særlig forordning 1738, og dette år begynder skøde og panteprotokollen fra Lustrup og Riberhus birker.

Skøder fra tiden før de omtalte systemers indførelse kan undertiden findes i tingbøgerne eller i Landsarkivets pergamentsamling, jvf. Lars Henningsens bog.

Kan man ikke følge en ejendom tilbage fra nyere tid, men skal springe ind midt i ejerrækken, kan det volde vanskelighed at finde ud af, i hvilken jurisdiktion den pågældende ejendom har ligget. Det er ikke altid nok at have fastslået, hvilket herred der er tale om, for i ældre tid fandtes i de fleste herreder et antal mindre retsenheder, ikke mindst de adelige godser, hvis grænser i tidens løb ofte er blevet ændret. Disse problemer kan dog i næsten alle tilfælde klares ved hjælp af de redegørelser for administrationsforholdene, som findes som tillæg sidst hos Gribsvad og Hvidtfeldt: Vejledende arkivregistraturer VI, og hvor der gøres rede for forholdene i hvert enkelt sogn. En redegørelse for forholdene ved afståelsen 1864 findes i J.P. Trap: Hertugdømmet Slesvig, 1864 (repro-tryk 1975), og i 5. udgave af Trap: Danmark (de sønderjyske bind udkom 1965-67) findes der også udførlige oplysninger om de retslige og administrative forhold.

34. *Volle Vollesens kontrakt med sønnen Jens Vollesen er indført ord til andet i Slogs herreds kontraktprotokol 1853-55. Det fremgår heraf, at Volle Vollesen overtog det pågældende inderstested i Kravlund, Tinglev sogn i 1838, fra hvilket år kontraktprotokollerne også er bevaret.*

København d. 17. Jun. 1838

No. 27
 Class. I. St. 6.
 Maalene
 1. 1. 1838
 2. 1. 54
 3. 1. 19
 4. 1. 16
 5. 1. 6
 10. 1. 876

at imidlertid Heller Høllers og Jens Dyrhøj
Høllers i Danmarks Land
og hav og skibe og for den
Høllers for den for den for den
og for den for den for den
og for den for den for den
og for den for den for den

§ 1.

Heller Høllers og Jens Dyrhøj
 Høllers i Danmarks Land
 for den for den for den
 4 Mai 1838 angaaende, i Danmarks
 guld Sølv. Guld Sølv med for den
 ringen, med de for den for den
 med for den og for den, med
 for den sølv sølv sølv sølv sølv
 sølv sølv sølv sølv sølv sølv
 sølv sølv sølv sølv sølv sølv
 sølv sølv sølv sølv sølv sølv
 sølv sølv sølv sølv sølv sølv

§ 2.

Jens Dyrhøj og Heller Høllers
 sølv sølv sølv sølv sølv sølv
 sølv sølv sølv sølv sølv sølv
 sølv sølv sølv sølv sølv sølv
 sølv sølv sølv sølv sølv sølv
 sølv sølv sølv sølv sølv sølv
 sølv sølv sølv sølv sølv sølv
 sølv sølv sølv sølv sølv sølv
 sølv sølv sølv sølv sølv sølv
 sølv sølv sølv sølv sølv sølv
 sølv sølv sølv sølv sølv sølv

Skiftearkivalier

Kendskab til de udviklede jurisdiktionsforhold, hvortil hjælpemidlerne findes omtalt ovenfor, er også nødvendigt for at kunne udnytte skiftearkivaliernes rigdomme af oplysninger. Skiftearkivalierne er af central betydning set fra et slægtshistorisk synspunkt, fordi man heri kan finde arvingerne, og det vil normalt sige de nærmeste slægtninge, til en afdød opregnet med angivelse af opholdssted (undertiden alder) og dokumentation for slægtskabet. Set i ejendoms historisk sammenhæng er de også af værdi, og med hensyn til løsorets historie er de periodevis simpelthen de bedste kilder.

Efter dansk lovgivning taler man om tvangsarv, d.v.s. at en vis del af en afdøds efterladte formue skal gå til de nærmeste slægtninge (børn, eller hvis sådanne ikke findes, forældre, dernæst søskende o.s.v.). En ægtefælle bliver i dag automatisk siddende i uskiftet bo (tidligere skulle der pro forma søges herom) og skal først skifte med fællesbørnene, hvis han/hun vil indgå nyt ægteskab. Er der ingen arvinger nærmere end fætter og kusine, og er der intet testamente, arver staten. Sådan har det ikke altid været, og man kan derfor i ældre skiftearkivalier, fortrinsvis ved skifter efter ugifte eller barnløse personer, finde lange redegørelser for slægtskabsforholdene, ja hele stamtavler, som kan spare slægtsforskeren for mange eftersøgninger.

Skiftemyndighed er i dag den stedlige dommer, men langt de fleste skifter klares uden det offentliges medvirken. Kun når der er tale om fraværende eller umyndige arvinger, eller når der er uenighed blandt de myndige eller det offentliges interesser er truede kommer skifte-

retten aktivt ind i billedet. Alle dødsfald anmeldes til skifteretten, men om de private skifter noteres i protokollerne ingen detaljer, hvorimod det offentlige skifte forudsætter en detailregistrering og vurdering af boet. Tilgængelighedsfristen for skifteprotokoller er 50 år, men for testamenter 80 år. Bevilling til at være executor testamenti udstedes af amtet, og de færdigbehandlede executorboer indsendes til opbevaring i amtsarkiverne, hvorfra de kommer til landsarkiverne.

Arvelovgivningen var under preussisk administration nedfældet i Den borgerlige Retsbog (Bürgerliches Gesetzbuch, i den juridiske litteratur ofte kun skrevet BGB) bd. 5 med detaljerede regler for en række særtilfælde. Hovedprincippet var, at arvedeling var en privat sag, som myndighederne ikke blandede sig i. Af praktiske grunde indførtes dog med virkning for alle dødsfald efter 31. dec. 1899 den ordning, at arvingerne kunne henvende sig til skifteretten (Nachlassgericht), som var den stedlige amtsret, og få udstedt arveattest (Erbschein), således at man over for trediemand kunne dokumentere, at man var berettiget til at disponere over arven efter en afdød person. I praksis skete det som regel på den måde, at man henvendte sig til den stedlige edsvorne notar, som så på arvingernes vegne gik til retten med den fornødne dokumentation. Arveattesten indeholder oplysning om den afdøde og navnene på arvingerne, men intet om arvens størrelse. Sager vedr. udstedelse af arveattester udgør hovedparten af amtsretternes skiftesager, som f.eks. i Åbenrå amtsrets arkiv fylder 45 pakker ordnet alfabetisk på de afdødes efternavn. Til amtsretternes skiftesager er udarbejdet et alfabetisk ordnet fælles register på sedler. Arvin-

gerne kunne anmode om, at et skifte blev taget under offentlig behandling, men det var sjældent. Også kreditorerne kunne søge om det. I disse tilfælde kan der ligge formueopgørelser i pakkerne, som regel i form af fortrykte skemaer, der blev udfyldt af skifteforvaltningen (Nachlassverwaltung). Sådanne sager kan også være endt i de familieretlige sager, som i henhold til amtsretternes aktplan findes under den gruppe, der er betegnet med litra X, og som derfor kaldes X-sager. På disse, og på formynderskabssagerne, er der i modsætning til skiftesagerne 80-års tilgængelighed, og da hovedparten af det bevarede materiale er nyere end år 1900, er disse endnu kun tilgængelige i ringe omfang. Heller ikke af regulære skiftesager fra før år 1900 er der bevaret meget fra den preussiske tid – en del er kasseret allerede ved retterne, men de fleste skifter blev ordnet privat, hvis der da ikke var skrevet testamente, jvf. nedenfor. Fra Åbenrå amtsret f.eks. findes dog nogle få pakker gående tilbage til 1877 ordnet sognevis og efter preussisk arkivskik syet sammen til særlige akthæfter for hvert sogn.

Ønskede man at disponere frit over sin arv, eller havde man ingen arvinger og ville undgå at staten (Fiscus) arvede, havde man også under preussisk administration mulighed for at udfærdige testamente, igen ved notarens hjælp. Langt flere end i dag benyttede sig af denne mulighed, og der synes i de forskellige amtsretter at være bevaret lige så mange testamentsager som almindelige skiftesager, for Åbenrå amtsret således 45 pakker. Testamenterne kan være ganske korte og bestå af faste formularer, men også her kan der findes fyldigere ind imellem. Også disse er ordnet alfabetisk og tilgængeligheden (80 år) regnes fra udfærdigelsesåret. Til

testamentsagerne i Haderslev amtsret 1870-1920 er udarbejdet et alfabetisk seddelregister.

Skulle der ikke være noget bevaret ved amtsretten, er der endnu en mulighed for at finde oplysninger om bobehandlingen, idet Landsarkivet har fået overdraget en lang række notararkiver. Den tyske notar havde en række funktioner, der næsten sidestillede ham med en embedsmand, bl.a. skulle han overvære oprettelsen af kontrakter og bekræfte deres rigtighed. Kopier blev derfor ofte liggende i notariatsarkiverne og deres indhold summarisk registreret i de særlige notariatsprotokoller, der altid var forsynet med alfabetiske registre. Enkelte notariatsarkiver går tilbage til slutningen af 1860erne. En fortegnelse, som ikke længere er helt komplet på grund af nye afleveringer, findes hos Gribsvad og Hvidtfeldt: Vejledende Arkivregistraturer VI. For sager i notariatsarkiverne gælder de samme regler som for sager i skifteretternes arkiver.

Skiftevæsenet i Slesvig i tiden før 1864 var berøgtet for at være meget indviklet og adgangen til privat skifte mere udbredt end efter Danske Lov, der nyordnede det kongerigske skiftevæsen i 1683. Man må først og fremmest finde ud af, under hvilken jurisdiktion den afdøde hørte (jvf. ovenfor s. 74) og derefter gælder hovedreglen, at på landet var herreds- eller birkefogden skifteforvalter, i byerne magistraten (i Sønderborg dog byfogden). Samtlige bevarede skiftearkivalier af denne type findes omtalt i registraturen over Nordslesvigske retsbetjentarkiver (dog ganske få undtagelser, se nedenfor) og på Landsarkivets læsesal findes et alfabetisk seddelregister, som dækker de bevarede skifter ældre end 1867 med undtagelse af de i

Auktions - Beretninger.

No 1780 d. 20de Maj, som naar den dag paa hvilken Auktionen over Hof. Eduard Schultz
 af Brabekens Tabak nær den Rind, meste af de Arvstøtten igjen i Brabekend, foranløst om Arvinger,
 som og de Eltjingsriges Lømsjunker, og den de paa jamme og ud af Hølygantz og, Hølygantz og.
 for Løvede Løvede Arvstøtten som Hølygantz og Hølygantz.

Sølv og Bælt som foredes i Chaballet indbrugen og Obligationerne.

No.	Auktion		No.	Auktion	
	Mk	Mk		Mk	Mk
1, nu Bælt Hølygantz uha d. 18 ^{de} d. 24 ^{de} Mk	27	25	7, 2 ^{de} dito	4	5
2, nu Bælt med Hølygantz	15	10	8, nu Hølygantz og nu Hølygantz	8	7
3, nu dets Bælt og Hølygantz v. 7 ^{de} d. 24 ^{de} Mk	11	11	9, nu Hølygantz	3	4
4, nu dets Bælt og Hølygantz v. 6 ^{de} d. 24 ^{de} Mk	9	9	10, nu Hølygantz	6	5
5, nu Hølygantz og Hølygantz	12	1	11, nu Hølygantz og Hølygantz	12	8
6, nu dets Hølygantz og Hølygantz v. 3 ^{de} d.	3	12	12, 2 ^{de} Hølygantz og Hølygantz	8	7 ^{1/2}
7, nu Hølygantz og Hølygantz v. 5 ^{de} d.	6	8	13, 2 ^{de} Hølygantz og Hølygantz	4	5
8, nu Hølygantz og Hølygantz	6	9	14, nu Hølygantz og Hølygantz	8	2
9, nu 3 Hølygantz og Hølygantz v. 3 ^{de} d.	21	21	15, nu Hølygantz og Hølygantz	3	3
10, nu Hølygantz og Hølygantz v. 1 ^{de} d.	9	9	16, nu Hølygantz	12	9
11, nu Hølygantz og Hølygantz	12	10	17, nu Hølygantz og Hølygantz	1	12
12, 8 ^{de} Hølygantz og Hølygantz v. 8 ^{de} d.	12	16	18, nu Hølygantz og Hølygantz	6	2
13, 9 ^{de} Hølygantz og Hølygantz v. 32 ^{de} d.	39	54	19, 3 ^{de} Hølygantz og Hølygantz	10	8
14, nu Hølygantz og Hølygantz	32	3	20, 5 ^{de} dito	10	8
15, nu Hølygantz og Hølygantz v. 7 ^{de} d.	3	4	21, nu Hølygantz og Hølygantz	12	9
16, nu Hølygantz og Hølygantz	12	1	22, nu Hølygantz og Hølygantz	2	1 ^{1/2}
3 Jaarlig Gælden.					
1, 2 ^{de} Hølygantz og Hølygantz v. 4 ^{de} d.	6	4	23, nu Hølygantz og Hølygantz	12	1
2, 2 ^{de} Hølygantz og Hølygantz	6	6	24, nu Hølygantz og Hølygantz	11	12
3, 2 ^{de} Hølygantz og Hølygantz	6	5	25, nu Hølygantz og Hølygantz	12	9
4, 2 ^{de} Hølygantz og Hølygantz	6	7	26, nu Hølygantz og Hølygantz	1	2
5, 2 ^{de} Hølygantz og Hølygantz	3	2	27, nu Hølygantz og Hølygantz	6	7 ^{1/2}
6, 2 ^{de} Hølygantz og Hølygantz	6	6	28, nu Hølygantz og Hølygantz	12	14
			29, nu Hølygantz og Hølygantz	5	2 ^{1/2}

36. De geistlige skifteprotokoller rummer tit store boer med mange værdigenstande og undertiden store bogsamlinger. Skiftet efter degnen Eduard Schultz i Lysabild 1789 hører til i denne gruppe og fra den afholdte auktion sees her listerne over sølv og guld samt glas og porcellen i dagligstuen. Da han ingen livsarvinger havde, arvede hans søskende og disses efterkommere alt.

1981 fra Schackenborg afleverede skifteprotokoller (Møgeltønder birk 1696-1732 med sager 1732-52, Emmerlev distrikt 1776-90 og Ballum birk 1696-1758), samt hvad der er blevet glemt og overset ved udarbejdelsen. Registeret omfatter også en del af de såkaldte kontraktprotokoller (fra Als og Slogs herred), som rummer afskrifter af ejendomskontrakter, når ejendommen afstås i forbindelse med aftægt eller arve­deling (jvf. ovenfor under jordejendom). Man skal imidlertid være opmærksom på, at protokoller af denne karakter også kan være bevaret fra mange andre områder i Sønderjylland, især godsområder således f.eks. Gråsten, hvor de går tilbage til 1709 og indtil 1779 ligefrem kaldes kontrakt-, skifte- og afståelsesprotokoller. I disse kontrakter findes undertiden også opgørelser over besætning og bohave.

Som hovedregel må man konstatere, at skiftematerialet fra Sønderjylland er dårligere be­varet end fra Kongeriget, men at man dog ikke på forhånd bør opgive at finde noget. For købstædernes vedkommende er der kun fra Haderslev bevaret en række skifteprotokoller, begyn­dende 1716, fra Tønder er bevaret 10 pakker fortrinsvis med skifter efter velstillede og fremtrædende borgere, medens Åbenrå og Sønderborg kun har få pakker løse skifter be­varet. I visse tilfælde kan man supplere med op­lysninger fra formynderskabsprotokoller og de tilhørende sager, der fra Haderslev går til­bage til 1672, Tønder 1725, Sønderborg 1743 og mangler fra Åbenrå. Auktionsprotokoller og sager kan give mange detailoplysninger om bohave, bogsamlinger etc. og her er sagerne til gengæld bedst bevaret fra Åbenrå, ialt 15 pak­ker tilbage til 1681, Haderslev en protokol og 11 pakker tilbage til 1766, medens Sønderborgs

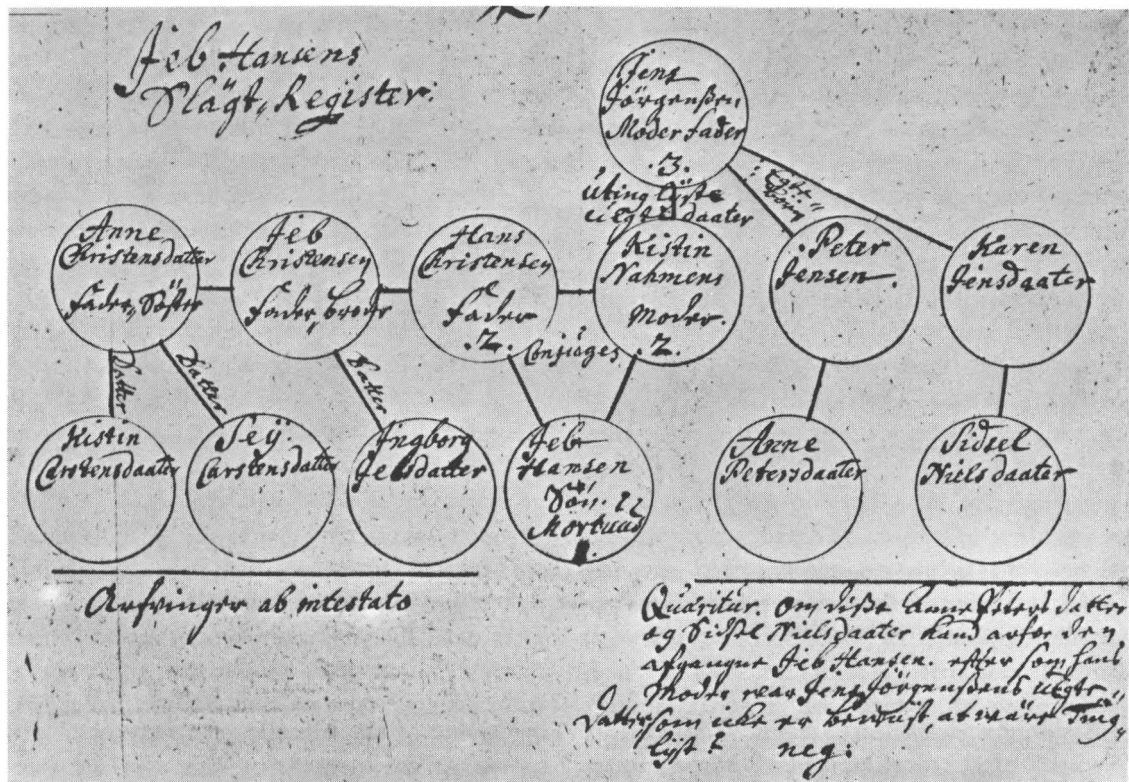
auktionsarkivalier kun er meget fragmentarisk bevaret og Tønders bogstavelig talt ikke.

En tilsvarende detaljeret gennemgang af de 53 landjurisdiktioner er der ikke plads til her, men det kan nævnes, at der fra 36 jurisdiktion­er er bevaret skiftearkivalier, ofte kun en en­kelt pakke fra 1800-tallet, men dog med store og gode rækker ind imellem bl.a. fra Hviding herred, Nybøl herred, Ballegård, Augusten­borg, Als Nørre og Egen herred, Gram gods samt Møgeltønder og Ballum birker (Schacken­borg). I en halv snes tilfælde findes desuden testamentsager. Formynderskabs­sager er re­præsenteret i 24 herreds- og birkefogedarki­ver, bedst tilsyneladende fra Augustenborg gods, medens auktionsprotokoller eller sager kun findes i 14 arkiver, hvor Gram og Nybøl godser samt Tønder herred kan fremhæves.

Ældre testamenter findes i stort antal i Tyske Kancelli med alfabetisk navregister på Gottorp.

Det kan tilføjes, at Landsarkivet af sydsles­vigsk materiale, som ellers findes på Gottorp, har skifteprotokoller 1762-1812 og auktions­protokoller 1732-1812 fra Vesterland Fø og Amrum.

Med hensyn til skiftesager fra de kongerigske områder i Vestslesvig, der ikke allerede er om­talt, kan det nævnes, at der fra Ribe stiftamt til Tønder landråd efter 1864 blev afleveret eks­trakter 1840-64 fra Lø og Møgeltønder herre­ders skiftebøger, og at disse nu er på Landsar­kivet. Skifteprotokoller fra Lustrup og Riber­hus birker på Landsarkivet i Viborg går tilbage til 1796 og ældre skifter kan muligvis findes i stiftamtets bevarede protokol over koncept­skifter 1718-96, idet amtmanden indtil den kon­gerigske amtsreform 1793 havde skifteretten for selvejere og dermed ligestillede.

37. Undertiden kan skifteprotokollerne give en hel lille slægtstavle, således her i 1715, hvor der spørges, om Anne Petersdatter og Sidsel Nielsdatter kan arve den afdøde Jeb Hansen i Gallehus, når hans moder var født udenfor ægteskab og ikke tinglyst og altså illegitim halvsøster til deres forældre. Det kunne de ikke.

Da præsterne i Kongeriget havde det privilegium, at de skiftede under provsten, findes der gejstlige skifter fra områderne under Ribe og Fyns biskop. Disse skifter omfatter også degne, men Tørninglen var ikke omfattet af disse bestemmelser, idet de gejstlige her var underlagt den verdslige skifteforvaltning. Den kongerigske ordning ophævedes 1806, men genindførtes 1808 for Als og Ærø, hvor den fungerede indtil herredsfogderne i 1832 overtog funktionen.

Der findes følgende gejstlige skifteprotokoller: Lø herred 1696-1751, Als Nørre herred 1741-1832, Als Sønder herred 1795-1834 (med sognevis ordnede skiftesager, og auktionsprotokol 1797-1828). Indholdet af skifter i protokollen for Hviding herred 1753-94 er minimalt. Skifter efter fattige kan undertiden findes som bilag til fattigregnskaber, fattighusregnskaber eller stiftelsesregnskaber, idet efterlændskaberne skulle tilfalde disse.

38. Denne smukke søluskål modtog Peder Bejer på Skastgård til sit bryllup 25. maj 1686 af sin »oldmoder« Anna Peders i Tønder, hvilket han selv beretter i sin regnskabsbog, der idag findes på landsarkivet, medens skålen er i privateje. Det er sjældent, at et stykke sølvtøj kan følges så nøje.

Afslutningsvis skal det tilføjes, at før de forskellige protokolrækker blev udspecificeret ved administrationen, blev såvel kontrakter som skifter ofte indført i tingbøgerne. Desværre mangler der ganske registre til dem, og det er derfor et meget tidkrævende arbejde at gå dem igennem. De fleste nordslesvigske tingbøger fra tiden før 1713 er fra landdistrikterne gået tabt, men foruden fra byerne findes de dog bl.a. fra Frøs og Kalslund herreder fra 1691, Lø herred 1607 (dog kun enkelte år) og Løgumkloster birk 1631 (diverse år). Gram herreds tingbog begynder 1657, og arbejdet med den lettes ganske betydeligt derved, at man på Landsarkivet kan benytte en maskinskreven afskrift der dækker årene 1657-61 og 1667-74.

Gamle møbler, der er nedarvet gennem ge-

nerationer kan fortælle slægtshistorie, det samme gælder smykker og visse specielle dragter (brudekjoler, dåbskjoler f.eks.) men få enkeltgenstande kan indeholde så mange oplysninger som sølvsker, hovedvandsæg og andre former for sølvtøj. De ældre skifter kan ved deres detailrigdom ofte tegne et helt minutiøst billede af tilstanden i dødsboet, eller stervboet som det også kaldes, den dag skifteforvalteren forsegledede det med henblik på vurderingen. Vi ser her, hvordan gården eller huset var indrettet, hvilken besætning gården havde og hvordan de enkelte rum var møblerede, ja styk for styk opregnes, hvad der fandtes i skuffer og skabe af olmerdug, den salig mands eller kvindes gangklæder og naturligvis sølvtøjet. Dette beskrives nøje, eventuelle inskriptioner gengives og dets

lødighed angives i lod ligesom vurderingssum anføres. Ved delingen, evt. i auktionsprotokollen, kan man være heldig at få oplysninger om dets videre vej. Af stor værdi er gengivelsen af inskriptioner på sølvtøj, der for de fleste styk- kers vedkommende forlængst er smeltet om. De indgraverede forbogstaver, f.eks. JPS (evt. Jes Paulsen) og MND (f.eks. Merret Nisdatter) plus et årstal kan give oplysning om en ellers ukendt bryllupsdato. Men man skal være for- sigtig, sølvtøj blev givet ved mange lejligheder, og nogle steder havde man den skik, at givernes navne blev sat på. Drejer det sig om bevaret sølvtøj, åbner det for nye muligheder, idet sølvtøjet skulle forsynes med mesterstempel og evt. bystempel. Disse mesterstempler er identi- ficerede, og man har undersøgt, hvornår de enkelte guldsmede virkede. På den måde kan man få mange oplysninger frem, der kan være til gavn for det videre eftersøgningsarbejde. Den bedste bog om dette emne er Sigurd Schou- byes »Sønderjysk Sølv« udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland 1982, hvor alle nordslesvigske mestermærker gengives. Den er et af resultaterne af mange års forskningsar- bejde med emnet, et arbejde der allerede i 1961 gav sig udslag i disputatsen »Guldsmedehånd- værket i Tønder og på Tøndereggen«, og se- nere i en række andre bøger om emner inden for sønderjysk sølv. For Sydslesvigs vedkom- mende kan man benytte Hubert Stierling: Goldschmiedezeichen von Altona bis Tondern (1955). Identifikation af mesterstempler fra Kongeriget sker lettest gennem Chr. A. Bøjes opslagsværk »Danske Sølvmærker«, der fore- ligger i flere udgaver, senest i 3 bind i 1982 om- fattende hele landet og for Sønderjyllands ved- kommende revideret af Sig. Schoubye.

Bygningsbeskrivelser

Ved byggeri i dag er det nødvendigt at indgive detaljerede tegninger til kommunen for at opnå byggetilladelse. Dette vil være til gavn for frem- tidens forskere, ligesom de vil kunne få glæde af det vurderingsmateriale, bilagt billeder, som er blevet indsendt til kreditforeningerne for at opnå lån. Store dele af kreditforeningernes æl- dre arkiver er afleveret til Statens Erhvervs- historiske Arkiv (Erhvervsarkivet) i Århus, herunder et stort stof om ejendomme i Sønder- jylland opført eller ombygget efter genforenin- gen.

Allerede i den preussiske tid foreskrev byg- gepolitiordningen af 14. maj 1875, at ansøgnin- ger om nybygninger og større tilbygninger skulle forelægges den stedlige politimyndighed (i byerne politimesteren, på landet herredsfog- den, fra 1889 amtsforstanderen). For byernes vedkommende findes sagerne de fleste steder stadig ved teknisk forvaltning idet kun Sønder- borg by har afleveret, medens sagerne fra land- distrikterne alle er afleveret til Landsarkivet. Også om erhvervsbyggeri vil der kunne findes sager og tegninger i amtsforstander- og her- redsfogedarkiver, samt hos overinstansen: landråden.

Den anden hovedkilde til bygningshistorien er brandforsikringsarkivalierne. For tiden ef- ter 1920 er afleveret brandtaxations- og forsik- ringsprotokoller fra Købstædernes almindelige Brandforsikring, og sognevis ordnede proto- koller fra Den almindelige brandforsikring for Landbygninger. Disse er foreløbig kun regi- streret på sedler, medens andre private forsik- ringsarkivalier er registreret i den foreløbige arkivregistratur Private forenings- og institu-

tionsarkiver (1982). I tiden under preussisk styre var der fra 1878 ikke forsikringstvang. Men adskillige ejendomme var dog forsikret, især i Schleswig-Holsteinische Landesbrandkasse. Forsikringstvang var fra 1730'erne efterhånden indført i amterne og byerne og 1758 sluttedes kasserne sammen i »Allgemeine Brandkasse«, hvis ældste sager er afleveret til Landesarchiv på Gottorp, og hvoraf Landsarkivet i Åbenrå har modtaget mikrofilm (ialt 39 ruller). Derimod er Landsarkivets samling af originale ældre brandforsikringsarkivalier for landbygninger tilfældig og spredt. Bedst bevaret af sagerne fra første del af 1800-tallet er Tønder branddirektorat og Ribe branddirektorats sager vedr. Lø herred, Møgeltønder og Ballum birker.

For købstædernes vedkommende rækker taxationsprotokollerne i princippet fra 1744 til 1878. De findes i byarkiverne og er bevaret for hele perioden med undtagelse af Sønderborgs, der først begynder 1851. Protokollerne for Haderslev findes på byhistorisk arkiv, de øvrige på Landsarkivet. Disse taksationsprotokoller er ofte den letteste vej at følge en byeje-dommers ejerforhold i perioden 1744 – ca. 1870. Blot skal man være opmærksom på, at numme-

reringen af de enkelte huse kan skifte fra årgang til årgang (der er gerne ti år mellem protokollerne), og at brandforsikringsnummeret kan være et andet end gadenummereringen og opdelingen i kvarterer med fortløbende husnumre. Undertiden kan man dog gå direkte fra brandforsikringsnr. til folketællingslisterne, især i den sidste del af tiden før 1864. På Landsarkivets læsesal findes nøgler til kvartersnummereringen og for Haderslevs vedkommende giver publikationen »Huse i Haderslev« bd. 1 (1982) bygningsbeskrivelser og historie for samtlige huse i byens gamle gader, med billeder af de fleste. Tilsvarende publikationer fra de øvrige købstæder medtager kun »bevaringsværdige« huse.

Om yderligere bygningshistorisk materiale, herunder bygningskattelistersnes udnyttelse henvises til omtalen i Lars Henningsens bog om ejendomshistorie (1983).

Indsamlingen af oplysninger om bygninger bør være ledsaget af indsamling af billeder, herunder evt. nyoptagelser. De topografiske billeder kan med held søges samme steder som personbillederne, nemlig på Historiske Samlinger for Sønderjylland og i de lokalhistoriske arkiver, jvf. s. 23–24 og adresselisten side 115–17.

Kildemateriale om de enkelte befolkningsgrupper

Selv om dette kapitel skal handle om det kildemateriale, der er specielt for de enkelte grupper af befolkningen, vil det dog indledningsvis være praktisk at omtale forskelligt arkivmateriale, hvori der vil kunne findes oplysninger om et bredt udsnit af befolkningen, men som ikke naturligt har kunnet anbringes under de allerede behandlede emner: persondata, registrering af flytninger (herunder udskrivning af soldater) og ejendomshistorie.

Retsarkivalier

Landsarkivets samling af retsarkivalier afspejler samfundets natside, men gennem vidneafhøringerne og skildringerne af omstændighederne ved en lovovertrædelse, får man ofte et meget levende indtryk af dagliglivet både i købstaden og på landet, og man må derfor ikke undlade at benytte disse kilder, selv om de kan være vanskelige at gå til på grund af manglende registre. De nyere retsarkivalier er beskyttet af lange tilgængelighedsfrister, så vi skal tilbage til de preussiske amtsretters tid for at finde tilgængeligt materiale. Her vil man, ligesom i landrådsarkiverne, kunne finde sager i forbindelse med nationalitetskampen: udvisninger, bøder for afsyngelse af forbudte sange, medlemskab af nationale foreninger m.v. Sager vedr. statsborgerskab kan indeholde mange in-

teressante oplysninger og adskillige af disse kan også findes hos herredsfogderne nord for Kongeågrænsen. Fra tiden før 1864 skal retsarkivalierne søges hos retsbetjentene (herredsfoged og byfoged samt for godserne birkefoged), hvorover der foreligger en duplikeret registratur Nordslesvigiske retsbetjentarkiver (1976). Justitsprotokollerne med deres tunge juridiske sprog kan være vanskelig læsning, men når man går tilbage til tingbøgenes tid er de mere levende. Tingbøgenes bevaringsforhold er omtalt s. 82 i forbindelse med deres ejendomshistoriske indhold. I retsbetjentarkiverne kan der også undertiden findes pakkесager med selve sagsakterne. Hvis domfældelse resulterede i en dødsdom kan bilagene for bød lens udgifter findes i byregnskaberne eller amtsregnskaberne, sidstnævnte som regel på Rigsarkivet. Over straffede personer 1802-51 og omstrejfer 1794-1819 findes trykte fortegnelser undertiden med personbeskrivelser hvis pågældende var efterlyst.

Egentlige fængselsarkiver er ikke afleveret til landsarkivet, men en lille bestand fra hertugdømmernes centrale fængsel, tugthuset i Glückstadt, findes på Landesarchiv på Gottorp (Abt. 43). Fritz Treichel har i Familienkundliches Jahrbuch Schleswig-Holstein 15/1976 og 21/1982 offentliggjort lister over dem, der døde i tugthuset 1767-1800, heriblandt flere fra

Nordslesvig. Samme forfatter har skrevet flere artikler om de gamle bøddelslægter, f.eks. om Tønders skarpretter Johan Christoph Stöcklers slægtskabsforbindelser i Personalhistorisk Tidsskrift 1970, med supplementer 1980 og 1981.

Til retsarkivalierne kan også henregnes amtternes dekretprotokoller, idet amtmanden havde myndighed til at bilægge især mindre stridigheder f.eks. mellem naboer, men dette gælder kun landbefolkningen.

Privatarkiver

På Rigsarkivet findes en righoldig samling af privatarkiver, hvortil en summarisk nøgle foreligger: Private personarkiver i Rigsarkivet (dupl. 1972) og mere fyldige i serien Vejledende arkivregistraturer, nemlig bd. IV (privatarkiver i det 19. årh.), bd. IX (privatarkiver 1660-1800) og bd. VIII (privatarkiver før 1660). Også Landsarkivet har en omfattende samling, især fra tiden efter 1864, og også hertil findes en summarisk fortegnelse: Private personarkiver i Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele (dupl. 1975) samt detailregistraturer til de mest kendte nationalpolitikeres privatarkiver. Brevskriverkartoteker til dele af samlingerne findes såvel på Rigsarkivet som Landsarkivet. Privatarkiver bliver normalt først tilgængelige 80 år efter arkivskaberens død, og i en række tilfælde har familien forbeholdt sig retten til at give adgangstilladelse.

Centralforvaltningen

Som det vil fremgå af Vejledende arkivregistraturer bd. VII og den tilsvarende Findbuch fra

Gottorp er materialet i Tyske Kancelli meget omfattende og meget forskelligartet. Fra indenrigske Afdeling må især nævnes *brevbøgerne*: Patenten og Inländische Registrante, fra 1736 Reskripten. Patenten er bevaret fra 1524, men indtil 1660 med store huller. Inländische Registrante begynder 1541, men er først fuldstændig bevaret fra 1670. I Rigsarkivet findes begge rækker kun til 1770, derefter i Landesarchiv på Gottorp, men der er af arkivet taget afskrifter af ekstrakterne fra tiden 1730 til 1789. Noget fælles register til disse protokoller findes ikke, men som regel er der register i hvert bind, for den nyere tids vedkommende dog kun i ekstrakterne. Særlig Patenten har stor personalhistorisk værdi, idet de indeholder testamenter, ægteskabsdispensationer, bestallinger og meget andet, som kan fryde en slægtsforskers hjerte. Uddrag heraf er foretaget af amtsforvalter Jonathan Smith og findes i Landsarkivet jvf. side 51. Fra tiden efter 1770, eller om man vil 1789, må man dog nøjes med Tyske Kancellis, senere Slesvigske Ministeriums forestillinger, der også indeholder meget af værdi, og hvortil der findes et særligt personregister på læsesalen på Rigsarkivet.

Også over de Sønderjyske Fyrstearkiver findes en trykt registratur: Erik Kroman: De sønderjyske Fyrstearkiver, 1959, der blandt andet omfatter de på Rigsarkivet opbevarede dele af Hans den Ældres arkiv eller Hansborg-arkivet, de gottorpske hertugers arkiv, Gottorp-arkivet, og det glücksborgske arkiv. Fra Hansborg-arkivet er forordningerne 1544-1580 og breve i uddrag 1543-1549 udgivet af Caroline Emilie Andersen i De Hansborgske Registranter I-II, 1943-49. Af Gottorp-arkivets materiale vil de åbenrāske, lø-

39. Kort over Sønderjyllands opdeling i perioden efter 1815

 hertugelig del (Slesvig-Holsten-Gottorp)

 hertug Hans d. Yngres dele i Slesvig

E. = kongerigske enklaver.

Uden signatur kongelig del og fællesregerede områder.

gumklosterske og tønderiske amtsregnskaber og jordebøger blive nævnt s. 93, men herudover findes et stort antal andre sager fra de hertugelige dele af Sønderjylland.

Også Rentekammerets tyske afdelings arkiv rummer et udmærket personalhistorisk stof. Til de mange forestillinger 1660-1719 er der et kronologisk register med personregister. Det omfatter dog kun de tyske forestillinger til 1699. Fra 1703 findes de tyske forestillinger og resolutioner i særlige protokoller, hvortil der af M. von Essen og E. Lassen er udarbejdet et alfabetisk register, der kun omfatter tiden fra

1721 og er meget ufuldstændigt. Værdi har også bestallingsprotokollerne 1670-79 og 1720-1848 og de mange embedsansøgninger 1700-1848, jvf. nedenfor s. 103.

Tyske Rentekammer rummer desuden en række vigtige kommissionsarkiver, som udgør en særlig saggruppe litra G. Af betydning for arbejdet med alle grene af den sønderjyske befolkning er kommissionen vedr. indkomst- og formueskat i Slesvig 1810-14 og krigsskattekommissionen 1789, som indeholder mandtals- og skatteprotokoller samt skatteangivelser. Også fra 1743-44 og Store Nordiske krigs tid findes ekstraskatteregnskaber. En kopi af den maskinskrivne registratur over Rentekammerets tyske afdelings arkiv findes på Landsarkivets læsesal.

Hertug- og adelsslægter

Vi skal herefter gå over til det materiale, trykt såvel som utrykt, som er specielt for de forskellige befolkningsgrupper. Det vil her være således, at jo højere placeret en gruppe har været i samfundet, jo mere trykt materiale vil der være om den. Om den almindelige borger eller landboer vil man som regel være henvist til det arkivalske stof eller til de mere lokalhistorisk orienterede publikationer. Til gengæld kan disse undertiden føre til overraskende lejlighedsfund, og de giver altid baggrundsstof til forståelse af de sociale og økonomiske omstændigheder, der har præget befolkningens tilværelse på pågældende tid og sted.

Over hertugslægterne er der gode oversigts- og tavler i Dansk biografisk leksikon, 3. udg. Af nyere speciallitteratur kan nævnes H.P. Clausen og Jørgen Paulsen: Augustenborgerne.

Slægt. Slot. Skæbne (1980), Otto v. Wahl: 4 Bilderhentaafeln der Gottorfer Herzöge aus dem Hause Oldenburg. Beiträge zur Schleswiger Stadtgeschichte 1980 og Helge bei der Wieden: Schauenburgische Genealogie. Stammtafeln der Grafen von Holstein und Schauenburg, auch Herzöge von Schleswig bis zu ihrem Aussterben 1640 (Bückerburg 1966). Fra hertugslægterne og højadelen er det ved hjælp af den trykte litteratur muligt at komme langt tilbage i tiden, så langt at der evt. kan etableres kontakt med S. Otto Brenner: Nachkommen Gorm des Alten (1963, optryk 1978), som skildrer Jellingekongens efterkommere i 16. generationer. Derfra kan vejen gå tilbage til Erich Brandenburg: Die Nachkommen Karls des Grossen (Frankfurt a.M. 1964), hvilket blot nævnes som et kuriosum.

Alle større adelslægter er behandlet i litteraturen, nogle i store monografier som Louis Bobé: Slægten Ahlefeldts historie I-IV (1897-1912) eller i slægtsoversigter i Danmarks Adels Årbog, der er udkommet siden 1884, og hvis sidste bind indeholder et register over de slægtsoversigter, der hidtil har været bragt. Slægten Schack har således været behandlet i årg. 1932 med tilføjelser og rettelser 1940, 1947, 1956, 1958-59, og Brockenhuus-Schack i årg. 1962. Hovedafsnittet i adelsårbogen er præsenslisterne, d.v.s. årlige fortegnelser over nulevende slægtsmedlemmer (efterkommere gennem mænd). Et let tilgængeligt opslagsværk er Thiset og O.L. Wittrup: Nyt dansk adelsleksikon (1904).

Som hovedregel må det vel siges, at adelen er så velbehandlet, og de endnu uløste problemer for den ældre tids vedkommende så indviklede, at man normalt vil gøre klogest i at holde sig til

40. Det grevelige Schack til Schackenborgske våben med palmegrene om hovedskjoldet og grevekronen over. Våbenet er tillagt feltmarskal Hans Schack ved grevepatentet 1671.

den trykte litteratur. At adelens ældre historie stadig interesserer faghistorikerne viser bl.a. Henrik Fangels tre artikler i Sønderjyske Årbøger: Slægten Emmiksen og dens gods (1972), Herremænd på Haderslev Næs i middelalderen (1978) og Det middelalderlige Ejsbøl og den holstenske adels indvandring i hertugdømmet Slesvig (1969).

På grænsen mellem lavadel og storbonde står de, også hos Fangel berørte, fribondeslægter, som bl.a. hørte hjemme på de store gårde i Haderslev herred som f.eks. Bejerholm, Grarupgård, Langmose, Lunding og Medstedgård. En samlet fyldestgørende behandling af deres nyere historie er ikke foretaget, selv om der findes et rigt kildemateriale både i de sagligt ordnede pakker i Haderslev amtsarkiv på Landsarkivet og på Rigsarkivet i Tyske Rentekammer (G. 48): Akter vedr. frigårde og andre privilegerede ejendomme i Haderslev amt. Som intro-

duktion kan tjene Edv. Juhler: Frigårdene i Haderslev herred (i Sønderjysk Månedsskrift årg. 18), medens P.K. Hermansen har behandlet: Gården i Sode med Langmose og Bejerholm (dupl. 1951).

Landbefolkningen

Også for den bredere landbefolknings medlemmer gælder det, at jo mere de besad, jo lettere er det at følge dem. Fra vor tid kan benyttes Krak: Større danske gårde (udkommer periodisk fra 1920'erne), J. Jespersen: Sønderjyske gårde (1925) og fra preussisk tid Handbuch des Grundbesitzes im Deutschen Reiche Provinz Schleswig-Holstein, hvorefter Landsarkivet har 2. udgave (Berlin 1912).

Den nordslesvigske bondestand var af ren dansk afstamning. De, der ikke var født i Sønderjylland, stammede næsten alle fra Nørrejylland, hvorfra tusinder og atter tusinder af unge bønderkarle og -piger søgte syd på bl.a. gennem Ribe folkemarked. Efter katastrofer som pesten 1659 kom befolkningstilvæksten på landet ligeledes næsten kun nord fra, således som Aksel Lassen har påvist det i Skæbneåret 1659 (1958) og Fald og Fremgang (1965). Mere polemisk er Claus Eskildsen: Den sønderjyske befolknings slægtsforbindelser (1942).

Langt de fleste har, blot nogle få generationer tilbage, aner på landet, og kildematerialet om landbefolkningen er derfor det mest efterspurgte. Til lokalisering af et *stednavn* anvendes lettest Trap. Danmark., senest 5. udg., der har amtsinddelingen indtil 1970 og en nøgle til den nye kommuneinddeling. Heri findes også oplysninger om ældre inddelinger og litteraturhen-

visninger for de enkelte sogne. Undertiden skal man benytte Sønderjyske stednavne bd. I-V (1933-44) for at klare et vanskeligt stednavn, undertiden kan den lille autoriserede Fortegnelse over Stednavne i de sønderjyske Landsdele (1948) eller ældre udgaver af postadressebogen klare spørgsmålet. Som regel volder det ikke problemer at sætte de fortydskede former tilbage til dansk, ellers må man ty til en af de tyske beskrivelser som Henning Oldekop: Topographie des Herzogtums Schleswig (1906) og ud fra beskrivelsen identificere stedet.

Med den snævre forbindelse der er mellem *lokalhistorie* og *slægtshistorie*, vil det være klogt og praktisk at orientere sig grundigt i den sognehistoriske litteratur, når man har konstateret, at ens slægt gennem flere generationer har haft tilknytning til et bestemt sogn. De enkelte sognehistorier kan ikke opregnes her, men som eksempler på nogle, der indeholder et stort personalhistorisk (gårdhistorisk) stof kan nævnes: H. V. Gregersen og Peter Kr. Iversen: Bjolderup sogns historie I-II (1951-56), Chr. Stenz og R.P. Sørensen: Bov sogn (1969), Ellen Rossen Jacobsen: Glimt af Hjordkær sogns historie (1981), K.M. Hermansen: Skodborg sogn i Frøs herred (1971) og Svend B. Troelsen: Rejsby sogns historie (1966). Ren gårdhistorie er Jes M. Holdt: Gårde og slægter i Løjt sogn (1982). En særstilling indtager H. Hejselbjerg Paulsen: Sønderjyske slægter (1941-42), der giver en oversigt over gårdene i Øster Løgum sogn gennem tiderne og besiddernes indbyrdes slægtskabsforhold.

Af de lokalt afgrænsede årbøger fremhæves Fra Als og Sundeved (1926-), nu udsendt af Historisk Samfund for Als og Sundeved, startet af museumsinsp. Jens Raben. Flere steder udgi-

ves af lokale historiske foreninger lokalhistoriske årsskrifter på sognebasis. (Siden 1981 oversigter i Sønderj. Årb. ved Ib Andersen). Af disse kan nævnes: Historisk forening for Gråsten By og Egn (1976-), Løjt Land (1974-79) og senere Fra det gamle Løjt (1978-), Fra Nybøl sogn (1976-), Lintrup sogn (1981-). Årsskrift for Sottrup sogn (1982-), Munin. Ullerup sogns hjemstavnsforening (1967-) og Varnæs birk (1976-). Meget stof til disse hæfter er hentet på de lokalhistoriske arkiver, og det er vigtigt, at man under indsamling af stof på et tidligt tidspunkt aflægger et besøg, som på de små arkiver skal aftales i forvejen, og gennemser deres registraturer over billeder, ejendomspapirer, personer, virksomheder og foreninger.

Da kildematerialet for *Sydslesvig* er vanskeligt tilgængeligt skal her også nævnes en række sognebeskrivelser og lokalhistoriske tidsskrifter herfra. Den bedste samling heraf findes i Slesvigsk samling på Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig i Flensborg. De sydslesvigiske stednavne kan findes i Trap. Slesvig (1864, fotoptryk 1975). Sognehistorierne kan være gamle værker som O.C. Nerong: *Das Kirchspiel Grundhof*, (1895), eller nyere som P. Hubner und W. Wolke: *Mein Heimatdorf Tarp im Wandel der Zeiten* (1955), Johannes Marxen: *Chronik des Kirchspiels Boren* (1957), Hans Werner Gondesens: *Die Chronik des Kirchspiels Wanderup* (1959) eller *Die Chronik des Kirchspiels Gelting* (1972). Af en særlig karakter er L. Braren: *Geschlechterreihen des St. Laurentii Föhr*, u.å., ca. 1950, der er det mest omfattende personalhistoriske arbejde præstret af en enkeltmand, for så vidt Sydslesvig angår. De vigtigste årbøger er *Jahrbuch des Angler Heimatvereins*, *Jahrbuch für die Schles-*

wigsche Geest, *Jahrbuch des Nordfriesischen Vereins*, *Jahrbuch der Heimatgemeinschaft des Kreises Eckernförde* og *Heimatkundliches Jahrbuch für Kreis Rendsburg*.

En både grundig og saglig vejledning i lokalhistorisk arbejde i Sydslesvig og Holsten er givet i Peter Ingwersen: *Methodisches Handbuch für Heimatforschung*, 1954, der også udmærker sig ved at være forsynet med udførlige bibliografier.

En specialvejledning er Otto Hinrich Bleichen: *Sylter Familienforschung* (i *Familienkundliches Jahrbuch Schleswig-Holstein* 19/1980). Også i Sydslesvig findes lokalhistoriske arkiver, omend ikke i samme omfang som i Danmark. Disse omfatter også kommunale forvaltningsakter, således i Store Vi, i Vanderup og flere steder i Angel. Af større omfang er Kreisarchiv Nordfriesland, over hvis indhold en oversigt udkom 1982: Robert Kuschert: *Das Kreisarchiv Nordfriesland und seine Bestände* (Husum 1982).

En del lokalhistorisk litteratur findes kun i manuskript og skal søges i *Landsarkivets manuskriptsamling*. Nævnes bør Chr. Maibølls store samlinger vedr. Als (specielt Hørup), Jørgen Bromands samlinger vedr. Ketting, M. Høiers gårdhistorie fra Klovtoft i 11 bind og P. Obling Andersen: *Gårde og slægter* i Brøns sogn i 3 bind. Hertil slutter sig Finn Grandt Nielsens *Mennesker* i Brøns sogn med tilføjelser af Sv. Jacobsen. Sammesteds kan man også søge materialesamlinger som Jes Holdts samlinger om Løjt sogn og i privatarkiverne Carsten Petersens om Magstrup sogn.

På dette sted bør også nævnes en række *trykte slægtsbøger*, som alle har snæver tilknytning til bestemte egne, således: Hans Krog: *De*

gamle Slæger. Lokal- og Slægtshistorie fra Aller Sogn, 1936, som indeholder en del oplysninger om dette sogns gamle slægter, ligesom Fire gamle Slægter fra Bjært Sogn behandles af V. Uldall Juhl i bogen af samme navn. I en række værker om enkelte slægter findes der ligeledes oplysninger om gamle sønderjyske bønder og deres familieforhold. F.C. Sommers bog: Slægten Astrup, 1905, og Hans Thysens værk: Slægten Thysen, 1946, skildrer to betydelige vestslesvigske familier, mens C. Maibølls bøger: Maibøllslægten fra Als og Skotøjsfabrikant Jørgen Andresen Petersen og Hustru Meta Marie Frost, 1946, rummer et næsten udtømmeligt slægtshistorisk materiale fra Als. I G. Lind: Lindslægten gennem 500 år, 1956, gives foruden de personalhistoriske oplysninger en bred kulturhistorisk skildring af det gamle bondesamfund i enen syd for Kolding fjord.

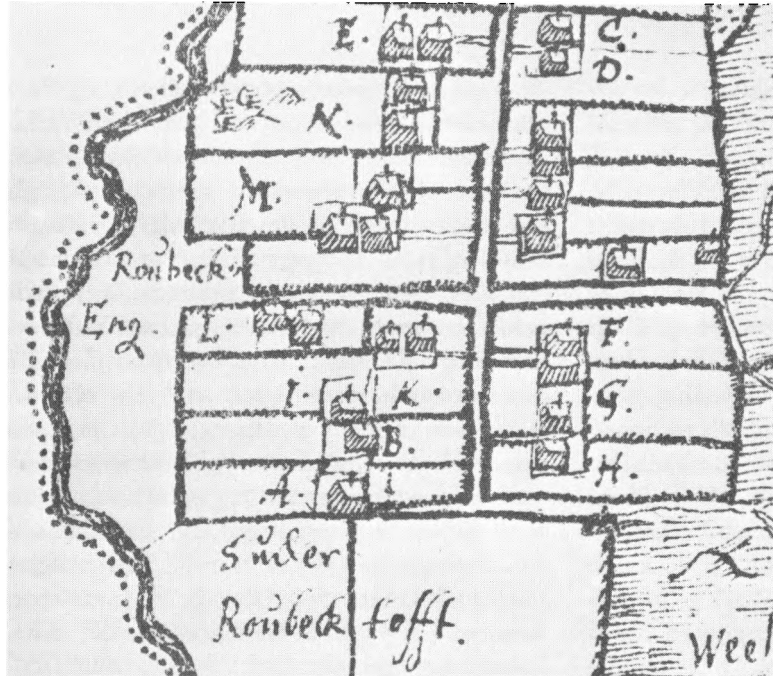
Johan Hvidtfeldt har i Vejle amts årbog 1949 givet en oversigt over de arkivalske kilder til de otte sognes historie og Hans Knudsen til Ribe amts historie i Ribe amts årbog 1928-31, medens Peter Kr. Iversens Vejledning for sønderjyske lokalhistorikere (1946) er af mere oversigtsmæssig karakter og ikke kan gå i detaljen i samme grad.

Beskæftiger man sig med en slægtsgård kan der måske findes materiale i Slægtsgårdsarkivet i København eller gennem Dansk Slægtsgårdsforening, som siden 1942 har udgivet bladet Slægtsgården. Hvis éns interesse går mere i retning af det folkløriske stof fra slægtens hjemegn findes en række optegnelser i Dansk Folke-mindesamling og på Nationalmuseets etnologiske undersøgelser (NEU) i Brede.

Landsoggenes *præstearkiver* er en virkelig fundgrube for slægtshistoriske oplysninger

også ud over kirkebøgernes indhold, og de 5 dupliserede bind Nordslesvigske præstearkiver, udsendt af Landsarkivet 1974-76 bør derfor konsulteres grundigt. Tiendelisterne går ofte langt tilbage, en del er således bevaret fra 1500- og 1600-tallet og her får man navnene på gårdenes ejere (brugere) i sammenhængende række år for år. Stolestaderegistrene kan have en tilsvarende funktion, da de faste pladser i kirkerne gerne blev nedarvet, selv om der skulle betales afgift af dem og også i præstens embedsbøger – libri datici – vil der kunne findes oplysninger af interesse. Præstearkiverne kan også direkte rumme slægts- og personalhistoriske optegnelser af stor værdi. Sådant materiale findes bl.a. fra følgende sogne: Øster Løgum: Catalogus omnium animarum, d.v.s. fortegnelse over alle sjæle, fra omkring 1650, »Familie- og Sjæle-Register over Østerlygum Menighed siden den 10de May 1802« med fortegnelse over sognets slægter i sidste halvdel af 1700- og begyndelsen af 1800-årene, Varnæs: Indbyggerfortegnelse fra ca. 1650 med oplysninger fra omkring 1570-1697, Kegnæs: Indbyggerfortegnelse 1774, Sommersted: Indbyggerfortegnelse 1810, Tandslet: Indbyggerfortegnelse 1765 og ca. 1837, Ensted: Genealogiske optegnelser vedrørende slægter i Ensted sogn fra sidste halvdel af 1700-årene, Holbøl: Optegnelserbøger, især fra pastor Paul Sommers tid 1664-1702, Uge: Optegnelserbog fra pastor Nicolaus Nissens tid 1740-77, Rinkenæs: Oversigt over gårdmændene 1602-1884.

Værdifulde oplysninger kan også findes i de kirke- eller sognekroniker, som det i 1897 blev pålagt præsterne at udarbejde, og som kan være afleveret sammen med præstearkiverne. F.eks. har Døstrup sognekronike en oversigt over

Habitationes Rusticorum.	
A.	Jens Christensen 2. off.
B.	Jens Hansen — 2.
C.	Niels Jensen — 2.
D.	Jens Mathen — 1 1/2.
E.	Mikkel Lorentzen — 1.
L. 8 1/2 off.	
Kon. Witt.	
Kontortjenest.	
F.	Anders Christensen — 2.
G.	Jens Christensen — 1.
H.	Jens Hansen — 1.
I.	Jens Jensen — 1.
K.	Niels Christensen — 1.
L.	Jens Jensen — 2.
M.	Niels Jensen — 2.
N.	Jens Jensen — 2 1/2.
O.	Math Jensen — 1 1/2.
P.	Margareta Christensen — 1 1/2.
q.	Niels Mathen Jensen — 1 1/2.
Lange — 1 1/2	
L. 15 1/2 off.	
Dommærum	

41. To udsnit af Johan Mejers kort over Strandelshjørn i Bevtost sogn. Vi ser selve landsbyen beliggende i den vestlige udkant af jordene samt fortegnelsen over bønderne med angivelse af ottingtal.

besidderne af gårdene og Bov sognekronike fylde oplysninger fra dagliglivet.

Landsognenes kirkeregnskabsbøger findes i provste- og præstarkiverne. Her kan man finde oplysninger om brugerne af de gårde, hvortil kirkens jordstykker var henlagt, og hvortil de såkaldte jernkøer hørte. Da kirken ikke måtte låne penge ud mod rente, udstationerede man i stedet disse »udødelige« køer, hvoraf der gennem århundreder betaltes en fast afgift. Særligt langt tilbage rækker kirkeregnskabsbøgerne fra Haderslev provsti, hvor de som regel begynder 1563, og fra Slogs herred, hvor de kaldes »Mahnbücher«.

Et øjebliksbillede af den gamle landsby får vi gennem akterne og kortmaterialet fra udskift-

ningen. Hovedparten af disse akter er på Landsarkivet udtaget til en særlig samling, men en del ligger stadig i amtsarkiverne og godsarkiverne. Her ser man hvorledes den gamle landsby har set ud og hvorledes gårdenes placering var i forhold til hinanden, og samtidig angives navnene på brugerne. På Rigsarkivet findes udskiftningsakter i Tyske Rentekammers arkiv.

Endnu et øjebliksbillede – desværre kun fra Åbenrå amt, får vi i kartografen Johannes Mejers meget detailrige kort 1640-41 over hver enkelt landsby også forsynet med navne på alle brugerne (Udgivet af Geodætisk Institut 1942).

Et vigtigt og omfattende materiale om land-

befolkningen findes i *amtsregnskaberne og jordebøgerne*. Amtsregnskaberne opbevares på Rigsarkivet med undtagelse af Tønder amts regnskaber, der findes på Gottorp slot. Landsarkivet i Åbenrå har kopier eller koncepter (forarbejder) af Tønder amtsregnskab 1718, 1722 og 1727-1867, Åbenrå 1783-1867, Nordborg 1694-1729 og Sønderborg 1788-1853. En udførlig liste er meddelt i Fink og Hvidtfeldt: *Vejledning i Studiet af Sønderjyllands Historie* s. 154-155. Fra omkring 1600 er rækkerne nogenlunde fuldstændige for Haderslev, Åbenrå og Løgumkloster amters vedkommende. Fra det foregående århundrede findes en del spredte regnskaber. Som bilag til amtsregnskaberne findes jordebøgerne, som indeholder fortegnelser over de bønder, der svarede afgifter direkte til kronen (gennem amternes regnskabsafdelinger amstuerne) med angivelse af afgifternes størrelse ofte også om deres besætninger. Blandt de øvrige bilag må fremhæves fæsteregistrene eller stedsmålsregistrene, som indeholder fortegnelser over nye fæstere, ofte med oplysninger om deres slægtsskabsforhold til forgængerer. Det er et stort arbejde at gennemgå bilagene, ofte må det ske via mikrofilm, men udbyttet kan også være stort.

Nedennævnte jordebøger findes på Rigsarkivet medmindre et (LA) angiver, at de findes på Landsarkivet, men også Rigsarkivets materiale kan indlænes på film til brug på landsarkivet eller de større biblioteker.

Haderslev amt: 1596-1640 (LA kopi 1580, mikrofilm 1596-97, orig. 1604-05, 1629), 1645, 1662-66, 1672, Vesteramtet 1690-1716 (LA), 1706, 1708 med overordentlig fyldig beskrivelse af de enkelte gårde (mikrofilm LA), ca. 1710 ekstrakt, 1716, 1719 Haderslev herred, Øster-

amtet 1721 (LA), Vesteramtet 1727-77 (LA, derefter kan amtstuen hoved- og oppebørselsregistre benyttes), Frøs og Kalslund hrd 1753. Desuden en beskrivelse af ejendommene 1723 i generallandundersøgelseskommissionen.

Åbenrå amt: 1609 (afskrift LA), 1704 (mikrofilm LA), vurderingsprotokol 1704 Rise hrd. (LA). Desuden som fra Haderslev amt en beskrivelse af ejendommene 1723, kun Rise hrd og Sdr. Rangstrup fragmentarisk.

Sønderborg amt: 1668, før 1671, 1700 og 1722 (alle LA) Nordborg amt: 1649-50 og 1668 samt 1646-1757 (div. år LA).

Løgumkloster amt: 1607 (afskrift på LA, uddrag trykt i *Sønderjyske årbøger* 1945), 1677, 1704, 1723 (LA). Desuden et plovskatteregister fra begyndelsen af 1600-tallet (LA), taxationsregister 1709 (LA) og fæstebreve 1685-1816 (LA, med alfabetisk register).

Tønder amt: 1613 (LA med maskinskreven afskrift), pligtregister for Slogs, Højer og Kær hrdr. 1647 (LA), 1684-85, og også her beskrivelse af ejendomme 1723 undtagen Viding og Bøking hrdr.

Fra det kongerigske Møgeltønder len: 1603-23, 1629-34, 1635-37, 1637-38 (LA), 1639-43, 1645-46, 1648-51 og 1654-57.

Af endnu ældre materiale findes en fortegnelse over beboere i Vestslesvig 1599 trykt ved Johan Hvidtfeldt i *Sønderjyske Årbøger* 1937, og Rigsarkivet har ved F. Falkenstjerne og Anna Hude udgivet *Sønderjyske skatte- og jordebøger* fra reformationstiden (1895-99).

Nordslesvig var som bekendt fattig på *adels-godser*, og det var derfor kun få steder, der var adelige fæstebønder. Landsarkivet har udgivet dupliserede registraturer over alle de afleverede godsarkiver, og har kopi af registra-

Dorff Ultebüll.

No: 45. Peter Petersen von Ruyter-Soll

Im Jahr 1764
 und übrige Steuern insgesamt im Brand-Ca-
 sastro No: 5t. taxirt vor 483. 8 7. 1/2

Gab an Rind

8. Thiere von 2. 6. 17. Jahren

Zusammen taxirt vor 220. —

6. St. 5. 6. 10. Jahre

Zusammen taxirt vor 108. —

2. Quire 1. jährig vor 15. —

3. Melk-Kälber vor 6. —

1. Alt Vieh vor 6. —

9. Pferde vor 18. —

3. Schaf vor 6. —

Gab an Aufsaat anzugeben

2. 1/2 4. 1/2. Rost 5. 1/2. Gersten 7. 1/2. Haber

Au Grünsaat anzugeben 4. 1/2. f. 1/2.

42. Jordebøgerne 1746 for de augustenborgske godser giver for hver enkelt ejendom en beskrivelse af busene, en opgørelse over kreaturholdet samt angivelse af udsæden (rug, byg og havre) + hæslet. Værdiangivelserne kan sige noget om tidens prisforhold.

turen over arkivet på Schackenborg. I 1981 modtog landsarkivet en stor aflevering af blandt andet godsregnskaber fra Schackenborg.

Oplysninger om fæsterne under godserne kan man finde både i fæsteprotokoller og godsernes jordebøger. De vigtigste godser i Nord-slesvig er Gram, Søgård, Augustenborg, de gråstenske godser, Trøjborg og Schackenborg. Fra de mindre godser findes der så at sige intet af personalhistorisk værdi, men i de nævnte arkiver er der til gengæld et ret omfattende materiale. Det bedste arkiv er uden tvivl Gram godsarkiv, hvor der bl.a. findes jordebøger fra ca. 1630-1834 og fæstebreve fra ca. 1700-1870. Særlig værdifuld er en såkaldt revisionsprotokol fra 1761, der giver et uital af oplysninger både om gården og bondens familie (f.eks. navnet på hans kone og børn og disses alder). Fra Søgård findes der en udmærket undersøgelsesprotokol fra 1709, der ikke blot angiver bondens fødested, men også har oplysninger om hans sønner og om gårdens bygninger m.m. Desuden bør nævnes en del fæstebreve og fæsteprotokoller fra 1700- og 1800-årene. Fra Schackenborg jordebøger fra 1661-1819 (div. år) og 1882. Trøjborg godsarkiv indeholder fæsteprotokoller og fæstebreve fra 1661 til langt ned i 1800-årene, desuden jordebøger og matrikler 1577-1855, samt fæste- og sagesfaldsregistre 1581-1665. Til Trøjborgs fæstebreve 1661-1858 har Landsarkivet ladet udarbejde et alfabetisk navneregister.

Fra Sandbjerg gods er bevaret en enkelt jordebog fra 1674. Fra de gråstenske godser findes der også et værdifuldt materiale, der i det væsentligste går tilbage til ca. 1725. Nævnes kan en jordebog fra 1721 over Gråsten, Søgård, Ballegård og Skovbølgård, 1750-51 beskrivelse over

Gråsten området og 1753-1843 – ca. hvert tiende år – gråstenske jordebøger.

Også fra de augustenburgske distrikter på Als findes gode arkivalier, som f.eks. oppebørselsregistre fra de alsiske godsdistrikter 1668-93, jordebøger fra Augustenborg og Rumohrsgård 1712 og 1733, jordebog for Gammelgård 1651, 1699-1700 (i amtsarkivet) og 1705, og jordebøger fra Rønhave 1688 (i amtsarkivet) og 1705. Hertil kommer i Sønderborg amtsarkiv jordebøger fra Hjortholm 1783 og 1793, Nygård 1783 og 1789 samt i Nordborg amtsarkiv fra Østerholm og Hjortspring ca. 1722.

De sydslesvigske godsarkiver er i større antal begyndt at finde vej til Landesarchiv, dog findes adskilligt på godserne, hvor de er vanskeligt tilgængelige for den private forsker. En oversigt over tilstanden i 1955 findes hos Gottfried Ernst Hoffmann: *Archivgutschutz und Archivpflege in Schleswig-Holstein. Ein Rückblick* (1955).

Om godsernes beboere 1762-1845 se endvidere kopskatlisterne på Rigsarkivet (s. 57-58).

Fremtrædende landmænd kunne ansøge om eller blive indstillet til præmier fra Det kongelige Landhusholdningsselskab i forbindelse med, at der blev givet en redegørelse for deres indsats. Arkivalierne findes på Erhvervsarkivet i Århus, som har udgivet 3 bind alfabetiske registre over præmietagere 1769-1834 med topografisk register (1971-74).

Inden vi forlader landbefolkningen skal opmærksomheden henledes på, at der i amtsarkiverne, især i de sagligt ordnede sager efter registraturen »Aflevering fra Kiel« findes mange sager vedr. *landhåndværkere*, høkere, kroholdere, brændevinsbrændere og farvere

og møllere. Tilsvarende sager kan findes på Rigsarkivet f.eks. for perioden 1773-1841 i Tyske Rentekammers 2. slesvigske kontor (litra E). Især om møllerne foreligger forskellig litteratur, således Morten Kamphøener: Møllens røst (1944) om Hellevad vandmølle og Jens Lampe og Hans Linow: Møller på Als (1966). Blandt landhåndværkerne indtager guldsmedene (se s. 82-83) og urmagerne særstillinger. Sidstnævnte er kort behandlet af H. Hejselbjerg Paulsen i artiklen Det gamle slesvigske urmageri, i Sønderjysk Månedsskrift 1951, langt fyldigere i en række artikler af Jens Lampe påbegyndt i Sønderjysk Månedsskrift 1978 og endnu uafsluttet i 1983.

De *fattige* på landet er vanskelige at få arkivalisk hold på, især de omvandrende, men fra den preussiske tid er der lidt stof i kommunearkiverne, før den tid skal det søges i præstearkiverne, hvor også fattigforbundenes arkivalier i visse tilfælde er anbragt. De kommunale fattigarbejdsanstalter førte som regel generalieblade over de anbragte, hvadenten de var hjemmehørende i sognet eller uden fast bopæl (landesarme).

Om de fastboende fattige kan der undertiden findes oplysninger i amtsarkiverne, hvor der findes en stor mængde, som regel kronologisk ordnede fattigsager. Grænsen til inderste- og håndværkergruppen var tit flydende, og for disse kan henvises til amtsarkivernes inderste- og håndværkerlister (Åbenrå amt f.eks. 1735-1828) og til amtsregnskabernes lister over »Verbittelsgeld«. Gjorde de sig skyldige i skovtyveri, forsømte de deres forpligtelser eller fik de børn uden for ægteskab, opræder de også i de tilhørende bødefortegnelser (Bruchregister).

Papirerne i Landsarkivets samling »*Topografica*« stammer som regel fra de lidt mere besiddende grupper i landbosamfundet, ofte med tilknytning til en bestemt ejendom, men her kan også findes rent personlige optegnelser som bondedagbøger, regnskaber og erindringer.

En særlig gruppe inden for landbefolkningen udgøres af de *kolonister*, der i årene 1760-65 begyndte at komme til Slesvig fra Tyskland for i lighed med de nørrejske kolonister at opdyrke nyt land på hedestrækningerne. Fortegnelse over disse og over de enkelte koloniststeders senere beboere findes hos Otto Clausen: Chronik der Heide- und Moorkolonisation im Herzogtum Schleswig 1760-65 (1981).

Bybefolkningen

Kildematerialet om bybefolkningen er ikke af mindre omfang end materialet om landbefolkningen, ja ofte vil man kunne føre en slægt med fast bopæl i byerne længere tilbage, men også her gælder det, at det er lettest at følge de besiddende, dem der ejede hus, dem der havde løst borgerskab eller betalt skat. Ligesom der i det foregående afsnit ikke blev sagt meget om landarbejderne og de omvandrende fattige, vil heller ikke byernes store gruppe af arbejdsfolk, tjenestefolk og fattige blive mere end summarisk behandlet, fordi kildematerialet om deres personlige forhold er så meget dårligere end for de andre grupper. De handlede ikke hus, de betalte som regel ikke skat og ved døden efterlod de sig intet, der skulle deles mellem arvingerne, evt. tilfaldt deres få ejendele fattiggassen.

Da hovedparten af det specielle kildestof om bybefolkningen ligger i de arkiver, der er skabt

af byernes egen administration vil det være rimeligt først at se på disse arkivers bevaringsforhold og nuværende tilstand. Landsarkivet har udgivet en duplikeret registratur over »De ældre nordslesvigske byarkiver« (1979) d.v.s. sagerne fra før 1864/67. Alle disse arkiver har en saglig ordning og er lette at orientere sig i.

For Haderslevs vedkommende er bevaret et stort byarkiv, som rækker tilbage til ca. 1627. Arkivet er ordnet i en række saggrupper opstillet af byens historiker Ths. O. Achelis og findes for hovedpartens vedkommende den dag i dag i Haderslev og administreres i samarbejde med det byhistoriske arkiv. Afleveret til Landsarkivet er borgerskabsprotokollerne og derudover i hovedsagen kun sager af politimæssig karakter, også fra den preussiske tid.

Åbenrå er formentlig den by, der frembyder de bredeste studiemuligheder på Landsarkivet. Dels er byens arkiv afleveret helt frem til kommunalreformen 1970, og dels er det for en række grupper vedkommende velbevaret tilbage til før eller omkring år 1721, da byen hørte op med at være underlagt hertugen og kom under kronen. Der findes på læsesalen gode hjælpemidler både til det preussiske akt-hæftesystem 1864-1920 og til det nyeste arkiv, som dog kun i meget begrænset omfang endnu er tilgængeligt.

Sønderborg byarkiv er på grund af brande i byen det dårligst bevarede, og det er tilfældigt, hvad der findes ældre end år 1800. Sønderborgs arkiv 1864-1920 er ligeledes afleveret til Landsarkivet og delvis ordnet efter det preussiske system, men også hertil findes nogle på læsesalen.

Tønder byarkiv er det, der rækker længst tilbage over en bred front, og det frembyder et

44. Blandt Flensborg Museums portrætter findes dette billede af den 37-årige købmandsfrue i Åbenrå, Anna Magdalena Bjørnsen f. Bruhn, malet af Jes Jessen i 1789. Også mandens portræt findes her.

rigt materiale til studiet af byens borgere fra og med sidste halvdel af 1600-tallet, men arkivet er kun afleveret frem til 1864. Beskæftiger man sig med tiden derefter, må man henvende sig på rådhuset.

De sønderjyske *flækker*, Augustenborg, Christiansfeld, Højer, Løgumkloster og Nordborg, indtager en mellemstilling mellem købstad og land. Deres arkiver er ikke specielt velbevarede, og kun få sager findes fra før år 1800 fra Løgumkloster og Nordborg, ingen fra Augustenborg og Højer. Christiansfeld har et

stort og velbevaret arkiv fra Brødremenigheden i byen, hvorover en duplikeret fortegnelse er udarbejdet af Frands Ole Overgaard (1974). Landsarkivet har mikrofilm af levnedsløb 1705-1948 fra brødremenigheden. Jens Holdt har i Sønderjyske Årbøger 1944 offentliggjort elevfortegnelser fra Christiansfeldts skoler.

Blandt de bymæssige bebyggelser kan fremhæves Gråsten med fattigforbundssager tilbage til ca. 1800, valglistes 1881 ff, erhvervsskattelister 1895-1919, oppebørselslister fra 1893 og huslister 1907-15 og 1920 med samtlige beboere, hvortil kommer en indbyggerfortegnelse fra 1919.

Af *sydlesvigske byarkiver* er der især grund til at nævne Flensborg og Slesvig, som begge udgiver imponerende skriferækker. Især arkivet i Flensborg er omfattende og af stor betydning for nordslesvigsk personalhistorie. Det har til huse på byens rådhus og rummer foruden de kommunale arkiver, skyld- og panteprotokollerne samt private arkiver, heriblandt O.H. Mollers topografiske og personalhistoriske samlinger. Landsarkivet har mikrofilm af registraturen over byarkivet. Skriferækken, der udgives af Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte e.V., omfatter 32 bind, blandt hvilke kan nævnes Die Flensburger Geburtsbriefe. Auswanderung aus Flensburg 1550-1750 (1977), som registrerer over 800 udvandrere fra byen i den pågældende periode, og Gerhard Kraack: Das Gildewesen der Stadt Flensburg (1969). For Flensborg foreligger en dansk byhistorie, udgivet af Grænseforeningen og Historisk Samfund (1953-55) og en tysk Flensburg. Geschichte einer Grenzstadt (1966).

Også for *de nordslesvigske købstæder* fore-

ligger der byhistorier, nemlig: Åbenrå bd. 1-3 (1961-74), Sønderborg bd. 1-2 (1960-66) og Tønder (1943), samt Ludwig Andresen: Geschichte der Stadt Tondern bis zum dreissigjährigen Kriege (1939) og sammes Beiträge zur neueren Geschichte der Stadt Tondern (1943), alle med mange personalhistoriske oplysninger. Fra Haderslev findes Ths. O. Achelis: Haderslev i gamle dage bd. 1-2 (1926-29) og foreløbig første bind af Henrik Fangels: Haderslev bys historie 1800-1945 (1975). Sidstnævnte udmærker sig bl.a. ved detaljerede redegørelser for befolkningens sammensætning og inddragelse af et stort arkivalisk materiale, også om de mindre bemedlede i byen, men alle købstadshistoriernes noteapparater kan med fordel anvendes som indgang til de arkivaliske kilder. Det skal tilføjes, at en række oplysninger om Højers befolkning kan findes i Claus Rolfs: Geschichte des Kirchspiels und Fleckens Hoyer (1926).

For at kunne drive borgerlig næring og erhverve fast ejendom i en købstad skulle man erhverve *borgerskab*, ved hvilken lejlighed der betales en afgift. Borgerskabsprotokollerne, eller de oplysninger om borgerskaber, der kan uddrages af regnskaberne, bliver således hovedkilden til borgernes personalhistorie. Som regel opgives ved løsning af borgerskab, om man var borgersøn fra byen (så var afgiften mindre) eller i modsat fald, hvor man var født (evt. hvor man sidst havde opholdt sig), og så skulle man gerne kunne dokumentere, at man var ægtefødt, enten ved at forevise en skudsmålsattest eller et fødselsbrev (Geburtsbrief) udstedt af bystyret i den by, hvor man var født. Borgerskabsprotokollerne afslører, at selv om hovedparten af de nye borgere var af sønderjysk eller dansk afstamning, modtog byerne

også et betydeligt befolkningstilskud syd fra, f.eks. i form af vandrende håndværkssvende, der blev gift med en lokal pige (evt. mesters datter), eller specialister, der fandt et marked for deres kunnen. I sidstnævnte tilfælde kunne disse også komme fra andre områder, der havde handelskontakter med byen, som f.eks. urmager-slægten Green, der kom til Åbenrå fra Liverpool.

Borgerskabsprotokollerne fra tre af de nordslesvigske købstæder er udgivet, nemlig Ths. O. Achelis: Bürgerbuch der Stadt Hadersleben bis zum Jahre 1864 (1940), Ludw. Andresen: Bürger- und Einwohnerbuch der Stadt Tondern bis 1869 (1937) og Morten Kamphøener: Borgerskaber i Åbenrå 1686-1867 (dupl. 1974). Medens de to første blot offentliggør listernes oplysninger forsynet med noter og kommentarer, er der for Åbenrås vedkommende tilføjet oplysninger om fødsel, vielse og død samt hustruens personalia. Med hensyn til Haderslev borgerbog er yderligere at bemærke, at efter bogens trykning blev protokollen for årene 1630-1757 fundet og afleveret til Landsarkivet, medens Achelis i bogen havde forsøgt at rekonstruere oplysningerne for disse år. Borgerbreve fra Haderslev slotsgrund er ikke medtaget, men over dem findes register på Landsarkivets læsesal. For Sønderborgs vedkommende er oplysninger om borgerskaber kun bevaret 1831-67, og over disse findes et alfabetisk navregister på Landsarkivets læsesal.

Det almindelige kulturhistoriske stof, samt som tidligere omtalt for den ældre tids vedkommende skøder, skifter og arvestridigheder kan findes belyst i ting- og rådstueprotokollerne, der er bevaret fra 1629 fra Haderslev, 1603 fra

Åbenrå, 1573 fra Tønder og fra Sønderborg for året 1735 men ellers fra denne by først 1825 ff.

Købstædernes præstearkiver rummer ligesom landsognenes stolestaderegistre, men mere udpræget end for landsognene er købstadskirkernes regnskabsbøgers indhold af personalhistorisk interesse, idet de indeholder oplysninger om et langt større antal begravelser i kirkerne og om lys tændt på alteret eller ringen med kirkeklokkerne ved begravelser og bryllupper. For Haderslevs, Sønderborgs og Tønders vedkommende er de bevaret længere tilbage end selve kirkebøgerne, som de derfor supplerer. Der er derfor udarbejdet alfabetiske registre til de ældste dele, og disse er opstillet på læsesalen. I Personalhistorisk Tidsskrift har Chr. Maibøll offentliggjort: Familier og enkeltpersoner med gravsted i St. Marie kirke i Sønderborg (1961).

Udnyttelsen af den trykte litteratur om købstæderne lettes for Haderslevs vedkommende af Olav Christensen. Litteratur om Haderslev (1956), for Åbenrå af en duplikeret bibliografi (1956) og for Flensborg af Chr. Voigts bibliografi (1937). For Haderslev og Tønders vedkommende findes oplysninger om byens borgmestre m.v. i ældre tid hos Achelis og Ludw. Andresen, for Sønderborgs vedkommende foreligger fra Chr. Maibølls hånd en duplikeret materialesamling »Sønderborg købstad« (1957), en trykt fortegnelse over borgmestre (Personalhistorisk Tidsskrift 1961) og et manuskript på Landsarkivet om de deputerede borgere 1672-1900. For Åbenrå kan bl.a. henvises til Edv. Juhlers artikler om gamle Åbenråslægter, der indtog posterne som borgmestre (Sønderjysk Månedsskrift 1949), byfogder eller rådmænd (smsts. 1950). Bedst hjulpet

m.h.t. bystyret er Flensborg med Aage Bonde og Johan Hvidtfeldt: Personalhistoriske oplysninger om borgmestre, rådmænd, byfogder og byskrivere i Flensborg 1559-1848 (1961), hvis grundmateriale er afleveret til Landsarkivet.

I byarkiverne vil personalhistoriske oplysninger bl.a. kunne findes i korrespondancesager (fra Tønder tilbage til 1530), brøderegistre (Åbenrå 1596 ff), stavnsregistre (smsts 1609ff), skattelister og mandtaller fra 1600- og 1700-tallet, politisager med pasprotokoller (Haderslev 1802ff), visering af vandrebøger (Tønder 1830ff) og tyendeprotokoller fra 1840'erne og fremefter, indkvarteringslister (Tønder 1658ff), skole- og fattigsager, begge dele fra 1700-tallet, og regnskaber som kærnerregnskaber (Tønder 1596ff) og byregnskaber (Tønder 1606ff, Åbenrå 1640ff (komplet med bilag 1720ff) og Sønderborg 1772ff). Disse grupper er alle registrerede i den omtalte duplimerede registratur.

For *håndværkernes* vedkommende kan man for vor tid benytte P. Tolderlund Hansen: Sønderjysk håndværker- og industrileksikon (1950), fra den preussiske tid bl.a. sagerne om de obligatoriske laug (Zwangsinungen) i byarkiverne og hos politimyndighederne, men det rigeste materiale findes i de ældre byarkivers sagligt ordnede sager om næringsvæsenet. Det er meget varierende, hvad der er fra de forskellige byer om de forskellige håndværks-grene, men som eksempler kan nævnes bogbindere (Åbenrå 1735ff) guldsmede (smsts. 1732 ff, se også s. 83), kniplingshandlere (Tønder 1659 ff), pottemagere (Åbenrå 1675ff), skræddere (Sønderborg 1746ff) og skomagere (Åbenrå 1620ff.) Hertil kommer Landsarkivets særlige samling af laugsarkivalier som f.eks. Haderslev

45. Ikke blot arkivalier, men også genstande i laugseje giver oplysninger om håndværkerne. Her ses det kongeskilt i sølv, som klejnsmed Peter Tyroll i 1827 gav Åbenrå Skytte-laug prydet med fagets symboler, to korslagte nøgler. Skiltet findes på Åbenrå Museum.

skomagerlaug 1638ff, Åbenrå rebslagerlaug 1751ff og Sønderborg snedker- og glarmesterlaug 1745ff. Glemmes må ikke de laugsarkivalier og genstande, der findes på museerne. Her kan især henvises til en større samling laugsarkivalier på Sønderborg museum, hvorover Landsarkivet har en registratur. En fortegnelse over sydslesvigske laugsarkivalier findes i Die Heimat 1962. En særstilling indtager de ældgamle flensborgske gilder, hvoraf Sct. Knudsgildets skrå fra ca. år 1200, Sct. Laurentiusgildets medlemsliste 1377 og Sct. Gertrudsgildets fra 1379 er trykt hos C. Nyrop: Danmarks gilde- og laugsskråer i middelalderen (1899-1900, fotografisk optryk 1977) bd. 1-2,

men så langt tilbage, at man får kontakt med disse lister, kommer næppe nogen slægtsforsker.

Af en noget anden karakter er de selskabelige laug, som f.eks. Åbenrå skyttelaug (grundlagt 1734), hvorfra både arkivalier og jubilæums-publikationer 1934 og 1984 kan give mange oplysninger. En fortegnelse over samtlige medlemmer 1734-1984 med fyldige personalhistoriske oplysninger (ved H. Hänel) findes på Landsarkivet.

Også på Rigsarkivet findes materiale om byernes borgere – for de hertugelige byer skal det indtil 1721 søges i fyrstearkiverne, derefter sammen med materialet fra de kongelige i Tyske Kancelli og Rentekammer. Flere afdelinger af disse arkiver er topografisk ordnet og derfor ret lette at orientere sig i. De trykte eller dupliserede registraturer er nævnt ovenfor s. 31-32.

Materialet om de *søfarende* er rigt i Åbenrå byarkiv (og kan suppleres med Åbenrå museums samlinger). Nævnes kan lister over skibenes mandskaber 1759-1810, søpas og certifikater 1705-1856 og mønstringsruller 1869-1920. Fra Sønderborg findes årlige lister i byregnskaberne over personer, der har betalt skiperskat og nyere sager som mønstringsruller 1876-1917 for de enkelte skibe. Om nogle af de søfolk, der blev på havet, kan der findes oplysninger i de to manuskripter i Landsarkivet: Chr. Maibøll: Sønderborg skipperlaugs mindebog og H. Schlaikier: Das Gedenkbuch der Apenrader Seeleute.

Endelig kan det om en særlig gruppe, de få jøder der var i de sønderjyske byer, oplyses, at de fra 1841 skulle melde enhver forandring i familieforholdene til de lokale myndigheder. Disse anmeldelser kan findes i byarkiverne.

Embedsmænd

Gennem lange perioder har embedsmændene været personalhistorikernes foretrukne studieobjekter, og der foreligger derfor en lang række trykte og dupliserede »stater« d.v.s. fortegnelser over folk, der har gennemgået en bestemt uddannelse (f.eks. læger eller jurister) eller beklædt bestemte embeder. I mange tilfælde vil dette offentliggjorte materiale være så fyldestgørende, at slægtsforskeren kun behøver at gå til det arkivalske kildestof, hvis han vil efterkontrollere eller udbygge biografierne. I de nyere værker af historisk tilsnit vil kildehenvisningerne kunne lede på sporet af arkivalierne.

Langt de fleste danske stater medtager personer med virke i Nordslesvig, adskillige også hele Sønderjylland, og for tiden efter 1920 er der ingen skel. En fortegnelse over de vigtigste danske stater m.v. findes hos Fabritius og Hatt og er ført ajour i Hans H. Worsøe: Fortegnelse over almindelig biografi og stater 1948-72 i Personalhistorisk Tidsskrift (1973 med tillæg 1974) og der vil derfor normalt ikke blive henvist til disse. Derudover skal man være opmærksom på, at der stadig kommer nye udgaver, således Den danske lægestand 15. udg. 1-2 (1982), Teologisk stat (1981) og Juridisk – økonomisk stat (1981).

Fortegnelser over statslige embedsmænd findes i Hof- og Statskalenderen, der er udkommet siden 1734. For den preussiske tid benyttes Handbuch über den königlichen preussischen Hof und Staat, hvoraf Landsarkivet har årgangene 1879, 1893 og 1894 samt 1913. De kommunale embedsmænd findes i Kommunal Årbog, for preussisk tid i Provinzialhandbuch, der

også medtager de statslige lokale embedsmænd. Om byernes borgmestre, rådmænd o.s.v. i ældre tid se ovenfor s. 100-01.

Af generelle kilder kan nævnes Tyske Rentekammers bestallingsprotokoller 1670-79 og 1720-1848, hvor embedsansøgninger 1700-1848 er ordnet i en alfabetisk rækkefølge. Da embedsmænd havde adgang til at blive medlem af en enkekasse, kan der i disses arkiver på Rigsarkivet findes ansøgninger om optagelse, undertiden bilagt originale attester (fødsel og vielse) fra senere bortkomne kirkebøger samt indkomne meddelelser om dødsfald. Også lokale enkekasser kan forekomme især for degne, lærere og præster, og de findes bl.a. i provstearkiverne og amtsarkiverne. Johan Hvidtfeldt har samlet et stort materiale til belysning af den nordslesvigske embedsstands herkomst, og i Sønderjyske Årbøger 1958 offentliggjort en bearbejdelse dækkende perioden 1700-1848. Grundmaterialet med de konkrete oplysninger om den enkelte embedsmand er afleveret til Landsarkivet. I øvrigt kan man generelt sige, at akterne om en embedsmand normalt skal søges i hans overordnede arkiv: degne ofte i præstearkiverne, præsterne hos provst eller biskop. Naturligvis kan der også ligge akter i embedsmandens eget embedsarkiv, ligesom man bør undersøge, om der findes et privatarkiv.

Et værk om gottorpske embedsmænd 1544-1659 er udgivet af Walther Stephan i Quellen und Forschungen bd. XV (1928). Amtmændene er biograferet i Palle Rosenkranz: Amtmandsbogen (1936), som bl.a. bygger på Fr. J. Wests: De kongelige amtmænd i hertugdømmet Slesvig 1660-1864 i Personalhistorisk Tidsskrift (7. rk. 6. bd. 1921). En speciel behandling af amtmændene i Haderslev amt

efter 1753, også medtagende landråderne, er givet af Lars N. Henningsen: Haderslev stiftamt. Bygningshistorie og amtmænd, Haderslev – Samfundets årsskrift (1980).

En fortegnelse over nordslesvigske herredsfogder af Jonathan Smith findes i Personalhistorisk Tidsskrift 14. rk. 2. bd. (1960) og over sydslesvigske sammesteds 14. rk. 5. bd. (1963). Grundmaterialet er på Landsarkivet. Dette gælder også samme forfatters værk om Slesvigske amtsforvaltere (tilføjelser og rettelser i Personalhistorisk Tidsskrift 14. rk. 1. bd. 1959). Ib Andersen har skrevet om birkefogder i Varnæs birk i Sønderjysk Månedsskrift (1965) og den særlige stallerfunktion i Ejdersted er behandlet af Ruth og Kaj Sieverts i Das Stallergeschlecht Sieverts in Ejderstedt (Studien und Materialien Nr. 6. Nordfriisk Instituut, Bredstedt 1975). En fortegnelse over aflagte slesvigske juridiske eksaminer 1796-1863 er trykt i Personalhistorisk Tidsskrift 6. rk. 1. bd. (1911).

Om andre embedsmænd skal blot henvises til to artikler af Ths. O. Achelis: Prüflinge der Pharmazie in Schleswig-Holstein 1804-66 (1952) og Die Ärzte im Herzogtum Schleswig bis zum Jahre 1804. Sonderheft 1 af Familienkundliches Jahrbuch (1966), og til Johannes Brix: Lægevirke i Sønderjylland før 1864 (1980) med biografier af samtlige læger i Sønderjylland før 1864.

Om præsterne er hovedværket Otto Fr. Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten fra reformationen til 1864 bd. I-III (1932) med et håndskrevet rettelses- og supplementsbind på Landsarkivets læsesal. De to første bind indeholder alfabetisk ordnede fortegnelser over alle præsterne med oplysning om de steder, hvor

de har været præst, deres og deres hustruers data samt udførlige litteraturhenvisninger. Tredie bind indeholder fortegnelser over præsterne ordnet embedsvis (Series pastorum). Rettelser og tilføjelser til værket findes løbende ved Rudolf Möller i Zeitschrift für norddeutsche Familienkunde siden 1963 og i Personalhistorisk Tidsskrift 1964-65 ved Jonathan Smith samt i Sønderjyske Månedsskrift 1951 og 1952 ved Olav Christensen og Aage Dahl. Præsterne efter 1864 findes nævnt i en artikel af L. Vesten i Sønderjyske Årbøger 1923, men bliver fyldigere behandlet i A. Pontoppidan Thyssen: Dansk præste- og sognehistorie bd. 10, Haderslev stift, hvis udgivelse påbegyndtes 1977 som en fortsættelse af Paul Nedergaards værk af samme navn, hvis bd. 9 omhandler de sogne, der hører under Ribe bispestol. Seminarierektor Asger Nyholms og pastor Carsten Petersens samlinger på Landsarkivet rummer også et meget stort stof om landsdelens præster. Det kan tilføjes, at pastor Aage Dahls store efterladte manuskript, der skal erstatte S.V. Wibergs Almindelig dansk præstehistorie I-IV (1867-73, fototeknisk optryk 1959-60) forventes udgivet på mikrokort i 1984. Fra Aage Dahls hånd kan følgende præstehistoriske arbejder af speciel sønderjysk interesse nævnes: Sønderjyllands bispehistorie (1931), Haderslev herreds præstehistorie (1936), Haderslev bys præstehistorie (1933), Ejdersted provstis præstehistorie til 1864 (1969), Femerns præstehistorie (Personalhistorisk Tidsskrift 1964-65), Helgolands præstehistorie i den danske tid (Særtryk af Flensborg Avis 1965) og Husum provstis præstehistorie til 1864 (1971). Af specielle artikler kan endvidere nævnes: Wilhelm Hahn: Schleswig-Holsteinische Feldprediger

46. Studienrat Thomas Otto Achelis, f. 1887 i Bremen død 1969 i Kiel, var lærer ved Haderslev latinskele men samtidig en myreflittig og lærd lokal- og personalhistoriker, hvis hovedinteresse var den lærde stand i hertugdømmet Slesvig.

im Dreissigjährigen Kriege i Familienkundliches Jahrbuch Schleswig-Holstein 1 (1962) og samme: Schleswig-Holsteinische Feldprediger im 17. und 18. Jahrhundert, smts 6/1967 og 7/1968, Ths. O. Achelis: Hofmeister auf Alsen, smts. 2/1963 og F.S. Grove-Stephensen: Fra katolsk til luthersk præsteskab på Sundeved i Personalhistorisk Tidsskrift (1967-68).

1665 oprettedes et universitet i Kiel, og fra 1767 skulle alle, der ville have et embede i hertugdømmerne, som krævede et universitetsstudium, have studeret to år her (Bienniet kaldtes perioden). Om universitetes lærerstand findes oplysninger hos Rud. Bülck: Professoren und

Dozente der Christian-Albrecht Universität zu Kiel 1665-1954 (4. udg. 1956). Den lærde stands historiker er frem for nogen dr. Ths. O. Achelis, hvis hovedværk Matrikel der schleswigschen Studenten 1517-1864, I-III 1966, omfatter 10.435 biografier. Rettelser og tilføjelser ved Vello Helk i Personalhistorisk Tidsskrift 1967-68. I studentermatriklen findes en bibliografi over Achelis' andre værker om studenter, embedsmænd og lærere, og der findes udførlige litteraturlister, som der hermed henvises til i almindelighed.

I anledning af 50-året for de danske *statsskole*rs oprettelse udkom i 1970 for hver enkelt af disse 4 skoler jubilæumsskrifter med såvel elev- som lærerfortegnelser. For den ældre tid kan der for Haderslevs vedkommende henvises til Ths. O. Achelis' artikler om lærerne og rektorerne i Personalhistorisk Tidsskrift 1921, 1957 og 1958 (tilføjelser) og om elever og lærere til hans *Aus der Geschichte des Haderslebener Johanneums, Quellen und Forschungen VIII* (1921), for Sønderborgs vedkommende til Karl Franzen: *Chronik der königlichen Real- und Oberrealschule zu Sonderburg* (1961) og Aage Dahl: *Bidrag til den gamle Sønderborg latinskoles og dens lærerstands historie i Årsskrift for Sønderborg Statsskole* (1931). Ths. O. Achelis har også skrevet om studenterne fra Sommersted latinskole (Personalhistorisk Tidsskrift 1925 med tilføjelser 1927 og 1930). I øvrigt kan statsskolernes elevforeningers årsskrifter anbefales, især Haderslev-Samfundets årsskrift 1934 ff., som rummer betydeligt mere alment historisk og personalhistorisk stof, end man skulle vente. Fra Sydslesvig foreligger: Ernst Möller: *Schüler und Lehrer der Husumer Gelehrtenschule von 1449-1852* (1939).

Seminariernes dimittender har også været emnet for mange personalhistoriske undersøgelser, således af H. Friis Petersen, hvis samlinger findes bl.a. på Statsbiblioteket i Århus og på Landsarkivet i Viborg, som i registraturen over Håndskriftsamlingen (dupl. 1969) har givet udførlige henvisninger til de forskellige arbejders placering. Landsarkivet i Åbenrå har således bl.a. dimittendfortegnelserne fra Kiels og Segebergs seminarier. Fra de øvrige seminarier i Sønderjylland findes følgende fortegnelser: Jens Lampe under medvirken af Erik Larsen og Asger Nyholm: *Tønder Seminarie-Stat* (1963) med biografier af 123 seminarielærere og 4487 dimittender. For Haderslevs vedkommende *Festskrift til Haderslev Statsseminarium i anledning af 50-års jubilæet 1970* (1970) og Harboe Kardel: *Geschichte des Haderslebener Seminars 1884-1920* (1962) og derudover Harboe Kardel: *Geschichte des Augustenburger Lehrerinnen-Seminars 1878-1925* med dimittendfortegnelse 1901-25, i *Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig XIV* (1967) Ældre lister findes i *Festschrift zur Feier des 25-jährigen Bestehens der Anstalt* (Slesvig 1903).

Arkivalisk kildemateriale om *lærerne* kan findes i skolearkiverne (herunder skolekrønikerne), de overordnede arkiver helt op til generalsuperintendenten i Slesvig, dels på Landsarkivet og dels på Gottorp (f. eks. Abt. 18 nr. 110 : *Personalia der Lehrer und Küster*) samt i de kommunale arkiver. De trykte hovedopslagsværker er *Dansk Skolestat* bd. IV (1934), L.S. Ravn: *Lærerne i Nordslesvig ca. 1814-1920 I-II* (1978) med 3152 biografier opstillet alfabetisk i bind I og fortegnelser skole for skole i bd. II, og Børge L. Barløse: *Lærer-*

standen i Sydslesvig fra reformationen til 1864 (1981) med ialt 3700 biografier opstillet på samme måde og et særdeles fyldigt henvisningsapparat til sydslesvigsk litteratur om emnet, trykt og utrykt. Forfatterens samlinger er deponeret på Landsarkivet i Åbenrå. Desuden kan nævnes L.S. Ravn: Tyskuddannede lærere ved danske kommunale skoler i Sønderjylland 1920-63 (1964) og Aage Bonde: Skrive- og regnemestre i Flensborg i Personalhistorisk Tidsskrift (1948). I udkanten af området ligger Åge Toft: Tønder kirkes organister 1592-1933 (1951).

Udover de verdslige og gejstlige embedsmænd bør også *de militære*, officererne nævnes, hvor hovedværket for den ældre tid er J.C.W. Hirsch: Danske og norske officerer 1648-1814, original på Det kongelige Bibliotek, kopi på Rigsarkivet og mikrokort på Landsarkivet. I forsvarrets arkiver (Rigsarkivets 3. afdl., se herom nærmere Carl v. Kohl: Hærens Arkiv 1946) findes de militære afdelingers arkiver, men om kildematerialet kan i almindelighed henvises til Gerd Stolz: Genealogische Quellen für das Militär in Schleswig-Holstein seit dem 18. Jahrhundert i Familienkundliches Jahrbuch Schleswig-Holstein 21 (1982). Af interesse er også Wilh. Hahn: Hauskopulationen schleswig-holsteinischer Soldaten im 18. und 19. Jahrhundert smsts. 16 (1977) og 20 (1981). Selv om det formentlig mest drejer sig om menige soldater skal også nævnes, at der på Rigsarkivet i kommandantskabsarkivet fra Rendsborg fæstning findes sager vedr. det militære fængsel, stokhuset 1676-1863 og vedr. fangerne (slaverne) 1701-50. Om soldater og faldne i krigen se endvidere s. 61-69, faldne specielt s. 62 og 64.

Kunstnere og forfattere

Udgivelse af forfatterleksika har en lang tradition bag sig. For Sønderjyllands vedkommende er følgende af interesse: Svend Dahl og Povl Engelstoft: Dansk skønlitterært Forfatterleksikon 1-3, 1900-1950 (1959-64) og også omfattende andre skribenter end skønlitterære: H. Ehrencron-Müller: Forfatterleksikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814 bd. I-XII (1924-1935), Th. Erslew: Almindeligt forfatterleksikon 1814-1840 I-III med tillæg 1840-68 I-III (1843-68), D.L. Lübker, H. Schröder und E. Alberti: Lexikon der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen und Eutinischen Schriftsteller 1796-1828 (1829-31), 1829-66 (1867-68) og 1866-82 (1885-86). Berend Kordes: Leksikon der jetztlebenden Schleswig-Holsteinischen und Eutinischen Schriftsteller (1797) samt Johannes Moller: Cimbria literata I-III (1744) som er skrevet på tidens lærde sprog, latin.

Om de bildende kunstnere kan man finde mange oplysninger i tidsskriftet Nordelbingen, som er udkommet siden 1923 med periodiske registre og i Nationalmuseets kirkeværk, der er forsynet med kunsthistoriske oversigter og register ved Albert Fabritius, men hovedværket er Weilbach: Nyt dansk kunstnerleksikon, 2. udg. (1947-52). En ny udgave af dette værk er under forberedelse. Specielt om sønderjyske billedskærere findes et opslagsværk, nemlig Chr. Damm: Slesvigske billedskærere (1941). Nogle kunstnere (og forfattere) findes ligeledes optaget i Ludwig Frahm: Lebensbilder der Heldengeister und Altmeister, der verdienstvollsten und hervorragendsten Männer Schleswig-Holsteins (1892).

Over grænserne

Slægtsforskning kender ingen grænser, hverken i tid eller rum. Den, der arbejder med anetavlen kan forfølge sine spor så langt tilbage de skriftlige kilder rækker og endda vide, at bagom dem ligger en endnu længere række af ukendte forfædre, og den der arbejder med efterslægtstavlen må stadig føje nye generationer af børn til og vide, at dette vil fortsætte også efter hans død.

I mange anetavler, især embedsmænds og byboers, vil der være indvandrere, og i så godt som alle efterslægtstavler vil der være udvandrere, hvis spor det vil være vanskeligt at følge. Mange danske slægter udbredt i Kongeriget har deres rod i Sønderjylland og mange enkeltpersoner af sønderjysk afstamning har gjort deres navn kendt i dansk historie og videnskab. En del slægter kan med forsigtighed kendes direkte på navnet, f.eks. når der er tale om et patronym som er dannet af et typisk fornavn, f.eks. Asmussen, Bahnsen, Boysen, Brodersen, Carstensen, Festersen, Jessen, Lorenzen, Nansen, Nissen og Rossen. Andre slægter kan genkendes på det stednavn, der først naturligt blev til et efternavn ved bortflytningen, som Aller, Bergsøe (fra Barsø), Gram, Hygom, Høgsbro, Lysholm, Rostgård (fra Roost i Arrild sogn) eller Rømer (fra Rømhø). Af enkeltpersoner er

et lille udvalg medtaget i Gyldendals egnsbeskrivelses sønderjyske bind under afsnittet Blå Bog (1971), og i Trap. Danmark 5. udg. (1958-72) opføres de kendte mænd og kvinder sogn for sogn, hvor de er født. Der kan her mindes om navne som Nationalmuseets direktør Mouritz Mackeprang, rigsarkivar A.D. Jørgensen, socialisten Paul Geleff, embedsmanden Th.A. Regenburg, maleren C.W. Eckersberg, biskop H.A. Brorson, vjænsruppræsten Enevold Ewald og salmedigteren Hans Thomesen. Alle disse kan naturligvis følges gennem den almindelige danske personalhistoriske litteratur.

Da det ofte har vist sig at være forbundet med store vanskeligheder at få adgang til kildemateriale fra de østlige dele af det tidligere tyske rige, kan der her henvises til Quellennachweis für ostdeutsche Kirchenbücher (Handbuch über die katholischen Kirchenbücher in der Ostdeutschen Kirchenprovinz östlich der Oder und Neisse und dem Bistum Danzig (München 1962) og til Wegweiser für die Forschung nach Vorfahren aus den ostdeutschen und sudetendeutschen Gebieten sowie aus den deutschen Siedlungsgebieten in Ost- und Südosteuropa (AGoFF-Wegweiser) Neustadt (Aisch) 1978.

At følge de egentlige udvandrere eller søge

CERTIFICATE OF NATURALIZATION

UNDER THE PROVISIONS OF THE NATURALIZATION ACT OF NEW SOUTH WALES,
89 VICTORIA No. 19.

Whereas, in accordance with the provisions of an Act of the Governor and Legislature of New South Wales, passed in the thirty-ninth year of the Reign of Her Majesty Queen Victoria, intituled "An Act to amend the law relating to Aliens," application to be naturalized has been made by

— *Nils Christian Frederik Hansen* —
a native of — *Haderslev in Germany* — aged 26 years, who
is a — *Mariner* — and arrived in the Colony of New South Wales by the
Ship — *Niniveh* — in the year 1856 and who has resided in the said
Colony for *six* years, and intends to continue to reside therein: AND WHEREAS the said

— *Nils Christian Frederik Hansen* —
has duly taken the Oath of Allegiance prescribed by the said Act: Now, therefore, I, the
Governor of New South Wales, do, with the advice of the Executive Council thereof, hereby
GRANT unto the said

— *Nils Christian Frederik Hansen* —
all the rights and capacities within the said Colony of New South Wales of a natural born
British subject.

GIVEN under my Hand and Seal, at Government House, Sydney, in New South Wales
aforesaid, this *Twenty second* day of *July* —
One thousand eight hundred and ninety. *three*

By His Excellency's Command,

*(142) R. W. Duff**(22)**George R. Disto*

47. Dette australske statsborgerskabsbrev fra 1893 fortæller, at Nils Christian Frederik Hansen kom til Australien i 1856 med skibet Niniveh, og at han var født i Haderslev (amt). Det er et godt spor at starte med for efterkommerne, når de vil søge at finde slægtens hjemsted.

indvandrerens spor i udenlandske arkiver er ellers ikke formålet med denne bog og ville sprænge dens rammer. Vi skal nøjes med at pege på at lister over udvandrere via København er registreret i politidirektørens arkiv, og at disse protokoller i 1983 er udgivet på mikrofilm, hvoraf Det sønderjyske Landsbibliotek i Åbenrå har erhvervet et eksemplar. Protokollerne over udvandrere over Hamborg, en vej mange sønderjyder fulgte, findes på Hamborgs Staatsarchiv, hvorfra oplysninger kan rekvireres mod betaling, hvis man kan oplyse den nøjagtige dato for udvandringen. Mange oplysninger er samlet på det danske udvandrerarkiv i Ålborg, Danish Worldwide Archives, som i disse år er blevet omorganiseret og udbygget i samarbejde med Ålborg Universitetscenter og Lokalhistorisk arkiv i Ålborg. Og

selv om Emigrantinstituttet i Växjö i Sverige naturligt nok mest beskæftiger sig med svensk udvandring (hvoraf en lille del i parentes bemærket gik til Sønderjylland), har man der lige startet et fællesnordisk projekt for at kortlægge emigrationen til Australien og New Zealand. Verdens største samling af genealogisk materiale findes hos mormonerne i Genealogical Society of the Latter-day Saints 50 East North Temple, Salt Lake City, Utah 84150, USA, og synes alle andre muligheder opbrugt, kan man mod betaling forsøge at få en af denne organisations trænedede genealoger til at foretage undersøgelser i de fremmedartede arkivalier, hvoraf en del for øjeblikket er under indkodning på EDB.

For en slægtsforsker vil den sidste mulighed for at finde et nyt spor aldrig blive udtømt.

Supplerende litteraturliste

Bibliografier:

Danmark:

- Bibliotheca danica. Udg. v. Chr. Bruun m.fl. 1877–1948, bd. 1–7. Fortegnelse over danske bøger udg. 1482–1840. Bd. 3 indeholder personalhistorie. Ny udg. 1961 ff.
- Erichsen og Krarup: Dansk historisk bibliografi. Systematisk fortegnelse over bidrag til Danmarks historie til udgangen af 1912, bd. 1–3. Ny udg. 1929. Bd. 3: Personalhistorie.
- Henry Bruun: Dansk historisk bibliografi 1913–1942, 1966–77.
- Henry Bruun: Dansk historisk bibliografi 1943–1947. 1956.
- Bente Pedersen: Dansk Historisk Årsbibliografi 1967 (1972) 1968 (1973) 1969 (1974). Udg. af Den danske historiske Forening og DHF i samarbejde med Det kgl. Bibliotek.
- Grethe Ilsøe: Dansk Arkivbibliografi 1889–1981. Udgivet af Rigsarkivet 1982.

Tyskland:

- Familiengeschichtliche Bibliographie. Herausgegeben von der Zentralstelle für Deutsche Personen- und Familiengeschichte. (Omfatter litteratur udgivet siden år 1900, uafsluttet) Leipzig, senere Neustadt (Aisch) 1928 ff.
- Heinz H. Friederichs: Gesamtregister zum Deutschen Familienarchiv (Bände 1–50) 1980 og (Bände 51–75) 1981. Neustadt (Aisch).

Generelle fremstillinger:

- Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie, 1944.
- Otto Forst de Battaglia: Wissenschaftliche Genealogie. Eine Einführung in die wichtigsten Grundprobleme. Bern 1948. 282 s. (Sammlung Dalp no. 57).
- Herold. Handbuch der Genealogie. Neustadt (Aisch) 1972 (med udførlig litteraturliste).
- Wolfgang Ribbe u. Eckhart Henning: Taschenbuch für Familiengeschichtsforschung begründet von Friedrich Wecken. 9. vollständig neu bearbeitete Auflage. Neustadt (Aisch) 1980.

Skriftlæsning:

- Erik Kroman: Skriftens historie i Danmark fra reformationen til nutiden. 1943. Genoptryk ved DHF.
- H. Hjelholt: Skriftprøver fra tiden efter reformationen til midten af 19. årh. m. tekstlæsninger. 2. opl. 1948. Optrykt af DHF.

- Anna E. Møldrup: Gotisk skrift. Vejledning i læsning af kilder til slægtsforskning. 1940. Nye udg. 1963 ff.
- H. K. Kristensen: Lille vejledning i læsning af gotisk skrift. 1956.
- Georg Simon: Gotisk skrift. Læsning af slægts- og lokalhistoriske kilder. 4. udg. 1981.

Navneskik:

- Wilh. D. Bahnson: Wie endete die patronymische Namensgebung in Schleswig-Holstein. Familienkundliches Jahrbuch Schleswig-Holstein 1973 s. 60–73.
- Hans H. Worsøe: Den nye navnelov og dens betydning. Sønderjysk Månedsskrift 1981 s. 225–228.
- Peter Kr. Iversen: Om mere eller mindre mærkelige fornavne. Sønderjysk Månedsskrift 1983 s. 230–32.
- H. V. Gregersen: Lagoni. Sønderjysk Månedsskrift 1960 s. 224.
- R. Hornby: Danske personnavne, 1978.
- Nielsen, Olrik og Steenstrup: Dansk Navneskik. 1899.
- A. Foldspang: Navneloven af 1961. Pers. hist. t. 15. rk. 2. bd. 1967–68, s. 1–12.
- Navneloven af 29. april 1981 er aftrykt i Pers. hist. t. 1981 s. 240–43.
- Kristian Hald: Personnavne i Danmark. I. Oldtiden. DHF 1971. II. Middelalderen og et tredje bind er planlagt.

Heraldik:

- Ottfried Neubecker: Heraldik. Kilder, brug, betydning. Bearbejdet af Nils G. Bartholdy. 1979.
- Sven Tito Achen og Ole Rostock: Dansk heraldisk bibliografi 1589–1969. Udg. af DHF 1971.
- Poul Reitzel: Våbenførende slægter i Danmark, 1945 ff.
- Knud Prange: Heraldik og Historie. 2. udg. DHF 1977.
- Sven Tito Achen: Identifikation af anonyme våbenskjolde. DHF 1972.

Persondata:

- A. Frees Christiansen: Registreringsdistrikterne i Sønderjylland. Kordegnenes Blad 1982 s. 101–04.
- Harry Christensen: Folkeregistrene 1924–1985. Arkiv 5. årg. 1975 s. 201–37.
- Paul G. Ørberg: Kirkebøger og kirkebogspolitik 1812–1920. Kirkehistoriske Samlinger 1982 s. 125–164.
- Ingwer Ernst Momsen: Die allgemeinen Volkszählungen in Schleswig-Holstein in dänischer Zeit (1769–1860). Quellen und Forschungen Bd. 66. 1974.
- Michael Hertz: De slesvigske og holstenske folketællinger 1803–60, Arkiv 3. bd. 1969 s. 49–61.

Nekrologi og ligprædikener:

- V. Richter: Dødsfald i Danmark 1760–1790 (1907).
- V. Richter: 100 års dødsfald 1791–1890 (1901–05, optryk 1976).

Fritz Roth: Restlose Auswertungen von Leichenpredigten und Personalschriften für genealogische und kulturhistorische Zwecke. 1959 ff. Uddrag heraf vedr. danskere ved Vello Helk i Personalhistorisk Tidsskrift 1971, s. 197–209.

Jul. Margolinski: Jødiske dødsfald i Danmark 1693–1976, 1978.

H. Ehrencron-Müller: Gravskrifter i danske Aviser 1759–1800 (1944).

Aviser:

Fortegnelse over danske aviser 1648–1967 med angivelse af de mikrofilmmede. Udgivet af Minerva Mikrofilm A/S.

Ejendoms historie:

Håndbog i matrikelvæsen. Matrikeldirektoratets opgaver og organisation. Landbrugsministeriet u. å. (1983).

J. O. Bro-Jørgensen: Matriklerne 1664 og 1668. Udgivet af Rigsarkivet, 2. udg. 1976 (med angivelse af filmnumre).

Forskellige administrative funktioner:

Mitteilungen zum Archivwesen in der Nordelbischen Ev.-Luth. Kirche Nr. 5. Gesetzliche Grundlagen für das Archiv- und Siegelwesen in der NEK. Dez. 1980.

Handwörterbuch der preussischen Verwaltung bearbeitet und herausgegeben von Dr. von Bitter, Band 1–2, Leipzig 1906.

L. M. B. Aubert: Grundbøgernes (Skjøde og panteprotokollernes) Historie i Norge, Danmark og tildels Tyskland, 1892.

Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) 5. Buch: Erbrecht.

J. V. Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch und dem Einführungsgesetze. V. Band. Erbrecht. Erläutert von Dr. Felix Herzfelder. 7/8 neubearbeitete Auflage. München u. Berlin 1914.

Esmarch: Handbuch des Erbrechts im Herzogthume Schleswig. Zweite Auflage. Schleswig 1852.

Wolfgang Prange: Geschäftsgang und Registratur der Rentekammer zu Kopenhagen 1720–1799, beschrieben als Anleitung zur Benutzung ihres Schleswig-Holstein betreffenden Archivs. Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte Band 98, 1968 s. 181–203 (Særtryk).

For perioden 1748–1864 findes såvel kronologiske som systematiske samlinger af love og forordninger.

Lokalhistorie og topografi:

Leif Ingvorsen: Lokalhistorie. En vejledning til undervisnings- og studiebrug. DHFs håndbøger, Kbhv. 1978.

Die Bevölkerung der Gemeinden in Schleswig-Holstein 1867-1970 (Historisches Gemeindeverzeichnis). Herausgegeben vom Statistischen Landesamt Schleswig-Holstein, Kiel 1972.

Robert Gradmann: Wörterbuch deutscher Ortsnamen in den Grenz- und Auslandsgebieten. Stuttgart 1929.

Henning Oldekop: Topographie des Herzogthums Holstein 1-2, Kiel 1908.

Johannes von Schröder u. Hermann Biernatzki: Topographie der Herzogthümer Holstein und Lauenburg, des Fürstenthums Lübeck und des Gebiets der freien und Hanse-Städte Hamburg und Lübeck. Oldenburg 1856.

Johannes von Schröder: Topographie des Herzogthums Schleswig, Slesvig 1837.

Johannes von Schröder: Hertugdømmet Slesvigs Topographi. Andet, paa ny bearbejdede Oplag, oversat ved Chr. Wollesen. Oldenborg 1854.

Slægtsforskning uden for Danmark:

Handbuch des kirchlichen Archivwesens Band 1: Die zentralen Archive in der evang. Kirche. 2. Auflage. Neustadt (Aisch) 1977.

Gottfried Ernst Hoffmann: Aufbau und Ausbau des Schleswig-holsteinischen Landesarchivs. Zeitschrift der Gesells. f. für Schleswig-holsteinische Geschichte Bd. 89, 1964, s. 195-222.

Henning Jensen: Adresseliste pr. febr. 1978 over tyske genealogiske foreninger med index over foreningernes geografiske arbejdsområder. slægtshistoriske Småtryk nr. 2. 1979.

Heinz H. Friedrichs: How to find my German Ancestors and relatives, 1969.

Verzeichnis der im Standesamt I in Berlin (West) vorhandenen Standesregister und Personenstandbücher (Frankfurt am Main - Berlin 1965).

Verfilmte Kirchenbücher aus den ehem. deutschen Ostprovinzen - auch aus Mitteldeutschland, Polen und Bessarabien - in Archiv der Genealogical Society in Salt Lake City (Die Fundgrube Hft. 36, Regensburg 1970).

Heinz H. Friedrichs: Familienarchive in öffentlichem und privatem Besitz. Register der Familienarchive, Familienstiftungen, genealogischen Nachlässe und Sammlungen in Europa und Übersee. I (1972), II (1977) Neustadt (Aisch).

Hvad angår litteratur om slægtsforskning i andre i øvrigt lande henvises til kap. 8 i Hans H. Worsøe: Slægtshistorie - en vejledning, 3. udg. DHF 1982.

Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele har hidtil udsendt:

Lars N. Henningsen: Ejendomshistorie i Nordslesvig, 1983

I serien foreløbige arkivfortegnelser:

Præstearkiver:

- Nordslesvigske præstearkiver I Tørninglen provsti, 1974.
- Nordslesvigske præstearkiver II Tønder provsti, 1975.
- Nordslesvigske præstearkiver III Haderslev provsti, 1975.
- Nordslesvigske præstearkiver IV Åbenrå provsti, 1975.
- Nordslesvigske præstearkiver V Sønderborg provsti, 1976.

Godsarkiver:

- Gram og Nybøl godser, 1976.
- Søgård og Årtoft godser, 1976.
- De augustenborgske og gråstenske godser, 1978.
- Mindre godsarkiver, 1978.

Privatararkiver:

- Private personarkiver, 1975.
- Redaktør, folketingsmand A. Svensson (d. 1963), 1976.
- Redaktør, folketingsmand Anders Lebeck (d. 1926), 1976.
- Redaktør Ernst Christiansen (d. 1941), 1976.
- Stiftamtmand Viggo R. Haarløv (d. 1931), 1976.
- Gårdejer J. H. Schmidt (d. 1948), 1976.
- Rigsdagsmand H. P. Hanssen (d. 1936) og hustru fru Helene Hanssen, 1977.
- Rigsdagsmand Gustav Johannsen (d. 1901) og svigersønnen, folketingsmand Johan Ottosen (d. 1904), 1977.
- Landdagsmand Nis Nissen (d. 1960) og forældre, gårdejer Hans og Eline Nissen, 1979.
- Amtslæge, dr. med. H. Lausten-Thomsen (d. 1958), faderen, gårdejer Hinrich Thomsen (d. 1919) og forældre, 1979.

Foreningsarkiver:

- Private forenings- og institutionsarkiver, 1982.
- Vælgerforeningen for Nordslesvig og dens forskellige underafdelinger, 1976.
- Skoleforeningen, 1976.
- Sprogforeningen, 1976.

- Nordslesvigske retsbetjentarkiver, 1976.
- De nordslesvigske amtsbaner, 1978.
- De ældre nordslesvigske byarkiver, 1979.

Arkivadresser m.v.:

Det danske arkivvæsen:

Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K, tlf. 01 121838

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele, Haderslevvej 45, 6200 Åbenrå, tlf. 04 625858

Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm, Jagtvej 10, 2200 København N, tlf. 01 393520

Landsarkivet for Fyn og omliggende øer, Jernbanegade 36, 5000 Odense C., tlf. 09 125885

Landsarkivet for Nørrejylland, Lille Sct. Hansgade 5, 8800 Viborg, tlf. 06 621788

Landesarchiv Schleswig-Holstein:

Schloss Gottorf, D 2380 Slesvig, Vesttyskland.

Andre arkiver:

Matrikeldirektoratets Arkiv, Titangade 13, 2200 København N.

Erhvervsarkivet, Vester Allé 12, 8000 Århus C.

Udvandrerarkivet, Peter Barkes Gade, Box 731, 9000 Ålborg.

Dansk Folkemindesamling, Birketinget 6, 2300 København S.

Lokalhistoriske arkiver og samlinger i Sønderjylland (LASS), 1983:

Historiske Samlinger for Sønderjylland, Haderslevvej 45, 6200 Åbenrå.

Lokalhistorisk Samling for Augustenborg kommune, c/o fuldmægtig Hans Lind, Mosevænget 9, 6440 Augustenborg.

Bov Biblioteks lokalhistoriske Samling, v/overbibliotekar Jørgen Maagaard, Bovvej 4, 6330 Padborg.

Bov Museum, Historisk Forening for Vis Herred, c/o overlærer H. H. C. Bang, Padborgvej 27, Bov.

Bredebro Lokalhistoriske Samling, Brede Bygade 14, 6261 Bredebro.

Lokalhistorisk Forening for Broagerland, c/o Svend Hollensen, Mølmark 25, 6310 Broager.
 Brændstrup Hjemstavnsforening, c/o Niels Kristensen, Låsledvej 18, Brændstrup, 6510 Gram.
 Emmerlev Sogns Lokalhistoriske Forening, c/o Eigil Hoydal, Sdr. Sejerslev Skole, 6280 Højer.
 Lokalhistorisk Samling 1980, Ensted, c/o Johs. Fr. Heinsen, Stubbæk, Bygade 4, 6200 Åbenrå.
 Den slesvigske Samling, Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg, 6340 Kruså.
 Lokalhistorisk Arkiv for Gram kommune, c/o overlærer Sv. Jensen, Hans Tjellesen Schmidtsvej 14, Tiset, 6510 Gram.
 Gråsten kommunes lokalhistoriske Arkiv, Gråsten Bibliotek, Ahlmannsparken, 6300 Gråsten.
 Haderslev Byhistoriske Arkiv, Haderslev Bibliotek, Bispegade 15–17, 6100 Haderslev.
 Halk Lokalhistoriske Arkiv, c/o Verner Jensen, Mosteriet Hjulsminde, Halkvej 134, 6100 Haderslev.
 Hejlsminde Lokalhistoriske Forening, c/o Holger Andreasen, Gendarmvej 4, Hejlsminde, 6094 Hejls.
 Hygum Hjemstavnsarkiv, c/o Aksel Fredslund, Skolegade 4, Sdr. Hygum, 6630 Rødding.
 Højeregns Lokalhistoriske Arkiv, c/o Folmer Christiansen, Strandvejen 16, 6280 Højer.
 Hørup sogns lokalhistoriske udvalg, Lokalhistorisk forening for Hørup sogn, c/o gårdejer Hans Th. Tækker, Mjang, 6400 Sønderborg.
 Lokalhistorisk Samling for Kliplev sogn, c/o gårdejer Jørgen Hansen, Potterhusvej 7, Kliplev, 6200 Åbenrå.
 Lokalhistorisk Arkiv for Løgumkloster kommune, c/o lærer Frede Gotthardsen, Ringgade 13, 6240 Løgumkloster.
 Nordborg Lokalhistoriske Arkiv, Løjtertoft 32, 6430 Nordborg.
 Nybøl lokalhistoriske Arkiv, Hjemstavnsforeningen for Nybøl sogn, c/o gårdejer Mads J. Petersen, Vester Sottrup, 6400 Sønderborg.
 Rødding Lokalhistoriske Arkiv, c/o bibliotekar N. H. Kragh Nielsen, Rødding Bibliotek, Kongevej 6, 6630 Rødding.
 Lokalhistorisk Forening for Rødekro kommune, c/o K. G. Festersen, Rødekro Bibliotek, Vestergade 20, 6230 Rødekro.
 Skodborg Hjemstavnsforening, c/o fru Helga Hørlyck, Kirkevej 5, Skodborg, 6600 Vejen.
 Skrave Hjemstavnsforening, c/o Hans J. Matthiesen, Skravehoved 17, Københoved, 6600 Vejen.
 Historisk Forening for Skærbæk og Omegn, c/o forlagsdirektør H. E. Sørensen, Melbyhus, Melbyvej 27, 6780 Skærbæk.
 Historisk Forening for Sottrup sogn, c/o Olav Bonfeld, Snogbæk 33, 6400 Sønderborg.
 Lokalhistorisk Arkivforening for Sønderborg, c/o Jens Asmark, Kirkealle 9, 6400 Sønderborg.
 Lokalhistorisk Arkiv for Tandslet sogn, c/o gartner Sven Iversen, Østkystvej, Ertebjerg, 6473 Tandslet.
 Lokalhistorisk Arkiv for Tinglev kommune, c/o bibliotekar Ester Feddersen, Nørreagervej 6A, 6360 Tinglev. (fmd. for LASS).

Lokalhistorisk Forening for Tønder Kommune, c/o Th. Heick, Kirkepladsen 3, 6270 Tønder.
Ullerup sogns Hjemstavnsforening, v/sognefoged Niels P. Thuesen, Kalvetoft 25, Ullerup, 6400
Sønderborg.

Bovrup-Varnæs Sognearkiv, c/o lærer Ib Reffstoft Andersen, Lindealle 7, Varnæs, 6200 Åbenrå.

Lokalhistorisk Udvalg for Øster Lindet Sogn, c/o gårdejer Arne Buhrkal, Vråvej 4, Øster
Lindet, 6630 Rødding.

Adresser på Slægtshistoriske organisationer:

Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie, Grysgårdsvej 2, 2400 København NV.

Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger (SSF) P. Fabersvej 9, 8210 Århus V.

Slægtshistorisk Forening for Sønderjylland, Mosevang 29, Ulkebøl, 6400 Sønderborg.

Schleswig-Holsteinische Gesellschaft für Familienforschung und Wappenkunde e.V. D 2300 Kiel
1, Gartenstrasse 12, Vesttyskland.

Kirkebogskontorer syd for grænsen

Spørgsmål af generel karakter om den kirkelige organisation og kirkebøgernes opbevaring rettes til

Das Nordelbische Kirchenamt, Dänische Strasse 21–35, Postfach 3449, D 2300 Kiel 1, som siden 1977 omfatter Landeskirche Eutin, Hamborg, Lübeck, Slesvig-Holsten og Harburg provsti, ialt 3 stifter, 27 provstier og 671 menigheder.

En detaljeret fortegnelse over de bevarede kirkebøger findes på Landesarchiv Schleswig-Holstein i Slesvig under titlen »Übersicht über die Kirchenbücher in den Kirchenbuchämtern

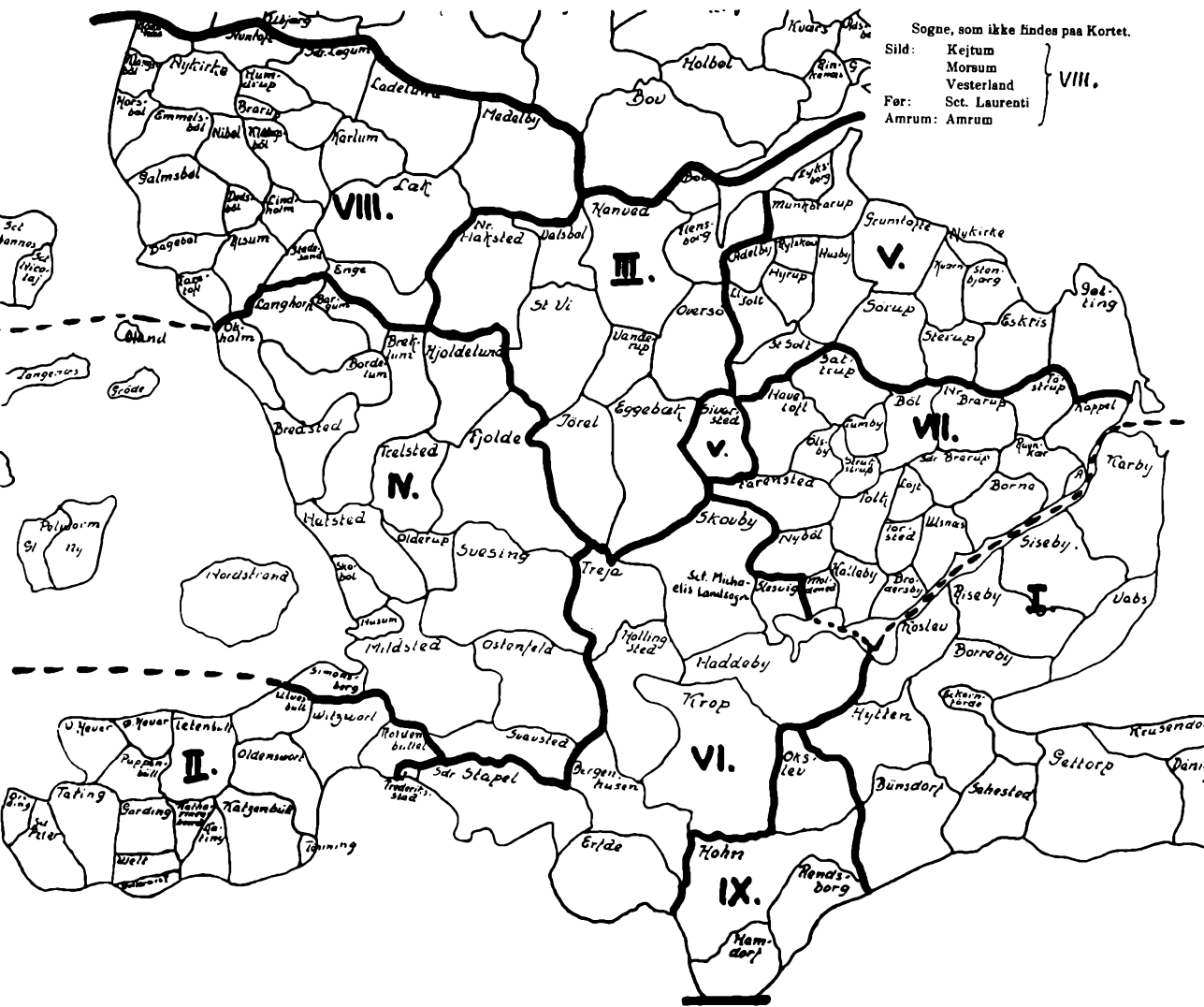
der Kirchenkreise« (Findbuch 228). Den er fyldigere end den i 1958 udgivne fortegnelse af W. Jensen (se s. 47).

Duplikaterne af kirkebøgerne opbevares normalt samlet i de enkelte provstier (Kirchenkreise). Hvis der ikke er noget egentligt kirkebogskontor (Kirchenbuchamt) er angivet en adresse, hvor man kan henvende sig om nærmere oplysninger.

Ved henvendelse til kirkebogskontorerne skrives: Kirchenbuchamt des Kirchenkreises (her følger navnet på provstiet) og derefter den i listen anførte adresse:

<i>Provsti</i>	<i>Adresse</i>
Angeln	D.2340 Kappeln Wassermühlenstr. 12a (Rentamt)
Eckernförde	D.2330 Eckernförde Langebrückstr. 13
Eiderstedt	D.2256 Garding Marienstr. 16
Flensburg	D.2390 Flensburg Mühlenstr. 19
Husum- Bredstedt	D.2250 Husum Schobüller Str. 36
Norderdith- marschen	Oplysninger gives af Archiv des Kirchenkreises Markt 27, D.2240 Heide

<i>Provsti</i>	<i>Adresse</i>
Rendsburg	D.2370 Rendsburg Hollsenstr. 25
Schleswig	D.2380 Schleswig, Norder- domstr. 6, (Kirchenbuch- sammelstelle)
Süderdith- marschen	Oplysninger gives af Archiv des Kirchenkreises, Kloster- hof 19, D.2223 Meldorf
Südtondern	Oplysninger gives af Archiv des Kirchenkreises, Wikingen- strasse 1, D. 2262 Leck
Eutin	D.2420 Eutin Schloßstr. 13

48. Kort over de enkelte sydslesvigske sognes provstimestemæssige tilhørsforhold. Romertallene angiver følgende provstier: I. Ekmørforde-Hütten. II. Ejdersted. III. Flensborg. IV. Husum-Bredsted. V. Nordangel. VI. Slesvig. VII. Sydangel. VIII. Sydtønder. IX. Rendsborg (delvis).

<i>Provsti</i>	<i>Adresse</i>
Kiel	D.2300 Kiel Falckstr. 9
Lauenburg	Oplysninger gives af Archiv des Landessuperintendentur Am Markt 7, D. 2418 Ratze- burg
Lübeck	D.2400 Lübeck 1 Bäckerstr. 3–5
Münsterdorf	D.2210 Itzehoe Heinrichstr. 1
Neumünster	D.2350 Neumünster 1, Am Alten Kirchhof 5
Oldenburg	D.2340 Neustadt/Holst. Kirchenstr. 7
Blankenese Niendorf, Pinneberg	D.2000 Hamburg 50 Waidmannstr. 35
Plön	D.2308 Preetz Kirchenstr. 33/37
Rantzaу	Oplysninger gives af Archiv des Kirchenkreises, Kirchen- str. 3, D.2200 Elmshorn
Segeberg	D.2360 Bad Segeberg Kirchplatz 1
Alt-Ham- burg	D.2000 Hamburg 11 Neue Burg 1
Altona	D.2000 Hamburg 50 Eggersallee 3
Blankenese	D.2000 Hamburg 55 Dormienstr. 1 a
Harburg	D.2100 Hamburg 90 Hölertwiete 5 ¹
Stormarn	D.2000 Hamburg 67 Rockenhof 1

Flere steder findes ud over kirkebogskonto-
rerne egentlige provstiarkiver, hvor de øvrige
kirkelige arkivalier opbevares. Det gælder:

Garding: Archiv des Kirchenkreises Eider-
stedt, D.2256 Garding, Markt 4.

Husum: Archiv der St. Marien-Kirche und des
Kirchenkreises Husum-Bredstedt, D.2250
Husum, Marienkirche, Markt.

Rendsborg: Archiv des Kirchenkreises,
D.2370 Rendsburg, Hollesenstrasse 26.

Desuden kan nævnes:

Pfarrarchiv, St. Theresia, D.2251 Nordstrand
Süden.

Domarchiv, D.2418 Ratzeburg, Domhof 35
(kirkebøger fra Meklenborg og Schwerin).

Ordliste:

For danske ord kan generelt henvises til Ordbog over det danske sprog bd. 1–27 og O. Kalkar: Ordbog til det ældre danske sprog bd. 1–5, for dialektudtryk til H. F. Feilberg: Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål, 3. bd. + tillæg.

For plattyske udtryk henvises til Otto Mensing: Schleswig-Holsteinisches Wörterbuch bd. 1–5 og for det ældre sprogs vedkommende til Lasch, Borchling og Cordes: Mittelniederdeutsches Handwörterbuch (uafsluttet).

Anm. Endelserne -us er hankøn, -a hunkøn og -i flertal på latin

absolutus/a/i: person, der har skriftet

aetatis suæ: i en alder af ... år

anno: år

Annuntiatio Mariæ: Mariæ bebudelsesdag, 25.3.

anonymus/a/i: uden navn, ofte: dødfødt

ante: før

Ascensio Xti (Christi): Christi himmelfartsdag

avia: bedstemor

avus: bedstefar

baptizatus/a/i: døbt

beatus/a/i: salig d.v.s. afdød

commater: kvindelig fadder

compater: mandlig fadder

confitens: altergæst

conjux: ægtefælle

copulatus/a/i: viet

curriculum vitæ: levnedsløb

curator: formynder, værge, f.eks.: cum curatore patre/marito = med fadderen/manden som værge

defunctus/a/i: afdød

denatus/a/i: afdød

deprecatrix: kvinde, der er til skrifte

desponsatus/a/i: trolovet

dies: dag f.eks.:

eodem die: samme dag

dies accepti baptismi: dåbsdag

dies natalis: fødselsdag

dies copulationis: bryllupsdag

dies mortis: dødsdag

dies sepulturæ: begravelsesag

Dominica (forkortes dom. eller dnca.): søndag

e, ex: fra

Epiphania: Helligtrekonger

Esto mihi: 7. søndag før påske

Exaudi: 6. søndag efter påske

feria: hverdag

filia: datter

filius: søn

frater: broder

gens: slægt

Häuerling: hyreinderste, jordløs, der sidder til leje

hora: time

humatus/a/i: begravet
Hufner: gårdmand
ibidem (forkortet ibid.) sammesteds
illegitimus/a/i: uægte barn
Innste: inderste (se Häuerling)
introd. = introduktion, d.v.s. barselskonens
højtidelige indførelse i kirken efter fødslen
Invocavit: første søndag efter fastelavn
item: ligeledes
itzig (jetzig): nuværende
Jubilate: 3. søndag efter påske
katechumeni: elever, der undervises af præ-
sten, før de kan komme til alters (forløber for
konfirmationen)
Käthner (kådner): husmand
ledig = ugift
legitimus/a/i: ægtefødt
l.s. = locus sigilli: seglets plads
manu propria: med egen hånd. Ofte forkortet
m.p., mpria., ikke at forveksle med m.p.p.:
med påholden pen, altså det modsatte.
maritus/a/i: ægtefælle
mater: moder
matrimonium: ægteskab
matrina: kvindelig fadder, gudmoder
meus/a/i: min
Mikkelsdag: 29. sept.
mortuus/a/i: død
Nativitas Domini: juledag
natus/a/i: født
nomine (forkortet nom.) ved navn
nuptiæ: vielse
obiit: (han, hun) døde
olim: tidligere
Omnium sanctorum: Allehelgens fest, 1. nov.
onus: byrde, skat. Især cum omnibus oneribus:
med alle påhvilende skatter
parentes: forældre

Pascha: påske
pastor loci: stedets præst
pater: fader
patrinus: mandlig fadder
Pentecostes: pinse
pertinentia: tilliggende. Især: cum omnibus
pertinentibus: med alt tilliggende
p.l.: se pastor loci
pom. (forkortelse for pomeridiana): om efter-
middagen
possessor: ejer, besidder
post: efter
posthumus/a: født efter faderens død
pridie: dagen før
publice: offentlig. Ofte i forbindelse med abso-
lutio: offentligt skriftemål
puerpa: barselskone
Purificatio Mariæ: Mariæ renselsesdag, kyndel-
misse, 2.febr.
Qvinqvagesima: fastelavns søndag
recens (forkortet rec.): nuværende
Reminiscere: 2. søndag i fasten
Septuagesima: 2. søndag før fastelavn
sepultus/a/i: begravet
Sexagesima: 1. søndag før fastelavn
sive: eller
slegfred: samlever
slegfredbarn: barn født uden for ægteskab
socer: svigerfader
soror: søster
sponsus/a: trolovede
spurius/a: uægte barn
Stervbo = dødsbo
sub hypoteca (omnium) bonorum: med pant i
(al) ejendommen
susceprix: gudmoder
testes: vidner. Især testes baptismi: dåbsvidner
uxor: hustru

vide: se
viduus/a: enkemand, enke
vigilia: aftenen før en festdag, f.eks. Lillejule-
aften
Visitatio Mariæ: Mariæ besøgelsesdag, 2.7.
Vocem jucunditatis: 5. søndag efter påske
vulgo: kaldet (gerne i forbindelse med et tilnavn)

weiland (forkortet weil.): afdød
Wochenbett: barsels seng
ætatis, se ætatis
OBS: VII br. = september
VIII br. = oktober
IX br. = november
X br. = december

Rigsdaler

Mark

Skilling

Penning

1 rigsbankdaler = 6 mark = 96 skilling.

1 rigsdaler slesv.-holst. courant = 3 mk. = 48 sk.

1 daler lybsk = 3 mk.l. = 48 sk.l.

1 skilling = 12 penning.

5 mark courant indløstes 1867 med 2 preussiske dalere (a 30 Groschen).

1 preussisk daler (Thaler) indløstes 1874 med 3 (Reichs-)Mark (a 100 Pfennig).

Fyldigere lister over specielle udtryk vil kunne findes i P. Lachat: Lateinische Bezeichnungen in alten Kirchenbüchern, Neustadt (Aisch) 1960, og Fritz Verdenhalven: Familienkundliches Wörterbuch, Neustadt (Aisch) 1964.

For de kirkelige dateringer henvises til de omfattende lister hos R. W. Bauer (Se s. 47) og H. Grotefend: Taschenbuch der Zeitrechnung (Hannover 1960).

Fortegnelse over illustrationer

hvor intet andet er anført, findes grundmaterialet på Landsarkivet

1. Kort over Sønderjyllands amtskommune pr. 1.4.1970. (Kommunernes Landsforening).
2. Bomærker fra skrivelse af 30. juni 1665. Åbenrå amtstue C.II.3.430 Sager vedr. restancer m.v. 1665–1839.
3. Forordning af 8. nov. 1771. Landsarkivets tryksagssamling.
4. Anetavleskema nummereret efter Kekule v. Stradonitz' system ved forf.
5. Udsnit af stamtavle over præsteslægten Claudius fra Jonathan Smith: Præsteslægten Claudius. Sdj.årb. 1942 s. 267.
6. Borgerlige våbenskjolde fra Tønder, gengivet efter Ludw. Andresen: Geschichte der Stadt Tondern bis zum 30-jährigem Krieg, efter s. 240 nr. 4, 5, 6 og 8.
7. Visstkortfoto ca. 1864. Original i Historiske Samlinger for Sønderjylland, Åbenrå.
8. Silhouetklip 1838 efter Jes Holdt: Gårde og slægter i Løjt sogn 1982 s. 239.
9. Olav Christensen. Originalfoto i Haderslev Byhistoriske Arkiv, Haderslev.
10. Slægtsoversigt Kloppenborg. Dansk biografisk leksikon, 3. udg. bd. 8. 1981 s. 43.
11. H. R. Hiort-Lorenzen efter Slægten Lorenzen fra Rinkeby 1942 s. 30.
12. Johannes Moller. Kobberstik fra Cimbria literata, tom. I, 1744.
13. Alfabet 1839, efter E. Kroman: Skriftens historie i Danmark, 1943, s. 63.
14. Nordborg personbiregister, døde 1874.
15. Tandslet kirkebog 99 Ab 7, 1910–46, døde 1946 (overskrift).
16. Svenstrup kirkebog 97 Ab 6, 1857–1927, døde 1915.
17. Titelblad til Skrave kirkebog 15 Ab 3, 1861–1907.
18. Cirkulære af 9. apr. 1763. Landsarkivets tryksagssamling.
19. Frørup kirkebog 58 Af 1, 1763–1852, viede 1782.
20. Halk kirkebog 48 Ab 2, 1811–53, døde 1848.
21. Haderslev kirkeregnskab 1716, 47 Ca 1, 1670–1723.
22. Vonsild kirkebog 106 Aa 5, 1703–08, døde 1706 (Den trykte udgave s. 419–20).
23. Hjordkær kirkebog 72 Aa 1, 1573–1742, blandede ministerialia 1617.
24. Gravsten fra Rømø, Lennart Larsen, Nationalmuseet foto.
25. Folketælling Tønder 1845, original på Landsarkivet.

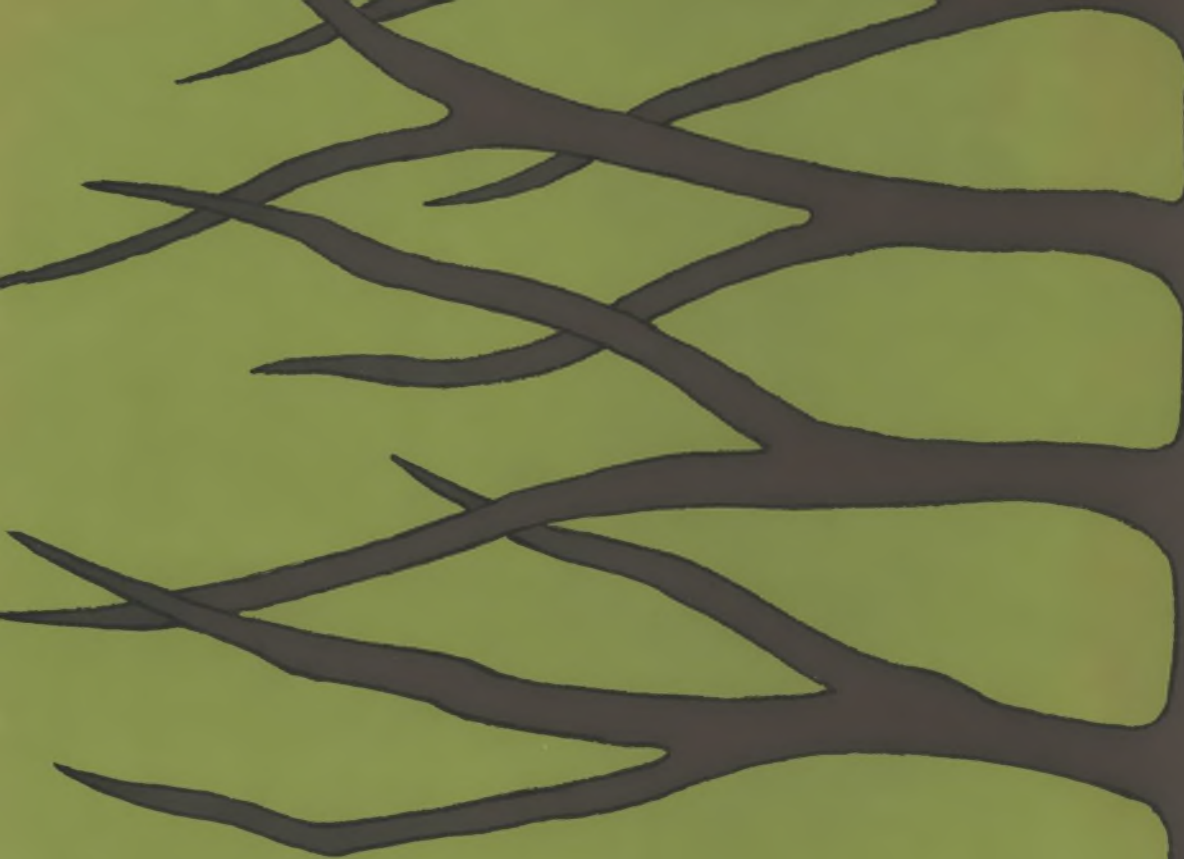
26. Folketælling Haderslev 1803, original på Landsarkivet.
27. Side af skattemandtæl 1762, Rendsburger Steuerkasse, Rigsarkivet.
28. Skudsmålsgang for Ingeborg Johansen. Samlingen Forskelligt.
29. Alfabetisk liste 1864, Åbenrå landrådsarkiv (Hokkerup, Holbøl sogn).
30. Lægdsrulle Gram herred 1853–61, lægd. 81–104. Haderslev amtsarkiv.
31. Lægdsrulle 1738, Løgumkloster amt. Åbenrå-Løgumkloster amtsarkiv.
32. Skipperliste 1751. Åbenrå byarkiv: Søruller 1716–76, pakke 221a.
33. Folium fra Hviding og Nr. Rangstrup herreders Skyld- og panteprotokol 1749 ff.
34. Skøde fra Slogs herreds kontraktprotokol 1853–55.
35. Skifte 1714 fra Ballum birks skifteprotokol 1711–19.
36. Auktion 1789 fra Als nr. herreds provsteprotokol 1689–1795.
37. Slægtsoversigt fra Møgeltønder birks skifteprotokol 1706–19 s. 76.
38. Peder Bejers sølvskål gengivet efter Sig. Schoubye: Sønderjysk sølv 1982 s. 137.
39. Kort over Sønderjyllands delinger. Jvf. H. V. Gregersen: Slesvig og Holstens historie indtil 1830, 1981 s. 274–76 og 303.
40. Våbenskjold for greve Schack til Schackenborg efter Danmarks Adels Årbog 1932. Fr. Britze del.
41. Kort over Strandelhjørn. Gengivet efter N. E. Nørlund: Johannes Mejers kort over det danske rige III. 1942.
42. Jordebog 1746. De augustenburgske godser pk. 6: Jordebøger og beskrivelser 1746–1805.
43. Revisionsprotokol 1761. Gram godsarkiv nr. 67.
44. Anna Magdalene Bjørnsen, gengivet efter Hanne Poulsen: Jes Jessen, maleren fra Åbenrå, 1971 s. 163.
45. Kongeskilt 1827. Åbenrå Museum.
46. Ths. O. Achelis. Originalfoto i Haderslev Byhistoriske Arkiv, Haderslev.
47. Statsborgerskabsbevis fra Australien 1893 (kopi). Bilag til Landsarkivets journalsag 6-359-82.
48. Kort over kirkedistrikter i Sydslesvig, optrukket på ældre afstemningskort af forf.

Sagregister

Registeret gør ikke krav på fuldstændighed, men skal blot lette benyttelsen af bogen.

- Adel 11, 29f, 87f, (93f), 111
Aftægtskontrakter 72
Alfabetiske lister, se lægdsruller
Amtmænd 103
Amtsførsterarkiver 60, 83
Amtsarkiver 66ff, 80, 86, 88, 92, 97
Amtsregnskaber 51, 85, 87, 92f, 97
Amtsretsarkiver 71, 74, 76f, 85
Amtstuearkiver 66, 93
Aneforskydning 17
Anesammenfald 16
Anetavler 14ff, 28f
Arkiver 7, 8, 24, 30ff, 115
 Erhvervsarkivet 95, 115
 Landsarkivet i Viborg 32, 49, 65,
 80, 85, 115
 Landesarchiv Schleswig-Holstein
 29, 32, 54, 65f, 74, 80, 84, 85f,
 95, 113, 115
 Lokalhistoriske arkiver 24, 50, 84,
 98, 115ff
 Rigsarkivet 30f, 54ff, 65f, 85f, 92,
 97, 102, 115
 Andre arkiver 109, 112, 113, 115,
 118-20
Attester 33, 36
Auktionsprotokoller 79f
Aviser 50, 112
- Befolkningsgenealogi 20
Bibliografier 24f, 51f, 100, 102, 110
Bibøger 72
Billeder 22, 23ff, 84, 98
Biografiske leksika 26-27
Bomærker 10, 12
Bondsælgtter 10, 12, 90f
- Borgerskabsprotokoller 99f
Borgmestre 100f
Brandforsikring 83f
Brødremenigheden 99
Byarkiver 69, 98f, 114
Bybefolkningen 24, 30, 59, 69,
 80, 97ff
Bygningsbeskrivelser 83f, 93ff
Byregnskaber 85, 101f
- Centralforvaltningen 86f
CPR 34, 50
- Dansk Folkemindesamling 91, 116
Datering 47, 123
Demografi, se befolkningsgenealogi
- EDB 20, 109
Efterslægtstavler 17ff, 88
Ejendomshistorie 70ff, 93f, 101, 113
Embedsmænd 24, 28, 66, 86f, 102ff
Enkekasser 103
Enklaverne 8, 11, 38, 49, 56, 64,
 74, 80, 93, 95
- Fattige 57, 81, 97, 99, 101
Flytning 10, 40f, 50, 57, 58ff,
 61ff, 101
Flækkearkiver 98f
Folkeregistre 59, 111
Folketællinger 52ff
 danske 52, 56, 58
 preussiske 52
 slesvigske 53ff, 111
Foreninger 25ff, 85, 113, 117
Foreningsarkiver 83f, 114
- Formynderskabssager 80
Frigårde 88f
Fængselsarkiver 85f
Fæstebreve og -protokoller 93ff
- Godsarkiver 68, 93f, 114
Gotisk skrift 32, 110f
Gravsten 51, (100)
Grundbøger og -akter 71f, 112
Guldsmede (sølvtøj) 82f, 101
- Heraldik 11, 19, 30, 50, 101, 111
Herredsfogder 103
Hertugslægter 87f
Historiske Samlinger for
 Sønderjylland 22ff, 84
Håndværkere 11, 95, 100f
- Indbyggerfortegnelser 42, 91, 99
Indkvarteringslister 101
- Jordebøger 67, 92ff
Jordejendom 70f
Jurister 102f
Jøder 102, 112
- Kildehenvisninger 8
Kirkebogskontorer syd for
 grænsen 118ff
Kirkebøger 36ff, 111
 fortegnelser over 47, 111
 kongerigske 37ff, 61
 slesvigske 41ff
 i Sydslesvig 32, 48f, 118f
 trykte uddrag 46-47
 xerokopier og film 49, 113

- Kirkeinventar 19, 51
 Kirkeregnskaber 46, 92, 100
 Kolonister 28, 97
 Konsangvinitetstavle, se slægtskabstavle
 Kontraktprotokoller 72, 74f, 80
 Kunstnere og forfattere 106
- Landbefolkningen 64f, 87, 89ff
 Landhusholdingsselskabet 95
 Landrådsarkiver 52, 64, 83, 85
 Laug (Gilder) 99, 101f
 Ligprædikener 30, 112
 Lokalhistorie 32, 89ff, 99, 112f
 Lægdsruller 61ff
 danske 61f, 64f
 preussiske (alfabetiske lister) 62ff
 slesvigske 65f
 søuller 68f
 Læger 102f
 Lærere (og degne) 28, 66, 79, 81
 103, 105f
- Manuskriptsamlinger 24, 28, 51, 90
 Matrikelnummer 70, 74, 112
 Melderegistre 59f
 Mundtlig overlevering 21f, 29
 Museer 24, 51, 61, 91, 101, 106
 Møllere 97
 Møntenheder 123
- Navne 9ff, 111
 Efternavne 9ff, 13, 42f, 107, 111
- Fornavne 12ff, 42, 111
 Navneændring 9
 Nekrologer 26, 44, 47f, 50f, 99, 111f
 Notariatsarkiver 78
- Officerer 106
 Opkald 9, 13
 Ordbøger 121
 otte sogne, de 7, 47-49, 58, 90
- Pasprotokoller 101
 Patronymer 10ff
 Personregistre 33ff, 111, 113
 Privatarkiver 72, 86, 99, 113, 114
 Præstearkiver 36ff, 61, 91f, 103, 114
 Præster 11, 18, 66, 81, 102f
- Rentekammerforstillinger 87 (112)
 Retsbetjentarkiver 70ff, 83, 85f,
 100, 114
- Selvmord 45
 Slægtsbog 20
 Skarprettere 86
 Skattemandtal 57-58, (67f), 87, 93
 Skifter 76ff, 100, 112
 Skyld- og panteprotokoller 71f, 99
 Skudsmålsbøger 60f, 101
 Skøde- og panteprotokoller 74f, 112
 Slægtsbøger 20, 90f
 Slægtsgårdsarkivet 91
 Slægtskabstavle 19f
 Sognekrøniker 91f
- Sogneopdelingen 7, 74, 89, 119
 (i Sydslesvig)
 Soldater 10, 47, 61ff, 106
 faldne og dekorerede 62, 64
 Stamtavler 18f, 27, 28, 32, 81, 88
 Stater 102f
 Stemmearkiver 22-23
 Stolestaderegistre 91, 100
 Straffede personer 85
 Studenter 104 f
 Søfarende 68f, 102
 Søuller se lægdsruller
- Testamenter 76, 78, 80, 86
 Tidsskrifter 14, 24f
 Tingbøger (= retsprotokoller) 82,
 85, 100
- Udskiftningsakter 92
 Udvandrede 63, 99, 107f
 Urmagere 97, 100
 Uægteskabelige børn 39-40, 42, 50,
 58, 81, 97
- Vejledninger i slægthistorisk arbejde
 6, 8, 14, 110, 113
 Vælgerlister 52, 99
- Ægteskabsdispensationer 86
 Østtysk kildemateriale 107, 113

skrifter udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland Nr. 58